

SHUR Working Paper Series

תוכנית שור – סדרת ניירות עבודה

CASE STUDY REPORT – WP5
דו"ח מקרה מבחן – WP5
Israel – Palestine field research report
דו"ח מחקר שדה: ישראל – פלסטין

מאת: קנת בראון, לור פורסט וארה הובדנק
בשיתוף רביע האס

Kenneth Brown, Mediterraneans/ MSH, Paris
Laure Fourest, EHESS/MSH, Paris
and Are Hovdenak, PRIO, Oslo

With the contribution of Rabea Hass, Marburg University

SHUR wp 06/09bis
Nov 2009

SHUR: Human Rights in Conflicts: The Role of Civil Society is a STREP project funded by the 6th Framework Programme of the European Commission (Contract number: CIT5-CT-2006-028815).

שור: זכויות אדם במצבי קונפליקט: התפקיד של החברה האזרחית הוא פרויקט STREP שממומן במסגרת התוכנית של הנציבות האירופית (חוזה מס' CIT5-CT-2006-028815)

www.luiss.it/shur

3 הקדמה

- א. החברה האזרחית 3
- ב. דמוקרטיה 3
- ג. שלום 4
- ד. זכויות אדם 5
- ה. הערות ראשוניות על קטגוריות המחקר של "שול" 5
- ו. הצגת המדגם 6

I) ההקשר 7

1. ציוני דרך היסטוריים: 7
- א. "ההיסטוריונים החדשים" 7
- ב. סוגיות עיקריות שעומדות במרכז של שני הנרטיבים 8
- ג. "חוק השבות" ל' זכות השיבה" 9
2. חברה אזרחית מפוצלת ואופייה של מדינת ישראל 10
- א. סקירה כמותית ופרשנות 10
- ב. המדינה היהודית והדמוקרטיה 11
3. החברה האזרחית בשטחים הכבושים 13
- א. ההשפעה של הכיבוש הישראלי על החברה האזרחית הפלסטינית 13
- ב. סקירה כמותית 15
- ג. סקירה היסטורית 15
- ד. השחקנים הדתיים בחברה האזרחית 17
- ה. פרספקטיבות נוכחיות 19

II) על הכלים וההשפעה של פעולות ארגונים בחברה הנתונה בסכסוך 22

1. פעולות משפטיות 22
- א. המנגנון המשפטי 22
- ב. עדאלה, האגודה לזכויות האזרח, אלחאק, המרכז הפלסטיני לזכויות האדם 25
2. ארגוני שטח 28
3. פעילות פוליטית וסינגור לשלום 30
4. סינגור במגרש הביתי 32
- א. בישראל 32
- ב. בשטחים הכבושים 34
5. פעילויות דו-קהילתיות 36
6. עסקים 37
7. מגדר 39
- א. ארגונים ישראלים 39
- ב. ארגוני המיעוט הפלסטיני בישראל 40
- ג. ארגוני נשים בשטחים הכבושים 41
8. אלימות – התנגדות 42
9. תרבות 43

46 מסקנות: התפקיד של האיחוד האירופי: תמונת מצב והמלצות

51 נספחים

- נספח מס' 1: כרונולוגיה 51
- נספח מס' 2: אזור הדמדומים / חכמת הבייגלע 55
- נספח מס' 3: תמצית התיקים המשפטיים של עדאלה: 58
- נספח מס' 4: הכרזה על מדינה אחת בפלסטין ההיסטורית 60

63 רשימת המרואינים

הקדמה

כיוון שהדו"ח הזה נעשה כחלק ממחקר השוואתי, חשוב להדגיש כי להקשר הישראלי-פלסטיני יש אופי ייחודי – אי-סימטריה עמוקה בין שני הצדדים המעורבים. בהתחשב בכמות העצומה של חומרים כתובים שהוקדשה לסכסוך, מספיק להזכיר כאן בקצרה את אי-הסימטריות העיקריות: גיאופוליטית (הפלסטינים חיים תחת כיבוש ישראלי); צבאית (עד כה ישראל היא המעצמה הגרעינית היחידה במזרח התיכון); פוליטית (הפלסטינים חסרי מדינה, ולפיכך, משוללי ריבונות); כלכלית (פער מנקר עיניים בתל"ג); ובמה שקשור בתמיכה בינלאומית (הפלסטינים מקבלים תמיכה כספית מותנית, ישראל מקבלת תמיכה פוליטית בלתי מותנית ממדינות המערב). לאי-הסימטריות הללו, יש להוסיף את מספר השחקנים הגדול בזירה, לכל אחד מהם אינטרסים שונים, לעיתים מתנגשים, והגדרות שונות לתפישות ולרעיונות שבהם אנחנו עוסקים כאן. כך או כך, נציג כאן סקירה קצרה של השאלות שמעלים מושגי המפתח במחקר של שור (SHUR), שעוסק ביחסי הגומלין בין חברה אזרחית, דמוקרטיה, שלום וזכויות אדם.

א. החברה האזרחית

תוכנית שור מגדירה את החברה האזרחית כ"מערך של כלים ואמצעים לא-מוסדיים ולא-קונבנציונליים להשגת מטרות פוליטיות", ב"לא-מוסדיים" הכוונה לנפרדים ממוסדות המדינה. בתחומי ישראל, דומה שההגדרה הזו מתייחסת לשדה ברור. לא כך בשטחים הכבושים, שם ארגונים מקומיים וארגונים לא-ממשלתיים מילאו את תפקידה של המדינה הלא-קיימת לפני הסכמי אוסלו, ובכמה מקרים המשיכו גם אחר-כך לספק שירותים שהרשות הפלסטינית אינה נותנת. כאן הגבול בין מוסדי לשאינו מוסדי נראה פחות ברור. ודאי כאשר חלק ניכר מחברי הצוות והנהלה של ארגונים לא-ממשלתיים "מודרניים" רבים קשורים בצורה כזו או אחרת לרשות הפלסטינית.

למרות האמור לעיל, אפשר לטעון שבשטחים הכבושים קיימת חברה אזרחית תוססת: ארגונים לא-ממשלתיים, תנועות חברתיות, מוסדות צדקה, קבוצות פוליטיות, אינטלקטואלים, עו"ד שעוסקים בזכויות אדם, מדיה.

מאז האינתיפאדה הראשונה, מגמות ההתנדבות נמצאות בירידה, בחלקה כתוצאה של התמקצעות השחקנים במרחב הציבורי אחרי אוסלו. ניתן לטעון כי מה שהיה אמור להיות מטרחה של החברה האזרחית, כלומר, מעורבות אזרחית והתנדבותית, נעלם לטובת שיקולים תלויי אינטרסים. צ'ארלס שמאס, **מקבוצת מתין** בראמאללה, מנסח זאת כך:

"החברה האזרחית אמורה להיות בנויה על בסיס התנדבותי: 'יש לנו אינטרס משותף, בואו נעבוד יחד כדי להשיג אותו'. אבל ארגונים לא-ממשלתיים היום עובדים על בסיס אינטרסנטי ואינסטרומנטלי, שדוחה פעילים נלהבים מלהיות מעורבים במסגרות הללו".¹

ב. סוגיית הדמוקרטיה

תפישות הדמוקרטיה שונות באופן משמעותי בישראל ובשטחים הכבושים וזאת בגלל המבנים הפוליטיים השונים. בישראל יש דיון תיאורטי ומשפטי: הדיון התיאורטי עוסק בהגדרת אופיה של המדינה. ישראל מגדירה את עצמה כמדינה יהודית ודמוקרטית – מה שנראה כסתירה מובהקת. הדיון המשפטי מעלה סוגיות הקשורות במעמדן ובזכויותיהן של קבוצות מיעוט בישראל, בעיקר קבוצות המיעוט הלא-יהודיות. בתי המשפט מוצפים בתיקים העוסקים באפלייתם של אזרחי המדינה הערבים-פלסטינים. פעולות

¹ ראיון עם צ'ארלס שמאס, **קבוצת מתין**, ראמאללה, 5 במרס 2008; השקפות דומות הביעה ריטה ג'קמאן, **מהמכון לבריאות הקהילה והציבור**, ראמאללה, בראיון ב-6 במרס 2008.

משפטיות הן אחד מאפיקי הפעולה העיקריים של ארגוני ותנועות זכויות אדם ואזרח במאבקם להשגת שוויון וצדק בישראל.

סוגיית הדמוקרטיה בשטחים הכבושים מנוסחת במונחים של תהליכים מתמשכים, בהקשר שלגביו אפשר לטעון כי מבחינה חברתית, תרבותית ופוליטית, דמוקרטיה פורמאלית הקדימה את הפנמת העקרונות הדמוקרטיים. אחרי אוסלו, רוב השחקנים בחברה האזרחית הפלסטינית האמינו שהקמת הרשות הפלסטינית תביא לתהליך של בניית מדינה. כתוצאה מכך, רבים מהם השקיעו את מאמציהם בתוכניות שפועלות לדמוקרטיזציה של המוסדות הפלסטיניים, מה שהביא להזנחתן של פעילות בשטח ועבודה בקהילה, ולהחלשת התמיכה העממית.² השחקנים בחברה האזרחית הבחינו בהתפתחות הזאת במשך האינתיפאדה השנייה, שנדמה שאישרה את הכישלון של הסכמי אוסלו. היום מספר ארגונים לא-ממשלתיים, כמו **מוואטן**, **מרכז ראמאללה למחקרי זכויות אדם**, ורבים אחרים, מנסים לכוון מחדש את התוכניות שלהם לעיסוק בחינוך לדמוקרטיה. הם עושים זאת בעיקר על-ידי פעולות הממוענות לבני נוער ופעולות שדולה ברשות הפלסטינית ליישום דינמיקות של דמוקרטיזציה.

אם נתייחס להגדרה מינימליסטית של דמוקרטיה פורמלית – פלורליזם ובחירות הוגנות וחופשיות – אין ספק שדמוקרטיה כזו קיימת בשטחים הכבושים. אפשר היה לראות את הדמוקרטיה הזו בפעולה בבחירות המוניציפאליות של 2004-2005 ובבחירות למועצה המחוקקת בינואר 2006³ שבהן עלה חמאס לשלטון. תגובת הקהילה הבינלאומית לתוצאות הבחירות האלה הפגינה את חוסר העניין בהתנהלות הדמוקרטית עצמה.

על-ידי אימוץ אסטרטגיה של "סטנדרט כפול" ושליחת הלגיטימיות של הפרלמנט וממשלת חמאס שנבחרו באופן דמוקרטי, ארה"ב והאיחוד האירופי תרמו לאיבוד האמון של הציבור הרחב ביוזמות של ארגונים לא-ממשלתיים שנעשות בשם הדמוקרטיה. הגישה הרווחת בקרב פעילי זכויות אדם היום היא שהדיון על דמוקרטיה, מהותי ככל שיהיה, לא יישא פירות לפני שיהיה שיפור בסיסי של המציאות הפוליטית. התנאי המוקדם, שאותו הציבו כל המרואיינים שלנו, הוא סיום הכיבוש. ובמילותיהם: "הכיבוש והמצור שולל את 'הזכות לחיים', את הזכות לספק צרכים בסיסיים". לפני שמציבים שאלות על אופיה של המדינה הפלסטינית, הם טענו, הכרחי להגדיר מה הם התנאים המוקדמים להגדרת המדינה.

ג. שלום

בכל סכסוך אתנו-פוליטי ההגדרה של "שלום" היא קודם כל סוגיה פוליטית. במשך קרוב למאה שנה של עימותים, הועלו אין-ספור הצעות ואפשרויות לפתרון הסכסוך. ה"פתרונות" האלה שיקפו שלבים שונים בהיסטוריה של האזור, כל אחד מהם ביטא הגדרה שונה של שלום. בימים אלה, פרספקטיבות פוליטיות אינן נראות באופן, ואי אלה רעיונות ל"פתרונות שלום של הקונפליקט" מועלים לאוויר: פתרונות שכוללים מדינה אחת, שתי מדינות ולפעמים אפילו שלוש. באופן גורף, רוב המרואיינים שלנו שללו את כל האלטרנטיבות האלה, והתייחסו אליהן כאל לא-מציאותיות. עם זאת, רבים מאלה שראיינו, פלסטינים וישראלים, טענו שהמציאות נעה, בצורה אכזרית, לכיוון של מדינת אפרטהייד אחת.

אפשר להבחין בהבדלים בפרספקטיבות המתייחסות למידת הדחיפות בתנועה לקראת "שלום צודק והוגן". דומה שכרגע רוב הישראלים מרוצים ממה שהם תופשים כתהליך מוצלח של "ניהול הסכסוך", שנראה להם ככזה שמבטיח את ביטחונם ורווחתם.

² ביסאן אבו רוקטי, **מפתח**, שולחן עגול בראמאללה, 5 באפריל, 2008.
³ ראו את מחקרו החשוב של ז'אן-פרנסואה לגרן על בחירות 1996, 2004 ו-2006 בשטחים הכבושים.

ד. זכויות אדם

זכויות אדם נתפסות בדרך כלל ביחס לקורפוס מסוים של מסמכים מכוננים: "ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" ואמנות ז'נבה. הכרזת זכויות האדם ואמנות ז'נבה משמשות כנקודת התייחסות מרכזית עבור הפלסטינים ובקרב פעילי זכויות ופעילים המתנגדים לכיבוש בישראל. בספרה הציבורית הישראלית, במסגרת הנרטיב הישראלי-יהודי (-ציוני), ישנה התמקדות בדמות העם היהודי כקורבן היסטורי, שזכויותיו הופרו ושוב ושוב בהיותו נרדף כל הזמן. בהקשר הזה, אין כמעט התייחסות להגדרה האוניברסלית של זכויות אדם. קבוצות דתיות, יהודיות ומוסלמיות, נוטות להתייחס לזכויות אדם במסגרת עולם המושגים וההתייחסויות הדתי, אם זו "סורת הפרה" בקוראן, או כתבי קודש יהודיים שמציבים ערכים הומניסטיים בסיסיים.

בשנים האחרונות שיה זכויות האדם נחלש בעיניהם של פלסטינים רבים, וזאת כתוצאה מכישלוננו של תהליך אוסלו, הכפלת מספרם של "ארגונים חשודים" בסקטור זכויות האדם ללא שום אימפקט נראה לעין⁴, ולאחרונה, גם החרם של הקהילה הבינלאומית בעקבות תוצאות הבחירות ב-2006.

למרות זאת, עקרונות זכויות האדם המשיכו להוות נקודת התייחסות לפעילים פלסטינים רבים שממשיכים לנסח את מאבקם במונחיהן של האמנות הבינלאומיות. אך עדיין, השלייה המוחלטת של קיומן של הזכויות האלה – על-ידי ישראל ועל-ידי הקהילה הבינלאומית – מובילה לחיפוש אחרי מערכות התייחסות שיהיו אולי יותר אפקטיביות, במסגרות דתיות ו/או באקטיביזם פוליטי.

ה. הערות ראשוניות על קטגוריות המחקר של "שור"

לפני שנמשיך לשאלות הליבה של הדו"ח, נבקש להעיר על הטרימינולוגיה ששור מבקשת ליישם בהקשר הישראלי-פלסטיני, כמו גם בקונפליקטים האחרים שהתוכנית דנה בהם.

כבר התייחסנו בעבר לקשיים שעמדו בפנינו בניסיון ליישם את הקטגוריות שנוסחו כדי להעריך את האימפקט של השחקנים במצב של קונפליקט. יחד עם זאת, מסיבות מחקריות והשוואתיות, ננסה ליישם אותן כאן, ונוסיף כי רוב המרווינים התאימו לרבות מהקטגוריות, ואפילו לרובן.

ההערה השנייה נוגעת לזהות הפוליטית של השחקנים. ניסינו לסווג את המרווינים לפי הפיתרון בו הם תומכים: פיתרון של מדינה אחת או של שתי מדינות. למרות התפיסה הרווחת כי מדובר בקונפליקט שבמרכזו "ארץ אחת לשני עמים", העובדות ההיסטוריות מצביעות על כך שמדובר בסכסוך בין שתי קבוצות נפרדות, היסטורית ותרבותית – הפלסטינים והישראלים. כתוצאה מכך, התייחסות ל"זהות פוליטית רב-תרבותית" נראית לא מתאימה כאן. מה היא מסגרת ההתייחסות הגיאוגרפית והפוליטית לפרספקטיבה של "המדינה האחת" או "פתרון שתי המדינות"? האם ארגונים לא-ממשלתיים פלסטינים צריכים להיחשב כ"רב-תרבותיים" אם הם מקדמים הכרה בזהויות תרבותיות שוות אך נפרדות, שיתקיימו בעקבות יצירתה של מדינה פלסטינית בגבולות 1967? או במסגרת מדינה אחת משותפת? האם "רב-תרבותיות" היא הדרך הטובה ביותר לקיום חיים משותפים של נוצרים ומוסלמים, או של פלסטינים וישראלים, או של ערבים ויהודים? האם זו שאלה של "תרבות" או של הכרה בקהילות דתיות? זהויות "רב-תרבותיות, פוסט-לאומיות ומתמזגות" מגדירות עקרונות של חיים משותפים של קהילות שונות במסגרת ישות פוליטית אחת. שחקנים שמקדמים את פיתרון שתי המדינות לא מתאימים לאף אחת מהקטגוריות שניתנו לנו.

⁴ אנשים המעורבים בארגונים כאלו מכונים באירוניה "אנשי הפאזור-פוינט".

1. הצגת המדגם

במשך למעלה מחמישה שבועות של עבודת שדה, פגשנו למעלה מ-70 איש ואישה העוסקים בזכויות אדם, פעילים בארגונים ואינדיבידואלים. למרות שאין לנו שום טענה לייצוג במובן סטטיסטי כלשהו, בחירת המרואיינים נעשתה במטרה לייצג מגוון רחב של שחקנים רלבנטיים מחלקים מגוונים של החברות האזרחיות, הפלסטינית והישראלית.

במונחים של נראות, המרואיינים שלנו אינם חשובים באותה מידה, אך כיוון שרצינו לגוון את המדגם שלנו, בחרנו להכליל בתוכו ארגוני שטח קטנים שלפעילות שלהם יש השפעה ברמה המקומית, כמו **מרכז אלפיניק** במחנה הפליטים דהיישה, שהוקם על-ידי הוועדה העממית של המחנה ומהווה מרחב לפעילות חינוך, חיי חברה ותרבות; או **רעות-סדאקה**, שמושבה ביפו, שעוסקת בפעילות דו-קהילתית בקרב 150 ילדים ובני נוער ערבים ויהודים.

המדגם שלנו כלל: עורכי דין ויועצים משפטיים, איגודים מקצועיים וקואופרטיבים, אזרחים אינדיבידואלים, מרצים באוניברסיטאות, מכוני מחקר, פעילים פוליטיים, פעילים בארגוני זכויות אדם, קבוצות שדולה, התאגדויות ברמת השטח, אישים ואגודות דתיים, נבחרי ציבור וארגוני תקשורת. ארגונים לא-ממשלתיים, על כל סוגיהם, מהווים חלק ניכר מהמדגם שלנו מכל מיני סיבות: בשטחים הכבושים, הם מעצבים את הספרה הציבורית ופעילים, גם אם לא באותו גודל ומספר, בכל השדות. בישראל, נראה שארגונים לא-ממשלתיים הם המסגרת השכיחה ביותר לפעולה הן בנושאים שקשורים לקונפליקט, והן בזכויות קבוצות המיעוט.

I) ההקשר

1. צינון דרך היסטוריים:

בפרק הזה לא נתמקד בכרונולוגיה של הסוגיה הפלסטינית-ישראלית החל מ-1948: תיאורים כרונולוגיים כאלה נמצאים בשפע וקל להגיע אליהם, אם בספרים ואם במאמרים מעמיקים, שמתפרסמים באופן סדיר בפרסומים איכותיים כמו **לה מונד דיפלומטיק**⁵. עם זאת, ולמען הדיוק, ניתן למצוא כרונולוגיה מקוצרת של השלבים העיקריים של הסכסוך בסוף הדו"ח (נספח מס' 1). מטרת פרק זה היא לתת סקירה של הנרטיבים ההיסטוריים השונים שמוצגים על-ידי הצדדים השונים: לנרטיבים המתפצלים הללו יש השפעה דרמטית על ההתפתחויות הפוליטיות של הסכסוך, בעבר ובהווה. נפתח בהצגת מחקרם של "ההיסטוריונים החדשים" על הקמתה של מדינת ישראל שמתקבל היום בקהילה הבינלאומית בצורה הולכת וגוברת כנקודת המשען התקפה ביותר, ונמשיך בדיון בסוגיות העיקריות שנמצאות בלב הנרטיבים הישראלי והפלסטיני.

א. "ההיסטוריונים החדשים"

ב-1978, הוסר הסיווג מארכיונים בישראל והם הפכו נגישים לעיון אקדמי וציבורי. כמה מההיסטוריונים שעבדו באותם ארכיונים נודעו לאחר מכן כ"היסטוריונים החדשים", כשהציעו מהדורה מתוקנת של הנרטיב ההיסטורי שבמרכזו עמד, עד אז, סיפור הניצחון של ישראל על אויביה. בספרו האחרון, **קיר הברזל**, מציג אבי שליים בקיצור את הגרסה הציונית הרשמית למלחמת 1948: "המדינה היהודית, בעודה בחיתוליה, נלחמה על שרידתה נואשות ובגבורה, ולבסוף בהצלחה, אל מול כוחות שעלו עליה כמה מונים. במהלך המלחמה ברחו מאות אלפי פלסטינים למדינות ערב השכנות, בעיקר מתוך שנענו להוראות שקיבלו ממנהיגיהם ומתוך ציפייה לחזרה על כנפי ניצחון. אחרי המלחמה – לפי גירסה זו – ביקשו מנהיגי ישראל לעשות שלום בכל ליבם ובכל מאדם, אלא שלא היה עם מי לדבר בצד השני".⁷

אבי שליים והיסטוריונים חדשים נוספים כמו אילן פפה, תום שגב ובני מוריס מציגים נרטיב שונה, שלפיו הגירוש של הפלסטינים שהתרחש בשנים 1948-1949 תוכנן קודם לכן על-ידי ההנהגה הציונית ויושם תוך שורה של מתקפות צבאיות על כפרים וערים ערביים בשבועות שקדמו להקמתה של המדינה היהודית. דוד בן גוריון, שהכריז על מדינת ישראל ב-14 במאי 1948, סירב לקבל את הגבולות ששרטטה החלטת החלוקה של האו"ם בשנת 1947. הוא ביקש להרחיב את הטריטוריה שהוקצתה למדינה היהודית וכן להבטיח מינימום של 80% של אוכלוסיה יהודית. אלו חייבו אסטרטגיה צבאית שגרמה לכ-800,000 פלסטינים לעזוב את עריהם וכפריהם. ב-15 במאי, מדינות ערב השכנות הכריזו מלחמה בהתנגדן לתוכנית החלוקה. בניגוד לנרטיב הישראלי המקובל, הכוח הצבאי הערבי היה שווה בכוחו לישראלי רק בשלושת השבועות הראשונים של המלחמה; היווצרות העליונות הצבאית של הכוחות הישראליים התרחשה במהירות. מחקריהם של ההיסטוריונים החדשים היו שנויים במחלוקת בישראל, למרות שהעמדות הפוליטיות האינדיבידואליות שלהם שונות במידה ניכרת.⁸ קשה להעריך את ההשפעות המעשיות של עבודתם על דעת הקהל הישראלית. אך בכל מקרה, ניתן להתייחס אליה כאל ציון דרך משמעותי עבור ישראל, כל עוד נודה בכך ששלום יוכל להגיע רק כאשר תהיה הכרה בכל אי-צדק היסטורי.

⁵ ניתן למצוא כאלה באתר האינטרנט של העיתון. באנגלית: <http://www.mondediplo.com> ובצרפתית: <http://www.monde-diplomatique.fr>. וראו גם: *Histoires d'Israël 1948 2008*, Manières de Voir n.98, Avril-mai 2008.

⁶ ראו: "Israel faces up to its past", Eric Rouleau, in *Le Monde Diplomatique* English edition, May 2008.

⁷ אבי שליים, **קיר הברזל**, מאנגלית: יעקב שרת, ספרי עליית הגג, תל אביב 2005, עמ' 54-55.

⁸ ב-2004 בני מוריס הכריז בפומבי שלדעתו גירושם של הפלסטינים ב-1948 ו-1949 היה רע הכרחי ושהוא אינו יכול שלא לקחת בחשבון את האפשרות שישראל תשתמש באסטרטגיה דומה בעתיד הקרוב. מצד שני, אילן פפה קורא ליישום זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים ולמדינה דו-לאומית דמוקרטית. וראו גם את מאמרו של אורי אבנרי המתייחס למלחמת 1948 באתר גוש שלום (10/5/2008) <http://zope.gush-shalom.org/home/he/channels/avner/1210454540>.

בודדים בישראל עובדים מזה כמה שנים כדי להביא להכרה ישראלית בנרטיב הפלסטיני של הנכבה – הקטסטרופה שעלתה בגורלם של הפלסטינים ב-1948: "זוכרות" היא אחד הוותיקים והנכבדים ביניהם. ובמילותיו של איתן ברונשטיין: "אנחנו מאמינים שהיכרות עם הנרטיב הזה היא חיונית להכרה באובדן שנגרם לפלסטינים על-ידי היהודים-הישראלים, ושהכרה כזו היא צעד חיוני לכל פיוס עתידי. גם אם יהיה הסכם שלום מחר, פיוס אמיתי בין שני העמים לא יקרה לפני שהישראלים יכירו באובדן הפלסטיני".⁹

ב. סוגיות עיקריות שעומדות במרכזם של שני הנרטיבים

הסוגיות העיקריות שבהן עוסק הנרטיב הפלסטיני ידועות, ועומדות בלב התביעות הפלסטיניות: הפליטים, ירושלים, הכרה בנכבה, וסוף להתנחלויות הישראליות בשטחים שנכבשו ב-1967. הנרטיב הפלסטיני סותר את הקביעה הציונית רבת-השנים שהתייחסה לפלסטין כ"ארץ ללא עם", ולפיכך שייכת ל"עם ללא ארץ", אותם אלה שטוענים שהם היו המתנחלים המקוריים, ושהם חוזרים לארץ הקודש, הארץ המובטחת על-ידי אלוהים. בזהות הפלסטינית הנכבה הפכה לסמל לקשר בין העם הפלסטיני לאדמתו. ערים כמו חיפה ויפו, מרכזי התרבות והכלכלה הפלסטינית, רוקנו מרובה הגדול של האוכלוסייה הערבית שלהן תוך ימים ספורים.

"רוב הפליטים הפלסטינים והעקורים הפנימיים נעקרו במהלך הקונפליקט המזוין במלחמה הישראלית-ערבית הראשונה בפלסטין. למעלה מ-750,000 פלסטינים גורשו או נעקרו בתקופה שבין סוף שנת 1947 ואמצע שנת 1949. מתוך 150,000 הפלסטינים שנשארו בחלק של פלסטין שהפך למדינת ישראל ב-15 במאי 1948, עשרות אלפים הם עקורים פנימיים.

כ-400,000 פלסטינים הפכו לפליטים, מחצית מהם בפעם השנייה, במלחמת 1967. מספר קטן יותר של פלסטינים הפכו לעקורים פנימיים במהלך המלחמה, ובכללם פלסטינים שגורשו מהעיר העתיקה של ירושלים. גירושים ועקירות של פלסטינים נמשכים מאז 1967 גם בפלסטין הכבושה וגם בארצות הגולה השונות. ההערכות הן שכיום שלושה רבעים מבני העם הפלסטיני הם פליטים או עקורים. למעלה ממחצית מהם נמצאים מחוץ לגבולות של מולדתם ההיסטורית".¹⁰

אחת התביעות המרכזיות של הפלסטינים מתייחסת לירושלים, לא רק מסיבות דתיות (ירושלים היא העיר הקדושה השלישית בחשיבות למוסלמים), אלא בגלל שירושלים היא חלק מההיסטוריה הפלסטינית מזה מאות בשנים. ירושלים מהווה סמל רב-עוצמה, במבחינה לאומית ודתית. העמדה הפלסטינית בהסכמי אוסלו היתה תביעת ריבונות על מזרח ירושלים כבירתה העתידית של המדינה הפלסטינית, תוך ויתור על החלק המערבי של העיר שישראל כבשה ב-1948.

ולבסוף, לפחות מאז 1967 הפלסטינים מתלכדים סביב ההתנגדות לכיבוש, שמוכרת כזכות על-ידי הקהילה הבינלאומית. דרכי ההתנגדות – התנגדות אלימה או בדרכי שלום – תלויה בבחירה של השחקנים, בדרגת הדיכוי ובנסיבות. חמאס, ובשנות השבעים והשמונים גם קבוצות חמושות שהשתייכו לארגוני השמאל הפלסטיני, נחשבים כטרוריסטים בעיני רבים בקהילה הבינלאומית. מבלי להצדיק את פעולותיהם, חשוב להבין כי הם רואים את עצמם כמי שמשתתפים במאבק של מדוכאים שנלחמים להגדרה עצמית. כמו שאמרה אחת מהמראיינות: "תודעת האזרחות שלנו קשורה בטרטוריה; לאומיות יכולה להביע את עצמה בכל מקום, אבל לא האזרחות".¹¹

בצד הישראלי, השואה מהווה מרכיב מרכזי בנרטיב הלאומי. זה לא תמיד היה ככה: רצף של אירועים דרמטיים הוא שגרם לשואה לרכוש את מעמדה המרכזי: חוק יום הזכרון לשואה ולגבורה, תשי"ט –

⁹ ראיון עם איתן ברונשטיין, תל אביב, 17 במארס, 2008.

¹⁰ הציטוט מאתר בדיל: <http://www.badil.org/Refugees/refugees.htm>, והוא נראה שם לאחרונה ב-5 במאי, 2008.

¹¹ ראיון עם ריטה ג'קמאן.

1959; השפעתו של משפט אייכמן שהתקיים בירושלים ב-1961; ומלחמות 1967 ו-1973, כשהישראלים הרגישו כי עצם קיומם מאוים.

ככלל, שורשיו של הנרטיב הציוני הם בסוף המאה ה-19, עם היוולדה של תנועה שתבעה בית לאומי יהודי בפלסטין, וזאת על-ידי התיישבות יהודית בארץ. בימינו, הגדרת המושג "ציונות" משתנה באופן משמעותי אצל שחקנים שונים בחברה הישראלית. המכנה המשותף הנמוך של ההגדרות האלה עומד על זכותה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית; אבל הגדרה זו נשארת עמומה למדי כאינדיקציה לזהות פוליטית.

שני העמים חולקים סמלים משותפים שתומכים בתביעותיהם, אך מתייחסים אליהם בצורה אחרת לגמרי. סמלים כמו ירושלים, האדמה, גורל שהופך אותך שוב ושוב לקורבן היסטורי, הזכות לשוב מהגלות, מופיעים בשכיחות בשיח של כל אחד מהצדדים ובשני הנרטיבים. רוב המרואיינים שלנו הצביעו על כך שישראל הפכה את הביטחון לערך עליון, שבשבילו צריך להקריב את כל הערכים האחרים, כולל זכויות אדם. הממשלה, הפרלמנט, בתי המשפט והצבא הישראלים מפירים את החוק ואת האמנות הבינלאומיות, תמיד בשם הביטחון.

ג. "חוק השבות" ו"זכות השיבה"

דוגמא לסוגיה מרכזית שנויה במחלוקת הוא "חוק השבות" הישראלי. מדינת ישראל, כמו גם כמה מהקבוצות הלא-ממשלתיות שפגשנו מתייחסות ל"ארץ ישראל" (בין אם "ארץ ישראל השלמה" ובין אם "בגבולות הקו הירוק") כ"מדינה יהודית" וכ"בית לאומי" לעם היהודי שחי בגלות. למדינת ישראל, כמו לקנדה ולניו זילנד, אין חוקה כתובה, אבל יש לה מספר "חוקי יסוד", למשל "חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל" (1980); או "חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" (1992) הקובע כי "זכויות היסוד של האדם [...] יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל". ההכרזה (או "מגילת העצמאות") קובעת כי "מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות" וקוראת "אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבניו".¹² "חוק השבות" (1950) מבטיח את זכותו של "כל יהודי" לקבל באופן אוטומטי אזרחות ישראלית. רעיונות שקשורים ב"זכויות" היסטוריות של העם היהודי ב"ארץ המובטחת", או במקומות הקדושים, מוסיפים מימדים דתיים ולאומניים לטענות האלה, כמו גם הזיכרון הנוכח תמיד של השואה.

עבור הפלסטינים "זכות השיבה" משמעה זכויותיהם של פליטי מלחמת 1948 כפי שהוכרו ב"החלטה 194 של העצרת הכללית של האומות המאוחדות" (1948) שקבעה כי "הפליטים אשר ברצונם לשוב לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם יורשו לעשות זאת במועד המוקדם ביותר האפשרי מבחינה מעשית. בעבור רכושם של אלה אשר יעדיפו לא לשוב, ישולמו פיצויים לפי עקרונות המשפט הבינלאומי" (סעיף 11).

אי-הסימטריות בהתייחסות לזכות השיבה הן מהותיות ללא שום ספק בקונפליקט של "שני עמים וארץ אחת". תהליך פיוס ופתרונות בטווח הארוך יהיו תלויים במידה מסוימת בהכרה בתפיסות שונות אלה ובדיאלוג ופשרות הקשורים להכרה כזו.

¹² <http://www.knesset.gov.il/docs/heb/megilat.htm>

2. חברה אזרחית מפוצלת ואופייה של מדינת ישראל

א. סקירה כמותית ופרשנות

היחס בין מספר השחקנים בחברה האזרחית לגודל האוכלוסיה בישראל הוא מאוד גבוה. ניתן למצוא נתונים על כך באתר האינטרנט של **שתי"ל**. **שתי"ל** נוסד על-ידי הקרן החדשה לישראל¹³ ומציג את עצמו "כארגון מוביל בישראל לבניית יכולת", "מעצים קהילות מוחלשות", ו"מספק שירותי תמיכה וייעוץ לקידום שינוי חברתי בישראל. מאז היווסדו בשנת 1982. ב-1998 היו בישראל 29,047 ארגונים במגזר השלישי, מתוכם 23,528 ארגוני חברה אזרחית, 6,030 מתוכם נחשבו ל"פעילים" – הקריטריון הוא תנועות כספיות בחשבונותיהם בתקופה האחרונה. מתוך 6,030 ארגונים אלה רק 6% מעורבים בפעולות סינגור, ורק חלק מאלה עוסק בסכסוך באופן ישיר. מכאן נובע שרק חלק קטן מהארגונים הישראליים עוסקים בקידום זכויות אדם, ורק מעטים מאלה עוסקים בסכסוך. עם זאת, כיוון שהמחקר שלנו עוסק בסכסוך וארגוני חברה אזרחית, רוב המרואינים שלנו שייכים לקבוצה הקטנה הזו: או שהם עוסקים בנושאים הנוגעים למיעוט הפלסטיני בישראל, או בענייני השטחים הכבושים וישראל. נדמה כי העובדה שרק חלק קטן מהחברה האזרחית בישראל עוסק בנושאים הקשורים לקונפליקט, וחוסר יחסי בנראות של הקונפליקט ברמה המקומית (לפי מה שמספרים המרואינים שלנו), משקפים את הגישה הרווחת בקרב הישראלים: נכונות להתעלם מהסכסוך ושאיפה להפריד את עצמם מהפלסטינים. היה מעניין לגלות שפרויקט גדר ההפרדה, שתוכנן על-ידי מפלגת העבודה כבר בראשית שנות התשעים, נתמך על-ידי ארגון בשם "**גדר לחיים**" שנוסד ב-2001, שמוקדש לקידום הבנייה של אותה גדר. דעת הקהל הישראלית נראית כתומכת באסטרטגיה של "ניהול סכסוכים" על-ידי החבאת הקונפליקט מאחורי גדר ההפרדה.

ריבוי השחקנים בישראל חושף את קווי הפיצול בתוך החברה: קבוצות ותת-קבוצות, מוגדרות על-ידי אתניות, זהות, דת, השקפה אידיאולוגית או פוליטית, מיוצגות באחד או יותר מגופי החברה האזרחית כדי להגן על זהויות וטענות מתנגשות. קווי השבר הם מורכבים, ומנגידים, בין היתר, יהודים ולא-יהודים, דתיים וחילונים, ציונים-חילונים, ציונים-דתיים ולא-ציונים, מיעוטים אתניים והרוב היהודי. כל אלה מנותחים לעומק בספר *L'Etat d'Israel*¹⁴ בעריכת אלן דייקוף, שכולל מאמרים הדנים ברוב האספקטים של החברה הישראלית בת-זמננו. הספר מראה את ההשפעה המפצלת של השינוי במשתנים הפוליטיים והכלכליים: התפרקות מדינת הרווחה במקביל לכישלוננו של הסכם אוסלו הובילו לתזוזה ימינה במפה הפוליטית, כך סיפרו גם רוב המרואינים הישראלים שלנו.¹⁵

עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, מבהיר כי התזוזה אינה רק בדעת הקהל, אלא גם ברמה הפוליטית וברמת החקיקה:

"ניתן לראות יותר ויותר חקיקה גזענית שעוברת בכנסת. השינוי הראשון הוא שהמשלה היא זו שמביאה עכשיו את הצעות החוק הגזעניות לפרלמנט, כאשר לפני כן היה עושה זאת הימין הקיצוני. עכשיו הימין מציע הצעת חוק, היא עוברת לממשלה שמאמצת אותה, ואח"כ בחזרה לפרלמנט שמקבל אותה. מה שהיה מדיניות גזענית הופך

¹³ "הקרן החדשה לישראל הוקמה ב-1979 על-ידי יהודים-אמריקאים [...] בזכות גיוס כספים מכובד, הקרן החדשה לישראל, הפכה לסוכן שינוי חברתי חשוב בישראל. מאז היווסדה היא תמכה ב-800 קבוצות, שפועלות ברמה הארצית וברמה המקומית, ביותר ממאתיים מיליון דולר". Michael M. Laskier, "Les nouveaux mouvements sociaux", in Dieckhoff, 2008.

¹⁴ Alain Dieckhoff (dir.), *L'Etat d'Israel*, Fayard, 2008.

¹⁵ וראו גם: Roger I. Zakheim, *Israel in the Human Rights Era, Finding a Moral Justification for the Jewish State*, 36 N.Y.U. J. INT'L L. & POL. 1005 (2004).

באלקטרוט הישראלי, ובזכויות פוליטיות בישראל, שאירעו לאחרונה.
http://www.law.nyu.edu/ecm_dlv3/groups/public/@nyu_law_website__journals__journal_of_international_law_and_politics/documents/documents/ecm_pro_059605.pdf

עכשיו לחוקים גזעניים שמוצעים על-ידי הממשלה, מחוקקים בפרלמנט, ומאושרים על-ידי בתי המשפט.¹⁶

האינתיפאדה השנייה נושאת באחריות לחלק מהתזווה ימינה בדעת הקהל ובמדיניות הממשלה, לצד צל-הרפאים של הטרוריות שרודף את התודעה הלאומית הישראלית. במקביל, מחנה השמאל היהודי-ישראלי המתנגד לכיבוש איבד את רוב תומכיו באותה התקופה.

ב. המדינה היהודית והדמוקרטיה

רבות נכתב על הסתירה המובהקת שבהגדרת ישראל את עצמה כ"יהודית ודמוקרטית": איך מדינה יכולה בה בעת להגדיר את עצמה על-ידי ייחודיות לאומית/דתית ולטעון להיותה דמוקרטית? למה הכוונה ב"יהודית" בהקשר הזה? האם ההגדרה "יהודית" מתייחסת לדת? לתרבות? מדינת ישראל מושתתת על הדואליות הזו מאז הקמתה. הכרזת העצמאות משנת 1948 מכוננת את המדינה על עיקרון פרטיקולרי (יהודית) ועיקרון אוניברסאלי (דמוקרטי).

"מדינת ישראל [...] תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות. [...]"
"אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמוד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל".¹⁷

מאז שנות השמונים מתקיים בישראל דיון ציבורי המתייחס לאופייה של הדמוקרטיה הישראלית, סובב סביב סוגיות שמעלה סגסוגת הדת והפוליטיקה, ומוסיף להן אלמנט שלישי: אתניות. הציונות בישראל היא חילונית בעיקרה, ונראה כי מדינה "יהודית" מתייחסת יותר להיבטים תרבותיים של "יהודיות" (זהות, ערכים) מאשר ל"יהדות" (אמונה ופרקטיקה דתית). עם זאת, במצב העניינים הנוכחי, רבנים ואנשי-דת תופסים מקום חשוב במערכת החינוך, ובמיוחד בכל מה שקשור לדיני אישות, שלפיהם, למשל, נמנעים נישואים בין-דתיים באופן רשמי.¹⁸

בסצנה האינטלקטואלית הישראלית, הדיון מתנהל במרץ:

"שאלת מעמדם של האזרחים הפלסטינים בישראל תפשה את מרכז הבמה בדיון סביב הדמוקרטיה בישראל מאז פרסום מאמרו המכונן של סמי סמוחה, 'מעמד המיעוט בדמוקרטיה אתנית: מעמדו של המיעוט הערבי בישראל' (סמוחה 1990). סמוחה [...] טוען כי ניתן לראות את מה שהוא מגדיר כ'דמוקרטיה אתנית' כסוג של דמוקרטיה, גם אם פחותת ערך. המודל של דמוקרטיה אתנית אומץ, בכמה שינויים, על-ידי פלד (1992) וגביזון (1997) אבל זכה לביקורת, בין היתר, מאת יפתחאל (1997); טרם פורסם), שטען כי יש לקרוא לישראל 'אתנוקרטיה', מאת סעדי (2002), מאת פלג (2004) שמעדיף 'דמוקרטיה לא-ליברלית', ומאת נבות (2002), שטען כי ישראל איננה מדינה דמוקרטית אלא מדינה 'רובנית' ותו לא".¹⁹

יואב פלד ודורון נבות מחלקים את ההיסטוריה של מדינת ישראל לארבע תקופות:

¹⁶ ראיון עם אורנה כהן, **עדאלה**, שפרעם, 20 במארס, 2008.
¹⁷ <http://www.knesset.gov.il/docs/heb/megilat.htm>
¹⁸ לפרטים ראו: Alain Dieckhoff; "Un Etat juif et démocratique", in *L'Etat d'Israel*, dir. A. Dieckhoff, Fayard, 2008, pp. 25-38.
¹⁹ "Ethnic Democracy Revisited: On the State of Democracy in the Jewish State", Y. Peled and D. Navot, *Israel Studies Forum*, 20:1, 2005, pp. 3-27

1948-1966: תקופת הממשל הצבאי, בה ניתן לאפיין את הסדר הפוליטי כ"אתנוקרטי" [שלטונו של האתנוס היהודי ולא של הדמוס (קולקטיב האזרחים); בצד "פעולה משמעותית ל'יהוד' המרחב"]

1966-1992: דמוקרטיה אתנית [סוף הממשל הצבאי]

1992-2000: ליברליזציה [לצד ליברליזציה כלכלית והסכמי אוסלו; פסק דין קעדאן משנת 2000 בו קבע בית המשפט העליון "כי המדינה אינה רשאית להפלות במישרין על בסיס של דת או לאום בהקצאה של מקרקעי המדינה"; [...] האינטרס הציוני האתנו-לאומי ב"יהוד" אזורים מסוימים של המדינה, פסק אהרן ברק, נשיא בית המשפט, לא יכול לגבור על ערכים ליברלים של שוויון.²⁰

2000- : נסיגה ומעבר אפשרי לסדר פוליטי רופני: כאשר קבוצת רוב שוללת בהתמדה מהמיעוט מימוש מלא ושווה של זכויות האזרחות שלו, וכאשר הרוב הופך את השמירה על מעמד הרוב שלו עצמו כערך העליון של המדינה.²¹

שלילת זכויות המיעוט נמצאת בליבן של פעולות משפטיות מגוונות שעושים ארגוני חברה אזרחית חשובים ובראשם **עדאלה והאגודה לזכויות האזרח**.

בקצה השני של המפה הפוליטית, למתנחלים כמו ישראל הראל, שהיה יו"ר **מועצת יש"ע** (הגוף המייצג של כל ההתנחלויות) במשך 15 שנה, וכעת משמש כיו"ר **המכון לאסטרטגיה ציונית**, יש זווית הסתכלות שונה למדי על הדמוקרטיה. בעמוד הבית של אתר האינטרנט של **המכון לאסטרטגיה ציונית** אפשר לקרוא את הטקסט הבא:

"מדינת ישראל מאותגרת מבפנים כפי שהיא מאותגרת מבחוץ. בעוד האיזמים הביטחוניים המדיניים הינם אמיתיים, מסוכנים ומרתיעים, מגמות שלשחיקתם הפנימית של החוסן והנחישות הלאומיים, מהוות איום לא פחות מהותי לעתיד הבית הלאומי של העם היהודי. בזו אחר זו, ממשלות ישראליות מובילות את המדינה תוך כדי הפרה בוטה של מחויבותן לקידום עתיד יהודי למדינה ולאומה הישראליים. הממשלה ומוקדי כוח ישראליים אחרים (התקשורת, מערכת המשפט, האקדמיה והצמרת הביטחונית), לא רק שאינם מחזקים את זהותנו היהודית, רבים מהם אף חותרים תחתיה בתדירות יומיומית".²²

שתי הנחות יסוד עומדות מאחורי ההצהרה הזו: האחת, שהביטחון עומד מעל הכול במצב של איום קיומי; ישראל נמצאת במצב חירום מאז היווסדה, ולביטחון צריכה להיות עדיפות על כל ערכי זכויות האדם והדמוקרטיה, חיוניים ככל שיהיו;²³ השנייה, שיש צורך בחיזוק הזהות היהודית בזמנים כאלה. בקונטקסט כזה, המיעוט הפלסטיני נחשב לאיום פנימי, ולא צריך לקבל זכויות שיאפשרו לערער על הזהות היהודית.

כך, זכויות אדם ודמוקרטיה אינן נלקחות בחשבון. כששאלנו את הראל על זכויות אדם, הוא דיבר על "מנקודת המבט של חברה ששכניה אינם מקבלים אותה, ונמצאת תחת איום מתמיד של טרור... תמיד בצד הסובל. אני נגד זכויות אדם כאשר משתמשים בהן נגד ביטחון האומה".²⁴ הראל מניח שרוב הישראלים חולקים את אותן העמדות, ומסכימים איתו כי הביטחון עומד מעל הכול. אך, למרות שרוב הישראלים מגדירים את עצמם כציונים, אנחנו מטילים ספק בכך שעמדתו של הראל מייצגת את הרוב הזה.

²⁰ שם, עמ' 16.

²¹ שם, עמ' 33-34.

²² <http://www.izs.org.il/heb/default.asp?catid=104>

²³ השאלה שהעלו רבים בישראל, הן פעילי זכויות אדם והן מרצים באוניברסיטאות ועורכי דין, היא האם ישראל, בעלת הצבא החזק ביותר במזרח התיכון, המדינה היחידה שמחזיקה נשק גרעיני באזור, שנתמכת באופן בלתי-מותנה על-ידי המעצמות החזקות ביותר בעולם, נמצאת תחת איום צבאי, או שבעצם היא זו שמהווה איום לשכנותיה, ולמעשה מהווה את הסיבה לחוסר הביטחון של עצמה. לפי שלמה סבירסקי מ**מרכז אדוה**, ארצות הברית נותנת לישראל שלושה מיליארד דולר בשנה, שמועדים לצבא.

²⁴ ראיון עם ישראל הראל, **המכון לאסטרטגיה ציונית**, 30 במרס, 2008.

3. החברה האזרחית בשטחים הכבושים

ניתן לחלק החברה האזרחית הפלסטינית לשלוש קבוצות עיקריות, לפי ההשתייכות הפוליטית שלהן: הראשונה היא הליברלית, ארגונים עם אוריינטציה שמאלית שמהווים מרכיב מרכזי בפינג'ו – רשת הארגונים הלא-ממשלתיים הפלסטיניים (PNGO – Palestinian Non-Governmental Organisation Network). לארגונים אלה מעמד מכובד בעיני התורמים המערביים ותנועות הסולידריות הזרות. עם זאת, כמו שנראה בהמשך, נראה כי אין להם שורשים עמוקים בסביבה הביתית המקומית שלהם. הקבוצה השנייה היא של תנועות ההמונים הלאומיות המסורתיות המזוהות עם הפתח, ובכללן האיגודים המקצועיים ואיגודי העובדים – שהיו מקורבים לאש"ף במשך שנים. קבוצה זו נהנתה באופן מסורתי ממעמד מועדף, וזאת בגלל נאמנותה וקשריה הקרובים עם הנהגת פתח/אש"ף. הקבוצה השלישית היא החברה האזרחית הפלסטינית שמוצגת על-ידי ארגונים אסלאמיים ואגודות צדקה ברחבי השטחים הכבושים. דומה כי קבוצה זו היא בעלת השורשים העמוקים ביותר בחברה המקומית; היא זוכה לכבוד רב בזכות איכות השירותים שהיא מציעה, ומונהגת על-ידי פעילים מסורים, רבים מהם מתנדבים. הארגונים האסלאמיים מציעים את שירותיהם כחלק מחבילה שכוללת מסר דתי ומסר פוליטי ברור. הפסיכיאטר איאד אלסראג', פעיל זכויות אדם ודמות מובילה בעזה, טוען שהקבוצה הליברלית נכשלה בגלל שהרחיקה את עצמה מהציבור: "אנחנו צריכים להפעיל ביקורת עצמית; ארגוני החברה האזרחית הליברלית מעולם לא היו מושרשים באוכלוסייה".²⁵

א. ההשפעה של הכיבוש הישראלי על החברה האזרחית הפלסטינית

בגלל היעדרה של המדינה, שחקנים בחברה האזרחית הפלסטינית מבצעים מטלות רבות שמוטלות על המדינה במצב נורמלי.

בעת היווצרותה, ניסתה הרשות הפלסטינית להשתלט על הארגונים הלא-ממשלתיים, אבל מהר מאוד הבינה כי חסרים לה כלים הדרושים כדי להסתדר בלעדיהם. למרות שחוסר-היכולת הזו קשורה גם לחולשה פנימית רצינית, הסיבה העיקרית לכך הוא הכיבוש הישראלי, העובדה שהוא רואה את עצמו חף מהתחייבויותיו ככוח כובש, וההנחה שלו כי הרשות הפלסטינית היתה צריכה לקחת את האחריות על ניהול עניינים אזרחיים רבים בשטחים הכבושים. חשוב לציין כי לארגונים הלא-ממשלתיים יש תפקיד חשוב בהבניית ההתנגדות היומיומית לכיבוש: "כדי לתאר את החשיבות של הארגונים הלא-ממשלתיים כאמצעי התנגדות לכיבוש, מספיק לציין כי 47.5% מהארגונים שהיו פעילים ב-2001 הוקמו בין השנים 1968 ו-1993",²⁶ לפני ובמהלך האינתיפאדה הראשונה.

השחקנים בחברה האזרחית הפלסטינית עוסקים בעיקר בכיבוש ובהשפעתו הישירות והעקיפות. שניים מהגורמים צועדים יד ביד: המשתנה הצבאי (במונחים של מערכת חוקים ונוכחות מסיבית בשטח) והנוכחות של ההתנחלויות. לפי נתוני **בצלם**, מספר המתנחלים גדל מ-140,684 בשנת 1996 ל-285,800 בשנת 2008;²⁷ מספר זה אינו כולל את ההתנחלויות במזרח ירושלים, שבשנת 2008 התגוררו בהם, לפי האומדן, 193,700 מתנחלים נוספים. "מספר המתנחלים בגדה המערבית בשנת 2008 הוערך בכ-479,500" מוסר **בצלם**. באופן ברור, ההתרחבות המואצת של ההתנחלויות בזמן תהליך השלום הפחיתו את האמון הפלסטיני בכוונותיה של ישראל לגבי המשא-ומתן. כל ההתנחלויות, גדולות או קטנות, נחשבות ללא-חוקיות לפי החוק והאמנות הבינלאומיות. עבור ממשלת ישראל, הנוכחות של המתנחלים בשטחים הכבושים היא הסיבה העיקרית לשמירה על דרגה גבוהה של ביטחון באזורים אלו. סוגיית ההתנחלויות עומדת כמכשול, אולי המכשול, לפיתרון כלשהו של הסכסוך.²⁸

²⁵ ראיון עם איאד אלסראג', *תוכנית בריאות הנפש הקהילתית בעזה*, עזה, 28 במרס, 2008.

²⁶ *The Power to Promote and to Exclude: External Support for Palestinian Civil Society*, Benoît

Challand, PhD dissertation, European University Institute, 2005, p. 131

²⁷ <http://www.btselem.org/Hebrew/Settlements/Statistics.asp>

²⁸ ראו: OCHA, UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs – Occupied Palestinian

Terutory, West Bank Closure Maps, June 2009

http://www.ochaopt.org/?module=displaysection§ion_id=96&static=0&format=html

הכיבוש מונע מהפלסטינים שחיים בשטחים הכבושים חופש תנועה דרך מערכת של מחסומים ונקודות בידוק – למעלה מ-622 כאלה דווחו באפריל 2007²⁹ – ורשת כבישים מסועפת שמיועדת למתנחלים בלבד. התנועה מוגבלת גם בתוך הגדה המערבית וגם החוצה ממנה. ההשלכות על הכלכלה, על חיי החברה ועל הפסיכולוגיה של האינדיבידואל הן עצומות. רוב המרואיינים שלנו ציינו שהכיבוש קודם כל מונע מהפלסטינים את "הזכות לחיים". מבחינה כלכלית "מחקר של הבנק העולמי מלמד כי ההגבלות על אשרות העבודה ומדיניות הסגרים עלו למשק הפלסטיני 850 מיליון דולר בשנת 1995 – פי שלושה מסך כל התמיכה הבינלאומית שקיבלה הרשות הפלסטינית".³⁰ נתונים אלה מתייחסים לתקופה בה ניתן לעובדים פלסטינים רבים להיכנס לישראל. עם זאת, מאז תחילת האינתיפאדה השנייה, מדיניות הסגרים התחזקה באופן משמעותי, וההשפעות שלה על הכלכלה הפלסטינית הן גדולות הרבה יותר.

המרואיינים רואים בכיבוש הישראלי שלילתה של חירויות היסוד של הפלסטינים, והפרה של זכויות האדם הבסיסיות שלהם, בגלל השפעתו על כל היבט של חיי היומיום בשטחים הכבושים.³¹ פעילים פוליטיים ואינטלקטואלים ניסחו מודלים אנליטיים חדשים שמתייחסים למציאות בשטחים הכבושים. רבים מהם מתייחסים למשטר האפרטהייד בדרום-אפריקה, גם בישראל וגם ברשות הפלסטינית. עם זאת, סאלח עבד אלג'וואד, פרופסור למדע המדינה, מבקר את ההשוואה הזו וטוען שהיא מסתירה יותר מאשר חושפת. בעיניו, ההשוואה אולי תקפה בהתייחס למעמדו של המיעוט הפלסטיני בישראל, אבל את האסטרטגיה הישראלית בשטחים הכבושים הוא רואה כסוג של "סוציוסייד" (השמדת חברה), שלא רק מפרידה ומפלה נגד חלק מהאוכלוסיה, אלא מנסה לפרק באופן שיטתי את כל המבנים החברתיים, הכלכליים, הפוליטיים והתרבותיים:

"כלי הביצוע העיקרי והחיוני של ג'נוסייד הוא המלחמה, אלימות מסיבית וישירה [...] אך סוציוסייד הוא תהליך ארוך טווח בו משתמשים בארסנל של אמצעי תשתית, כלכלה ובירוקרטיה "שקטים". זכויות אזרחיות ופוליטיות נשללות בפשטות, באופן חד-צדדי. כל היבט של החיים, ובכלל זה הניידות [...] נתקל במכשולים ובהשפלה. החלק המהותי של המדיניות הזו מתוכנן כדי להקפיא או לשתק את ההתפתחות של החברה, ומוביל להתפרקותה – שהיא המטרה המרכזית כאן".³²

איש מדע המדינה הישראלי המנוח, הפרופ' ברוך קימרלינג, התייחס ל"פוליטיסייד" של הפלסטינים:

"פוליטיסייד הוא המונח המקצועי לתהליך הרס הלגיטימציה והיכולת של קבוצה אתנו-לאומית להשגת הגדרה עצמית – או לפחות צמצום תחולת הגדרה זו למינימום – במסגרת מדינת לאום ריבונית. תהליך זה מבוצע תוך הכחדה שיטתית של מוסדותיו ותשתיותיו הפוליטיות והחברתיות, חיסולה הפוליטי ואף הפיזי של מנהיגותו, ובעיקר שבירת רצונו ואמונו העצמי של הקורבן ביכולתו לקיים הגדרה עצמית. זהו תהליך צבאי-כוחני ומדיני משולב, הדורש תחכום רב למדי, שכן הוא תובע השגת לגיטימציה פנימית ובינלאומית למעשה שאינו חד-פעמי אלא מתמשך לאורך זמן, ולעתים אף שיתוף פעולה שלא מדעת של הקורבן עצמו, המיועד לחיסולו כיישות פוליטית עצמאית".³³

²⁹ מקור: OCHA, אפריל 2007.

³⁰ "Problematizing Democracy in Palestine", Jamil Hilal, in *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle-East*, 23:1&2, 2003. p. 171.

³¹ אין בכך כדי לומר שכל הפרות זכויות האדם נעשות על-ידי הצבא הישראלי או המתנחלים: ארגונים לא-ממשלתיים רבים פועלים לחשיפת הפרות הנעשות בידי כוחות הביטחון של הרשות הפלסטינית.

³² *Sociocide: the Israeli policy toward the Palestinian people since 1967*, Saleh Abdel Jawad, p.1, (not published).

³³ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2920705,00.html>

בהקדמה לספר בשם זה (שלא תורגם לעברית, וכמעט שלא זכה להתייחסות בעברית) מנה קימרלינג בין האמצעים הננקטים במטרה להשיג את המטרה הזו גם: "מקרי רצח, מעשי טבח מקומיים, חיסול מנהיגות וקבוצות אליטה, הרס פיזי של תשתיות ומוסדות ציבור, התנחלות, הרעבה ובידוד פוליטי וחברתי".³⁴

התפיסות האלה משלימות זו את זו: שתי האסטרטגיות מחזקות זו את זו אהדדי; ללא יכולת קיום פוליטית ולאומית, שום חברה לא יכולה להתפתח באופן נורמלי; התקפות מתמשכות על התשתית החברתית משרתות את הניסיון לגרום לחוסר יציבות, ולהחליש את הרשות שאמורה להגן על האוכלוסיה שלה.

ב. סקירה כמותית

מספרם של הארגונים הלא-ממשלתיים בפלסטין אינו ידוע לנו, והמספרים משתנים ממקור אחד לאחר. בנואה שאלאן, שעבודת הדוקטורט שלו עסקה בארגונים אלה, אומר כי "קשה לקבל נתונים רשמיים מ"נציבות זכויות האדם והארגונים הלא-ממשלתיים", כך שלמעשה אין אפשרות לקבוע איזה מהמקורות יותר מדויק". הוא מעריך כי מספר הארגונים בשטחים הכבושים נע בין 800 ל-1000³⁵, ובכללם אגודות צדקה דתיות. התקציב הכולל של הארגונים הלא-ממשלתיים הפלסטינים הוא הרבה יותר גדול מזה של הרשות הפלסטינית (לא כך הוא במקרה של ישראל).³⁶

במהלך האינתיפאדה השנייה, הסברה היא שתורמים בינלאומיים סבסדו את הרשות הפלסטינית בסכום של בין 300 ל-400 מליון דולר בשנה.³⁷ מאז הבחירות ב-2006 והחלטת הקהילה הבינלאומית להחרים את ממשלת חמאס, האיחוד האירופי הקים "מכניזם בינלאומי זמני" להזרמת תמיכה הן לארגונים הלא-ממשלתיים והן לנשיאות הרשות הפלסטינית תוך עקיפת הממשלה שנשלטה על-ידי חמאס. האיחוד האירופי העביר 455 מיליון אירו בדרך הזו, וסה"כ 616 מיליון אירו.

ג. סקירה היסטורית

לאחר מלחמת 67, ניתן להבחין בשלוש תקופות עיקריות. עד תחילת שנות התשעים וסוף האינתיפאדה הראשונה, מספר הארגונים הלא-ממשלתיים צמח לקרוב אלפיים. ארגונים אלה קשורים בעיקר למפלגות פוליטיות שרצו להרחיב את התמיכה העממית בהן על-ידי מתן שירותים ופעילויות. רוב המרואיינים שלנו נזכרים בתקופה זו בנוסטלגיה. לטענתם, היו אלה זמנים בהם רבים לקחו חלק בפעילות התנדבותית בארגונים. ריטה ג'קמאן מהמכון לבריאות הקהילה והציבור, נזכרת:

"לפני 1987, המוביליות החברתית היתה מאוד חשובה: היו קבוצות שעסקו בנשים, נוער, בריאות... התשתית החברתית כולה היתה מוכנה לאינתיפאדה: ההנהגה המאוחדת של ההתקוממות ניהלה את העניינים, ונעזרה בתשתית הזו, בה כל חלקי האוכלוסיה השונים היו מיוצגים; לכל אחד היה תפקיד, וכולם הרגישו שיש להם משהו לעשות (בניגוד לאינתיפאדה השנייה, שהיתה בעלת אופי צבאי, ואז, אם לא היה לך נשק, נחשבת כפרוטה). הדינמיקות האלה גרמו לתהליך של דמוקרטיזציה, כי הן צמחו מתוכנו. גם אז היו הרבה הפרות של זכויות אדם, אבל היתה אז גם הרבה תקווה! היתה לנו אנרגיה כזאת, של כוח להמונים."

³⁴ Politicide, the real legacy of Ariel Sharon, Baruch Kimmerling, Verso – New Left Books, UK/USA, p.3 (2nd edition), 2006.

³⁵ "יש 888 ארגונים לא-ממשלתיים, אליהם יש להוסיף כמאה ארגוני סיוע של מדינות הצפון". Challand, B., 2005, p.140

³⁶ ראיון עם שלמה סבירסקי ממרכז אדוה, 19 במאוס, 2008: "התקציב הכולל של הארגונים הלא-ממשלתיים בישראל קטן מאד בהשוואה לתקציב הממשלה. ההיפך לגמרי מאשר בשטחים הכבושים".

³⁷ Challand, p.318.

אחרי הסכמי אוסלו, התורמים הבינלאומיים הפנו את המענקים שלהם לרשות הפלסטינית שרק נולדה על חשבון הארגונים הלא-ממשלתיים. במהירות נוצר מתח בין הרשות והארגונים. ערפאת ניסח חוק שניסה ליצור משרד לענייני ארגונים לא-ממשלתיים, כדי לשלוט בפעולות של הארגונים ובכספי התמיכה שהם מקבלים. כבר בשנת 1993, קבוצה של 100 ארגונים שילבה כוחות וייסדה את **פינג'ו** (PNGO – Palestinian Non-Governmental Organisation Network) שבשנים 1996 ו-1997 ניהל פעולות שדולה אינטנסיביות ברשות הפלסטינית, כדי לצמצם את סמכויותיו של אותו משרד. "תהליך הרישום איפשר למשרד הפנים לסרב להקמתם של ארגונים חדשים, וכך לשלול את זכות ההתאגדות. [...] למעשה, תהליך הרישום הושם בהקפאה בתחילת 2002, כי הרשות העדיפה להחיות ארגונים לא-פעילים אבל כבר קיימים, על פני הקמתם של ארגונים חדשים".³⁸ בשנת 2002, החליפה את המשרד "נציבות זכויות האדם והארגונים הלא-ממשלתיים", כדי להגיב טוב יותר למצב החירום שנוצר בעקבות האינתיפאדה השנייה ולכיבוש מחדש של שטחי A על-ידי הצבא הישראלי.

מספר הארגונים ירד באופן משמעותי בתקופה הזו, מכ-1400 בשנת 1994, לסביבות 1000 בשנת 2000. "ארגונים מסוג שונה הופיעו באותה תקופה, כאלה שעוסקים בפעולות סינגור (advocacy) ובמחקר. הכוונה ב"סינגור" היא לארגונים שפועלים בשדות זכויות האדם, הדמוקרטיה וקידום השלום. למרות שחלק מהארגונים הללו נוסד לפני שנות ה-90 (**אלחאק**, מחלוצי העוסקים בזכויות האדם, הוקם כבר ב-1979), רובם של ארגוני הסינגור האלה נוסדו בימי אוסלו. בין ארגוני הסינגור נמצאים מכונים מחקר שעוסקים בדמוקרטיה, מדיניות ודעת קהל, וגל אחרון של ארגונים בתחומי קידום השלום / ותוכניות **עם-לעם** (People to People)."³⁹

התאגדות ארגוני זכויות האדם במסגרת **פינג'ו** נחלשה מאוד כתוצאה מהמחלוקות לגבי דרכי הפעולה בעניין חוק הארגונים הלא-ממשלתיים, שדרש מהארגונים להירשם במשרד הפנים. בעוד **פינג'ו** קיבלה את הדרישה הזו, כמה מארגוני זכויות האדם המובילים, וביניהם **המרכז הפלסטיני לזכויות האדם ואלמיזאן** מעזה, סירבו להירשם במשרד הפנים ולכן היו צריכים לעזוב את **פינג'ו**.⁴⁰

תוכניות **עם-לעם** (People to People) נוצרו במהלך המו"מ בתהליך אוסלו. בעידוד התורמים הבינלאומיים, הן נוצרו על סמך ההנחה שהדרך הטובה יותר להגיע לשלום היא לעודד פרויקטים בין-קהילתיים; שזה צריך להגיע מהאנשים עצמם, ולא מספירה עליונה של קבלת החלטות. סכומי כסף עצומים הוצאו על התוכניות הללו, אבל מהר מאוד צצו על פני השטח מחלוקות מהותיות שהובילו לכישלון של כל המפעל הזה. בשני הצדדים היה נדמה שלפעילים יותר חשוב להגשים את האג'נדה של התורמים מאשר להתמקד במהות של הפעילויות הדו-קהילתיות האלה; אי-שוויון מובנה, כתוצאה מהכיבוש והמצוקה הכלכלית בשטחים הכבושים לא נלקח בחשבון במימון ובארגון של האירועים; והחשוב מכול – ישראלים ופלסטינים לא הסכימו על אופיים של האירועים: פלסטינים נטו להשתמש בהם כפלטפורמה פוליטית, בעוד הפעילים הישראלים היו מונעים על-ידי שיקולים חברתיים ותרבותיים, תוך התעלמות משאלות פוליטיות. ולבסוף, הכישלון ההולך ומחריף של תהליך אוסלו ייצר חוסר-אמון גדול, במיוחד בצד הפלסטיני:

"בסוף היה כל כך קשה לגייס משתתפים עד שכמה מהמסגרות היו צריכות לשלם לפלסטינים כדי שיצטרפו לפרויקטים מסוימים. ההרגשה שהתפשטה בקרב פלסטינים היתה שפעילות **עם-לעם** לא תתרום כמעט לשינוי המציאות הפוליטית, במיוחד לאור העובדה של ישראל לא היתה שום מחויבות ליישום הסכם אוסלו ושרוב המו"מ הרשמי התמוטט".⁴¹

³⁸ Challand p. 135-136

³⁹ שם, עמ' 139.

⁴⁰ ראיון עם אמ'ג' אלשווא, רכז **פינג'ו** בעזה, 29 במארס, 2008.

⁴¹ Nasser-Najjab, Nadia, "Post-Oslo Dialogue: An Evaluation, The achievements and failures of People-to-People viewed from the Palestinian side", *Palestine-Israel Journal*, vol. 12, n.4 and vol. 13, n.1. סיכום בעברית של מאמרה של נאדיה נאסר-נג'אב, ומאמרים נוספים על תוכניות **עם-לעם** ניתן למצוא כאן: <http://www.pij.org/hpdf/people%20to%20people-he.pdf>

התפרצותה של האינתיפאדה השנייה גרמה לסופן המוחלט של תוכניות **עם-לעם**. כעת, כך נטען, תורמים רבים, ביניהם מדינות אירופיות, דוחים פרויקטים המוגשים להם על-ידי ארגונים ישראלים ו/או פלסטינים אם הם נראים דומים מדי לתוכניות **עם-לעם**.

האינתיפאדה השנייה גרמה לשינויים מהותיים בפעילותם של ארגונים לא-ממשלתיים רבים; במהלך שנות ה-90, חלק מהארגונים החילוניים נטשו בהדרגה פעילויות של מתן שירותים, כך במקרה של ארגוני נשים, וכמה ארגונים שעוסקים בבריאות ובחינוך. לגבי האחרונים, גם אם המסרים שלהם (שמטרתם להעלות את רמת הדמוקרטיה בשטחים הכבושים) היו מאוד חשובים, נטישת פעילות מתן השירותים לטובת רעיונות מאוד מופשטים, התפוצצה להם בפרצוף כאשר תהליך השלום נכשל. "זה היה כאילו שבראש סדר העדיפויות עומד חיזוק [...] מושגים מופשטים, לפני שהיתה קרקע מוצקה. מצד שני, ההצלחה של הארגונים האסלאמיים היתה בזכות השירותים שלהם, אבל גם בגלל הפופולאריות של המסרים הדתיים".⁴² נראה שאגודות הצדקה האסלאמיות מודעות היטב ליתרונותיהן בהקשר הזה. במילותיו של נציג אגודת **אלמוג'מע אלסלאמי** בעזה: "אנחנו, האגודות האסלאמיות, עוסקים בצרכים הבסיסיים של הציבור, כאשר הארגונים החילוניים מתמקדים בתוכניות תרבות".⁴³ המרואיינת שלנו **מפתאח – היוזמה הפלסטינית לקידום דיאלוג גלובלי ודמוקרטיה**, הודתה ש:

"אחרי אוסלו, במשך 3 או 4 שנים, ארגונים לא-ממשלתיים שכחו מהכיבוש, בדיוק כמו הרשות הפלסטינית. חשבנו שאנחנו מדינה עצמאית, שאנחנו צריכים להתחיל בבניית המדינה שלנו, אז התמקדנו בדרג הגבוה ברשות הפלסטינית, בשכנוע מקבלי ההחלטות... הפער בין הקהילה לבין הארגונים התחיל להתרחב, בגלל שעסקנו בהפיכת המערכת הפוליטית שלנו לפלורליסטית, דמוקרטית, דרך דיאלוג, פעולות שדולה, רעיונות גדולים, סיסמאות... ובאותו זמן, האסלאמיסטיים המשיכו לתת סעד, בכל התחומים. ואז, בזמן האינתיפאדה השנייה, נזכרנו שאנחנו תחת כיבוש, ועכשיו אנחנו צריכים לעבוד בשתי החזיתות [סינגור ומתן שירותים]."⁴⁴

כתוצאה מכך, בזמן האינתיפאדה השנייה מספר ארגונים חילוניים שינו חלק מכיוון פעולתם וחזרו לעסוק בסיוע חירום ובמתן שירותים.

ד. השחקנים הדתיים בחברה האזרחית

ב-2005, לפי שאלאן, "ארגונים על בסיס דתי [...] מונים 400 ארגונים (29%). הם יכולים להיות ארגונים נוצריים או מוסלמיים, עם אג'נדה פוליטית [די] מוצהרת. חמאס, דרך רשת רחבה של מסגדים, בתי-ספר ומרפאות, שולט בנתח הגדול של הארגונים מהסוג הזה. המוטבים שלהם מקבלים לרוב שירותים בחינם. הג'יהאד האסלאמי שולט בכמה עשרות מהארגונים האלה".⁴⁵

נתמקד כאן בארגונים האסלאמיים. רובם של ארגונים אלה נולדו בשנות ה-70 ורכשו תמיכה רחבה במשך שנות ה-80, במיוחד מאז האינתיפאדה הראשונה. שני גושים עיקריים התנגדו להסכמי אוסלו: קבוצות השמאל והקבוצות האסלאמיות. עם זאת, הקבוצות האסלאמיות – מאורגנות טוב יותר ועצמאיות מבחינה כלכלית – ייצגו במהרה את האלטרנטיבה המהימנה היחידה עבור אותם פלסטינים שלא קיבלו את עקרונות אוסלו. ניתן לתלות את ההצלחה של הגוש האסלאמי, שהובילה לניצחון חמאס בבחירות המוניציפאליות ב-2005 וב-2006, גם במוניטין של יושר והגינות שהוא רכש, ובקשרים האורגניים שלו בתוך הקהילה.

⁴² Challand, p. 320.

⁴³ ראיון עם אבו אסלאם, אגודת **אלמוג'מע אלסלאמי**, עזה, 27 במארס, 2008.

⁴⁴ שולחן עגול בראמאללה, 5 באפריל, 2008.

⁴⁵ Challand, p. 141.

חשוב להבחין בין אגודות אסלאמיות ואגודות אסלאמיסטיות: "ארגונים אסלאמיים הם ארגונים שמושבתים על תפיסת עולם כללית ועקרונות מוסלמיים, ופועלים כמו ארגונים נוצריים, ללא טענות על החשיבות הציבורית של הדת. מאידך, הארגונים האסלאמיסטיים הם אלה שמשרתים את המטרה או שייכים לגלקסיה של ארגונים מוסלמים מיליטנטיים, שהופכים את האסלאם לטיעון פוליטי מרכזי בפעילות שלהם, ומאתגרים באופן פומבי את הסדר הפוליטי הנוכחי".⁴⁶ די קשה לסווג את האגודות השונות לשתי הקבוצות האלה בצורה חד-משמעית, כיוון שרמת השתייכות לקבוצות פעילים אסלאמיסטיות משתנה באופן משמעותי. מה שניתן לקבוע בכל זאת הוא שרוב האגודות פועלות בנפרד מהקבוצות הצבאיות.

חמאס הוקם ב-1987 על-ידי חברי תנועת האחים המוסלמים, שפעלה בפלסטין מאז שנות ה-40. במשך שנות ה-90, אגודות אסלאמיות מילאו באופן הולך וגובר את הואקום שנוצר בעקבות משיכת הסיוע הבינלאומי ממגזר הארגונים הלא-ממשלתיים לטובת הרשות הפלסטינית, ותזוזה חלק מהארגונים החילוניים לכיוונים של סינגור וזכויות אדם. הסברה היא שמחזור הכספים של חמאס הוא 70 מיליון דולר בשנה,⁴⁷ 90% מהם מוקדשים לפעילויות חברתיות.⁴⁸

חלק ניכר ממגזר הארגונים האסלאמיים לא קשורים ישירות לחמאס, אלא למבנים חברתיים ודתיים מסורתיים שקיימים בחברה הפלסטינית מאז ומתמיד – אגודות הצדקה. דוגמא טובה לכך היא קיומן של **ועדות הזכאה: זכאה** (תרומה לצדקה) היא אחד מחמשת עמודי האסלאם. לפי הנהגה כל מוסלמי נותן 2.5 אחוזים בכל שנה מרכושו, וזאת בתנאי שהעולה על מינימום מסוים, **נסיב**, שמוערך בימינו בכ-2000 דולר. **ועדות הזכאה**, שמפקח עליהן משרד ההקדשים והדתות הפלסטיני, אוספות את הכסף ומחלקות אותו "לעניים ולנוזקים", כלומר אלה שלא יכולים לפרנס את עצמם על-ידי עבודה, כמו אלמנות, יתומים ומוגבלים.⁴⁹ למרות שהמסגרת החוקית החדשה שמתייחסת לעמותות, כמו גם העדר מנהיגות, הובילו לירידה חדה במספרן של ועדות הזכאה, מ-62 ב-1998 ל-30 ב-2001 (מתוכן 16 שפעילות בעזה), הן עדיין פועלות במרץ ויש להחשיבן כשחקני מפתח בחברה האזרחית הפלסטינית.

ועדות הזכאה נתפסות על-ידי הרשות הפלסטינית כמקורבות לחמאס, והיו בין המטרות במתקפתה של הרשות על אגודות הצדקה האסלאמיות אחרי ההשתלטות של חמאס בעזה. בצעד מתואם בספטמבר-אוקטובר 2007 הרשות הפלסטינית הדיחה את רובם של מנהיגי ועדות הזכאה והחליפה אותם בנאמני פתח. סגן יו"ר ועדת הזכאה בכפר דורא שלייד חברון, ח'אלד אלעמאירה, שהיה אחד מהמנהיגים המודחים, נזכר:

"קיבלנו מכתבים רשמיים ממשרד ההקדשים שמודיעים לנו שהרשות הפלסטינית היא שתנהל את ועדות הזכאה. ההחלטה הזו נתקלה במחאה שקטה, במישור המקומי; רבים הפסיקו להעביר לוועדה את כספי הזכאה שלהם, וחמאס מצא ערוצים אלטרנטיביים להמשך פעילות הצדקה ההתנדבותית שלהם – כמו רופאים שנתנו שירותים לנוזקים באופן ישיר. כך, כמה מהפעילויות של ועדות הזכאה המקוריות המשיכו באופן לא-רשמי, למרות שמספר המשתמשים שלהן ירד".⁵⁰

אלעמאירה, עיתונאי במקצועו, טוען שאין ספק שהיה זה צעד רודני ובלתי מוצדק של ממשלת ראמאללה, ושוועדות הזכאה, כמו למעלה ממאה אגודות אסלאמיות אחרות שנסגרו, היו רשומות במשרד הפנים ומסרו את הדו"חות הכספיים שלהן כנדרש על פי חוק.

הרשות הפלסטינית הכבידה את ידה על האגודות האסלאמיות, ובמיוחד על אלו מהן שנחשדו כמקורבות לחמאס או לג'יהאד האסלאמי, בה בעת הן נרדפו על-ידי הצבא הישראלי: "אמצעים חריפים

⁴⁶ Challand, p. 145

⁴⁷ *Le Hamas au pouvoir, et après?* Aude Signoles, Toulouse: Ed Milan, 2006, p.56

⁴⁸ Challand, p. 145

⁴⁹ Gro Hasselknippe and Marianne Tveit, *Against the Odds. How Palestinians Cope through Fiscal Crisis, Closures and Boycott*, Oslo: Fafo, 2007, p.72.

⁵⁰ ראיון עם ח'אלד אלעמאירה, סגן יו"ר **ועדת הזכאה** של דורא, דורא, 6 באפריל 2008

ננקטו נגד אגודות הצדקה שלהם בעקבות גל פעולות ההתאבדות ב-1994 [בו פתח חמאס כנקמה על הטבח שביצע מתנחל במסגד האברהימי/מערת המכפלה, בו נרצחו 29 פלסטינים] ואף יותר מזה ב-1996. [...] הרשות הלאומית הפלסטינית פשוט סגרה עשרות ארגונים לא-ממשלתיים המקורבים לחמאס (במיוחד ב-1996 ו-1997, ושוב ב-2001)⁵¹ אנשים שקשורים לחמאס שפגשנו בגדה המערבית התלוננו מרות על השפעתו החמורה של החרם על ממשלת חמאס (בעקבות תוצאות הבחירות) על מגזר הארגונים הלא-ממשלתיים האסלאמיים.

מה שבאופן ברור מחרפן הרבה אנשים הוא הדרך בה הרשות הפלסטינית והצבא הישראלי פועלים בצוותא נגד הארגונים האסלאמיים; חלק מהם נרדפים על-ידי הרשות, אחרים על-ידי הצבא הישראלי. כך במקרה של **אגודת הצדקה האסלאמית**, שמנהלת מספר בתי-יתומים ובתי-ספר באזור חברון. ע'סאן מוחמד, שעובד כפקיד באגודה, הדריך אותנו בסיוור באחד מבתי היתומים עליהם פשטו החיילים הישראליים ב-26 בפברואר, והחרימו את המחשבים מהמשרדים. שבוע לאחר מכן, החיילים חזרו ופשטו על המחסנים ועל המאפייה של האגודה, שהיתה סגורה וחתומה. מוחמד מספר כי "החיילים באו בלילה, העירו את הילדים שהיו מבוועתים, ואז הם החרימו את הכול, גם בגדים ונעליים, ואפילו מקרר מהמטבח". האגודה קיבלה צו צבאי שמורה לה לסגור את כל הבניינים, כולל בית היתומים, אבל הצו הזה הושעה – בזמן שביקרנו שם – בעקבות עתירה של האגודה לבית משפט ישראלי. מוחמד טוען שאין שום קשר בין **אגודת הצדקה האסלאמית** וחמאס, ומתייחס לעובדה שהאגודה יוסדה ב-1962, והקדימה את חמאס ב-25 שנה.⁵² המקרה של **אגודת הצדקה האסלאמית** בחברון תועד היטב במאמר מאת העיתונאי הישראלי גדעון לוי בעיתון **הארץ**.⁵³

לקונפליקט בין חמאס לפתח היתה השפעה חשובה על החברה האזרחית הפלסטינית, גם בעזה וגם בגדה המערבית. בגדה המערבית לסיטואציה הזו יש שני פנים: פתח נמצא בשלטון, אבל מספר גדול של מועצות מקומיות נשלטות על-ידי חמאס. כך, בג'נין, העירייה הנשלטת על-ידי חמאס קיצצה במימון שניתן ל**מרכז הנוער שארף** החילוני, שהוא חלק מרשת מועדוני נוער הפרושה בערים ובעיירות בשטחים הכבושים. פתח נוטה להדק את שליטתו על האגודות האסלאמיות. כך, אמאם-דרשן שנתן את דרשות יום השישי במסגדים במחוז ראמאללה נאסר לשנה אחת כיוון שדרשותיו היו קיצוניות מדי. הוא הסביר שעד אז, האמאמים היו חופשיים לכתוב את הדרשות שלהם בעצמם, לא כמו במדינות מוסלמיות אחרות. עם זאת, בפלסטין נשמעים קולות הקוראים לבטל את החירות הזו.

בעזה חמאס שולט בעקבות עימות מזוין עם כוחות פתח, וטוען להמשכיות השלטון הלגיטימי של ממשלת חמאס הנבחרת. ארגונים לא-ממשלתיים ופעילים המקורבים לפתח טוענים כי הם מאוימים על-ידי רשויות החמאס. עם זאת, הארגונים האסלאמיים לא מרגישים שהם יכולים לפעול ביתר קלות מבעבר. ממשלת חמאס מפקחת על הפעולות שלהם יותר משפיקחו ממשלות פתח הקודמות.

ה. פרספקטיבות נוכחיות

בשטחים הכבושים, המצב מתדרדר בהדרגה. אחרי למעלה מארבעים שנות כיבוש ישראלי, הסכסוך בין חמאס לפתח מונע מהאוכלוסיה הפלסטינית תקווה לפרספקטיבה פוליטית בת-קיימא בעתיד הנראה לעין. הציבור כולו, ובכלל זה מגזר הארגונים הלא-ממשלתיים, נראה אבוד ומבולבל. הפיצול הגיאוגרפי של החברה הפלסטינית כתוצאה מהמדיניות ומהפרקטיקות של הכיבוש הישראלי הוביל לפיצול פוליטי, חברתי ופסיכולוגי. הלך הרוח הזה נפוץ בקרב המרואינים, והוא אולי ההיבט הדרמטי ביותר אצל השחקנים בחברה האזרחית, בייחוד מאז הפיצול הפוליטי בשטחים הכבושים ביוני 2007 (פתח שולט בגדה המערבית, חמאס ברצועת עזה). הארגון החיפאי **איתיג'אה** – רשת של ארגונים לא-ממשלתיים פלסטינים בישראל, שם את עניין הפיצול בראש סדר העדיפויות שלו. **איתיג'אה** נוסד ב-1995 ומטרותיו העיקריות הן סינגור להכרה במעמדו המיוחד של המיעוט הפלסטיני בישראל, בניית-יכולת ורישות, וזאת כדי לחזק את החברה הפלסטינית בישראל. עם זאת, מאז האינתיפאדה השנייה, בנוסף לפרויקטים האלה,

⁵¹ Challand, p. 134-135.

⁵² ראיון עם ע'סאן מוחמד, פקיד **אגודת הצדקה האסלאמית**, חברון, 6 באפריל, 2008.

⁵³ מאמרו של לוי במלואו מופיע בנספח מס' 2 לדו"ח זה.

איתיג'אה החל בפעולות סינגור ל"איחוי" העם הפלסטיני. הוא מנסה להגיע לכל הקהילות הפלסטיניות בתפוצות, במדינות ערב, בשטחים הכבושים ובישראל, ומנסה לבנות מחדש תחושה של אחדות לאומית פלסטינית.⁵⁴

החברה האזרחית משקפת את הפיצול בחברה הפלסטינית. בה בעת, ארגונים לא-ממשלתיים חילוניים, מקומיים או בינלאומיים, סובלים ממוניטין עלוב בקרב הציבור, חשודים או מואשמים שמטרתם לצבור רווחים, ובהתמקדות ברעיונות מופשטים חסרי תועלת. אסלאח ג'אד, פרופסור ללימודי מגדר ופיתוח באוניברסיטת ביר-זית, מתייחסת לסוגיות אלו כאשר היא מציגה סקירה ביקורתית של מצבו הנוכחי של מגזר הארגונים הלא-ממשלתיים בפלסטין דרך מחקר שעוסק בהתפתחות תנועות פמיניסטיות מאז שנות ה-80. היא שופכת אור על מספר תהליכים שהשפיעו עמוקות על תצורת החברה האזרחית בפלסטין מאז ראשית שנות ה-90: ההתמקצעות של הארגונים הלא-ממשלתיים, ההכוונה ל"הגיון-פרויקט" על-ידי התורמים המערביים, והתלות הגוברת במימון שהם מספקים. לדעתה "הגיון-הפרויקט" מרחיק את הארגונים מהבסיס שלהם, כיוון שהוא:

"דוחף כלפי מעלה, לכיוון של השתתפות אנכית [למשל, ביורוקרטיזציה] ולא כלפי מטה להשתתפות אופקית: [...] מה שיכול להוביל לריכוז יתר של כוח בידיהם של מנהלנים. "אנג'יאוזציה" גורמת לארגונים להיות מסוגרים ופחות פתוחים ומכילים [פעילי שטח מודרים מהארגונים בגלל שאין להם את המיומנויות הנדרשות: שליטה באנגלית וכתובת בקשות למענקים]. כך, תביעה לשינוי חברתי הופכת לפרויקט עם תכנית, לוח-זמנים, ותקציב מוגבל שיש לדווח עליו ולהשתמש בו תוך שקיפות מלאה מול התורמים".⁵⁵

היא טוענת שה"אנג'יאוזציה" הובילה לפיצול נוסף של החברה האזרחית שסובלת מתחרות אכזרית על המענקים, חוסר תיאום והעדר שיתוף פעולה, וייצור "תקנים" שמשטשים את הקווים בין שחקנים בעלי יכולת וחסרי-יכולת. כדי לקבל מענקים, שחקנים בחברה האזרחית צריכים להשתמש באוצר המילים של התורמים, שפעמים רבות מסתיר אג'נדה סמויה אחרת (בנקודה זו מסכימים כל השחקנים בשדה: אנשי הארגונים עצמם, חוקרים, ושחקנים בינלאומיים שעובדים בשטחים הכבושים):

"אני חוששת שארגונים לא-ממשלתיים של נשים והשיח החדש שהם הביאו למרחב הציבורי, שדי מנותק מההקשר החברתי, הכלכלי והפוליטי, הובילו באופן לא-מכוון להחלשה, דה-לגיטימיזציה ולפיצול בקרב השחקנים והתנועות בחברה האזרחית החילונית. [...] שיח הארגונים הלא-ממשלתיים נוצל כדי לייצר מרחב בזירה הציבורית על חשבון ארגוני ההמונים הוותיקים".⁵⁶

"השיח הפמיניסטי הישן שהנחילו ההתאחדות הפלסטינית של ועדות הפעולה הנשיות וקבוצות אחרות, לא נשען על סדר-יום בינלאומי של חיזוק זכויות נשים והעצמה. לעומת זאת, לארגונים הללו הצטרפו חברות רבות – תוצאה של עבודה קשה וקשר יומיומי עם נשים שדאגותיהן הזינו את סדר היום להעצמת נשים".⁵⁷

מאז שהקהילה הבינלאומית לא הכירה בתוצאות הבחירות ב-2006, ארגוני סינגור רואים איך המוניטין שלהם מוכתם עוד יותר; הם בנו את הלגיטימיות שלהם על רעיונות שהעולם המערבי שלל זה עתה.

באופן דומה, הכישלון של תהליך אוסלו ושל תוכניות **עם-לעם**, ההתחזקות של הכיבוש וההרחבה הנמשכת של ההתנחלויות, הובילו פלסטינים לפתח תפיסת אנטי-נורמליזציה חריפה. המונח "נורמליזציה"

⁵⁴ ראיון עם אמיר מה'ול, **איתיג'אה**, חיפה, 20 במרס 2008.

⁵⁵ *Women at the Cross-Roads: The Palestinian Women's Movement between Nationalism, Secularism and Islamism*, Islah Jad, Department of Developmental Studies, School of Oriental and African Studies, University of London, Oct 2004. p 197

⁵⁶ שם, עמ' 198.

⁵⁷ שם, עמ' 197.

מתייחס בין היתר לתוכניות **עם-לעם** שטוענות לסימטריה בין הכובש והנכבש. רבים מאמינים שהתייחסות לשני הצדדים כאל שווים, תוך ניסיון לבנות מסגרות שמתעלמות מהכיבוש, הוא ניסיון לחזק את הכיבוש, ולכן הם מתנגדים לו.

פלסטינים רבים הפכו לחשדנים ביחס לפעולות ופרויקטים דו-קהילתיים, בהם מעורבים ישראלים ו/או בינלאומיים, שעוסקים בסוגיות כמו בניית-שלום או פיתרון-הסכסוך: הם ראו יותר מדי פרויקטים כאלה, היו ביותר מדי ועידות ושולחנות עגולים; והמציאות מעולם לא היתה נוראה כמו שהיא היום. בשל כל אלה, יש מי שמסתייג משיתוף פעולה עם פרויקטים כמו **תוכנית שור**. כך נסביר את המספר המוגבל-יחסית של המשתתפים בשולחנות העגולים שארגן צוות **שור** בירושלים ובראמאללה.

II) על הכלים וההשפעה של פעולות ארגונים בחברה הנתונה בסכסוך

בהתחשב במורכבות ובמגוון העמדות בשני הצדדים של הסכסוך, ובקרב שחקנים בתוך כל אחת משתי הקהילות, לרוב היוזמות לפעילות בחברה האזרחית יש אפקט של "סקיוריזציה" (securitizing) – הפיכת "האחר" לאיום קיומי, בכוונה או בשוגג. כך, מצאנו כי קשה להשתמש בקטגוריות המרכזיות של **תוכנית שור**, שמבקשות לקבוע את ההשפעה של הארגונים בחברה הנתונה בסכסוך על תהליך הסקיוריזציה (securitizing/non-securitizing/de-securitizing). בשל כך, וכיוון שרצינו לדייק, נמנענו מלסווג את המרואיינים שלנו לפי הקטגוריות הללו, ונתייחס כאן לכלים בהם בחרו כדי להשפיע על היבטים שונים של הסכסוך. יתרה מזאת, המורכבות של הקונפליקט הביאה אותנו לפגוש יותר מ-25 מרואיינים עליהם המליצה תוכנית שור. הפרק הזה לא מציג את כל מי שפגשנו, אלא מבחר מייצג שלהם.

1. פעולות משפטיות

א. המנגנון המשפטי

השיח המרשים ביותר שנתקלנו בו הוא זה של עורכי הדין ושל אחרים המעורבים בפעולות משפטיות בהגנה על זכויות אדם ואזרח; הם פועלים במערכת חוק ומשפט שממשלת ישראל משתמשת בה הן להצדקת הכיבוש והן להצדקת מעמדו של המיעוט הפלסטיני בישראל. דרך דוגמאות ספציפיות, הם מראים כי האופי הדמוקרטי של ישראל עומד בסימן שאלה: שחקיקה מסוימת מיושמת על בסיס של קריטריונים גזעיים תוך פגיעה בזכויות, ושחקיקה אחרת מוטה על בסיס אתני ביחס לקבוצות שונות של אזרחים ישראלים.

דוגמאות לפגיעה בזכויות באמצעות חקיקה ומדיניות:

• קרקעות

הקרקע, סוגיה מרכזית וסמל בסכסוך, מנגידה ישראלים ופלסטינים. ישראל מפלה פלסטינים בתוך גבולות המדינה על-ידי שימוש בכלים של חקיקה. לפי "אדמות קק"ל ליהודים בלבד" מחקר שפרסם **עדאלה** ביולי 2007:

"מאז שנת 1948, חוקים ישראלים הובילו להפקעת אדמות שיטתית ולהעברת קרקעות שהיו בבעלות פלסטינית לבעלות המדינה ומוסדות ציוניים, ובכללם הקרן הקיימת לישראל (קק"ל), שמקצות אותן ליהודים בלבד, אזרחי ישראל ושאינם כאלה. לפי החוק הישראלי, הקרקעות האלה לא יכולות להימכר ליחידים; מינהל מקרקעי ישראל (ממ"י) מנהל את ההסדרים בהן מוחכרות אדמות קק"ל ליהודים בלבד. ממ"י אחראי על כל "מקרקעי ישראל", כ-93% מהקרקעות בישראל, ובכללן קרקעות הקק"ל."

בבעלותה של הקק"ל נמצאים כיום למעלה מ-2.5 מיליון דונם של קרקעות בישראל, שהם כ-13% משטח המדינה. רובן של הקרקעות הללו נלקחו מפליטים פלסטינים ומעקורים פנימיים. קק"ל טוענת כי היא רכשה את האדמות המצויות בבעלותה מידי בעליהן הקודמים באמצעות כספים שנתרמו מרבבות היהודים ברחבי העולם. אך כ-2 מיליון דונם מבין קרקעותיה של קק"ל, הועברו אליה על-ידי המדינה. המיליון הראשון הועבר בשנת 1949, ומיליון שני הועבר לקק"ל בשנת 1953. **עדאלה** עתר לבית

המשפט העליון וטען כי המדיניות של המינהל מנוגדת לעקרונות השוויון ומפלה על רקע לאום.⁵⁸

• **2002: איסור על פלסטינים להשתמש בכביש 443**

כביש 443 נבנה בשנות השמונים כדי להפחית את התנועה בכביש הראשי מירושלים לתל-אביב. חלק מהכביש עובר בשטחי הגדה המערבית באדמות שהופקעו הפלסטינים. עו"ד דן יקר, היועץ המשפטי של **האגודה לזכויות האזרח**, סיפר לנו כי, "העמדה הרשמית של הממשלה היתה שהכביש הזה נסלל לרווחת הפלסטינים בגדה המערבית; בשל כך אישר אותו בית המשפט העליון. אבל בשנת 2002 נזרקו אבנים ובקבוקי תבערה על הכביש, ומאז אסור לפלסטינים לנסוע בו".⁵⁹

• **2003: חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה), הידוע כ"חוק איחוד משפחות"**

"ביום 31 ליולי 2003 אישרה מליאת הכנסת את חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה), הידוע כ"חוק איחוד משפחות", שתחולתו היתה שנה אחת, עם אפשרות להארכה באופן בלתי מוגבל, כל פעם לשנה נוספת. החוק מונע מעמד של אזרחות או תושבות בישראל מבני זוגם של אזרחים ישראלים אם הם תושבי הגדה המערבית או רצועת עזה. הוא מקפיא את כל הליכי איחוד המשפחות של זוגות של ישראלית/פלסטינית/ת, ושולל מזוגות חדשים כאלה את הזכות להיות ביחד בשטחי מדינת ישראל. מאוחר יותר החוק שונה כך שאיפשר לגברים פלסטינים בני יותר מ-35 ולנשים בנות 25 ומעלה להתחיל בהליך הגשת הבקשות, והקל בהגבלות שתקפות לגביהם. עם זאת, החוק מונע מילדים של זוגות כאלה, שהם בני יותר מ-14, שלא נולדו בישראל ושאינן להם אזרחות, מלגור עם ההורה הישראלי שלהם בתוך ישראל".⁶⁰

• **2005: חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה) 1952 (הידוע גם בשם "חוק האינתיפאדה")**

החוק התקבל בכנסת ביולי 2005. הוא שלל מפלסטינים המתגוררים בשטחים הכבושים את הזכות לפיצויים על נזיקין שנגרמו על-ידי הצבא הישראלי, ובכלל זה מוות, פציעות ונזקי רכוש.⁶¹ בית המשפט העליון ביטל את החוק בדצמבר 2006, בעקבות עתירה שהגישו לבג"צ ארגוני זכויות אדם פלסטינים וישראלים ובראשם **עדאלה**.

• **2006: המדיניות של סירוב ישראלי להנפקת ויזות לפלסטינים בעלי דרכונים זרים**

"מאז מרץ 2006 מסרבים שלטונות ישראל להנפיק אשרי שהיה זמניים, או ויזות, לאזרחים זרים ממוצא פלסטיני, שזכות התושבות שלהם בשטחים הכבושים נשללה באופן שרירותי. רבים מהנפגעים על-ידי מדיניות זו חיים בשטחים הכבושים במשך שנים מבלי שהצליחו לקבל אשרים לשהיית קבע, למרות שמקום מגוריהם ומקור פרנסתם העיקרי הוא בשטח הכבוש, ולמרות שהם נשואים לפלסטינים/פלסטיניות מקומיים/מקומיות, ושגם ילידיהם נולדו בפלסטין. [...] משרד הפנים מסרב [נכון לדצמבר 2006] לטפל בבקשות הארכה של אשרות. כתוצאה

⁵⁸ Adalah, News Update, July 29th 2007, "Land Controlled by Jewish National Fund for Jews Only".
⁵⁹ http://www.adalah.org/eng/pressreleases/pr.php?file=07_07_29 לנתונים מפורטים, בעברית, ראו גם:

⁶⁰ ראינו עם דן יקר, **האגודה לזכויות האזרח**, 17 במרס, 2008.
⁶¹ Human Rights of the Israeli-Palestinians, Raphael Cohen-Almagor, Center for Democratic Studies, University of Haifa, 2006, p. 6-7.

⁶¹ Briefing to the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Amnesty International, Jan 2006.

ממדיניות 'סירוב הכניסה', משפחות נקרעות לגזרים, לימודי ילדים הופסקו, ואסונות כלכליים עומדים בפתח".⁶²

מספר רב של מדיניות מקומיות מפלות נגד המיעוט הפלסטיני בישראל. דוגמא לכך היא מדיניות תוכניות המתאר של עיירות וערים ופלסטיניות בישראל. אלה נותנות לפקידים ישראלים כלים חוקיים שמונעים את הצמיחה של האוכלוסייה הפלסטינית. במזרח ירושלים, תוכנית המתאר אינה הולמת את הגידול הטבעי של האוכלוסייה הפלסטינית, שמנועה מלבנות בתים או מהרחבתם ברוב האזורים. ממשלת ישראל מוציאה עשרות צווי הריסה בכל חודש וטוענת כי מדובר בבנייה בלתי-חוקית.⁶³

הצלחות מעטות של קהילת זכויות האדם בישראל/פלסטיין⁶⁴

האלה ח'ורי בשאראת, חברת הנהלת **עדאלה**, הצביעה על כך ש"מתוך מאות העתירות שהוגשו לבית המשפט בנוגע להפרות של המשפט הבינלאומי ההומניטרי בידי כוחות הצבא הישראלי בשטחים הכבושים, מעטים מאוד התיקים המשמעותיים שהתקבלו".⁶⁵

- **1999 בג"ץ העינויים**: אחרי שנים של מתן לגיטימציה לעינוי של עצורים ואסירים פלסטינים על-ידי כוחות הביטחון הישראליים, פסק בית המשפט העליון כי העינויים אסורים כאמצעי חקירה [עם זאת, לפי דיווחים רבים, הישראלים עדיין משתמשים בעינויים];
- **יוני 2004: בג"ץ בית סוריק**: בית המשפט קבע כי תוואי גדר ההפרדה צריך להשתנות בסמוך לבית סוריק, מכיוון שהוא פוגע באופן בלתי מידתי בחייהם של התושבים המקומיים. בכך הכיר בית המשפט בהשפעה ההומניטרית של הגדר על אוכלוסיית בית סוריק ושם דגש על הצורך באיזון בין שיקולי ביטחון לבין זכויותיהם של התושבים המקומיים [עם זאת, החלטה דומה שניתנה בכפר בלעין, מעולם לא יושמה];
- **אוקטובר 2005: בג"ץ המגן האנושי**: בית המשפט העליון אסר על שימוש בפלסטינים כמגנים אנושיים על-ידי הצבא הישראלי [עם זאת, ארגון "שוברים שתיקה"⁶⁶ טוען שהצבא ממשיך לפעול בדרך זו].

למרות שקהילת זכויות האדם שעובדת בשדה המשפטי בישראל חותרת לדמוקרטיזציה של מערכת המשפט בישראל, ניתן לטעון שהפעולות שלה מובילות גם לסקיוריזציה. ב-2006 פרש נשיא בית המשפט העליון אהרן ברק – ביטול "חוק האינתיפאדה" היה אחד מפסקי הדין האחרונים שנתן. חודשים ספורים אח"כ התמנה פרופ' דניאל פרידמן לתפקיד שר המשפטים. פרידמן התנגד לביטול החוק, וקרא באופן פומבי להגבלת סמכויותיו של בית המשפט העליון:

"בית המשפט עצמו נחלש. המתחים בינו לבין הרשות המבצעת והרשות המחוקקת מגבילים אותו: ישנן קריאות בפרלמנט, ואפילו במשרד המשפטים, להגביל את כוחו של בית המשפט, ולמנוע ממנו מלעסוק בנושאים ביטחוניים, ולבטל חוקים".⁶⁷

⁶² Press Report, the Israeli Committee for the Right to Residency (ICRR),

. See also, False Dichotomy website: <http://www.flwi.ugent.be/cie/Palestina/palestina312.htm>
<http://falsedichotomies.com/2006/10/26/launch-of-israeli-committee-for-residency-rights/>

⁶³ דן יקיר, **האגודה לזכויות האזרח**; וראו גם: **הוועד הישראלי נגד הריסת בתים**.

⁶⁴ האלה ח'ורי-בשאראת, "ישראל ותרבות ההתחמקות מעונש", **הירחון האלקטרוני של עדאלה**, גיליון מס' 37, יוני 2007
<http://www.adalah.org/newsletter/heb/jun07/ar1.pdf>

⁶⁵ שם, עמ' 3.

⁶⁶ "שוברים שתיקה" הינו ארגון של חיילים משוחררים האוספים עדויות של חיילים אשר שירתו ביחידות צה"ל השונות במהלך האינתיפאדה השנייה. חיילים המשרתים בשטחים מאז תחילת האינתיפאדה השנייה עדים ואף נוטלים חלק בפעילות צבאית אשר שינתה ומשנה אותם ללא היכר. מקרים של התעללות, ביהו והשחתת רכוש הפכו זה מכבר לנורמה אך זוכים להצדקה מנימוקים ביטחוניים או על-ידי סיווגם כ"מקרים חריגים". מן העדויות עולה תמונה חמורה של אופי הפקודות בכלל ואופי הוראות הפתיחה באש בפרט. " <http://www.breakingthesilence.org.il/about.asp>

⁶⁷ ארנה כהן, **עדאלה**.

עו"ד ארנה כהן מעדאלה מוסיפה כי מכל מוסדות המדינה רק לבית המשפט העליון יש עדיין מחויבות מסוימת להגנה על זכויות המיעוט הפלסטיני בישראל והפלסטינים בשטחים הכבושים, וגם זאת רק כשהן אינן מתנגשות עם "שיקולי ביטחון", גם אם ההגדרות שלו "ביטחון" מצומצמות מאלה של מוסדות המדינה האחרים.

"לישראל יש מוניטין כבעלת מערכת משפט מקצועית ואמיצה, וזה נכון כאשר מדובר, למשל, בסוגיות מגדר, הומוסקסואליות... אבל ברגע שזה מגיע לעניינים שקשורים במיעוט הערבי, תגלה שבתי המשפט מהססים לפעול כמגני זכויות האדם. רבים יטענו כי הביטחון מכתים את הגבולות שלהם, אחרים יקראו לזה 'אתניות', כלומר גזענות."⁶⁸

אין זה אומר שקהילת זכויות האדם בישראל אינה מגיבה למה שכהן מונה "הפרות רווחות שהופכות להיות חמורות יותר ויותר". ההיפך הוא הנכון, הם מתנגדים למגמה הרווחת בישראל שמקבלת חקיקה מפלה בשם הביטחון. כמו שאמר דן יקיר מהאגודה לזכויות האזרח: "החוק ובתי המשפט הם כל מה שיש לנו נגד הפרות זכויות האדם". כך נסביר את החשיבות העקרונית של עבודתם של ארגונים כמו עדאלה, האגודה לזכויות האזרח ואחרים. עם זאת, ההתעקשות שלהם לפנות לבית המשפט מגבירה את החשדנות של הממסד הישראלי לגבי בתי המשפט ומאיימת על גבולות השיפוט שלהם.

אמצעים משפטיים אחרים:

- **סינוור בינלאומי:** ארגונים לא-ממשלתיים פלסטינים מקדמים זכויות אדם בעיקר באמצעות פניה לגופים בינלאומיים כגון: בית הדין הבינלאומי לצדק, בית הדין הפלילי הבינלאומי, בית הדין האירופי לצדק... אבל גם האו"ם, האיחוד האירופי, ומדינות זרות.
- **אחריות "צד שלישי":** כמה קבוצות וארגונים לא-ממשלתיים שעוסקים בסוגיות משפטיות מנסים לעורר אחריות-צד-שלישי בסכסוך. הם פונים למדינות זרות ומבקשים לשקול מחדש את ההסכמים שלהן עם ישראל, שתומכים בכיבוש באופן ישיר או עקיף. זו הפעילות העיקרית של **קבוצת מתין**, שאינה ארגון לא-ממשלתי אלא סוג של "סוכנות ייעוץ", ויושבת בראמאללה; היא מעודדת את הארגונים הלא-ממשלתיים המוכשרים לכך, כמו **אלחאק**, לאתגר את אחריותן של המדינות הזרות.
- **סמכות השיפוט האוניברסלית:** בהליך הזה השתמשו אחרי מלחמת העולם השנייה כדי להעמיד לדין פושעים נאצים. בעלי תפקידים שאחראים לפשעים יכולים להיעצר ולהישפט לפי החוק במדינה שהכי מתאימה לטפל באותו מקרה. האדם המואשם נעצר ומרצה את עונשו – אם הוא נכנס לאותה מדינה בה ניסו להעמידו לדין. **אלחאק**, אחד מהארגונים המשפטיים החשובים ביותר בשטחים הכבושים, משתמש בתכיפות בדוקטרינת סמכות השיפוט האוניברסלית.

מאז שנת 2000, ניתן להתייחס לשלוש דוגמאות:

- 2001: התביעה שהוגשה בבלגיה נגד אריאל שרון, על פי חוק בלגי בדבר ענישה של אחראים להפרות חמורות של המשפט הבינלאומי ההומניטארי מ-1999;
- ספטמבר 2005: המקרה של האלוף דורון אלמוג, שנגדו הוצא צו מעצר בבריטניה על פי חוק אמנות ז'נבה מ-1957;
- נובמבר 2006: המקרה של רב אלוף משה יעלון, שנגדו הוצא צו מעצר בניו זילנד על פי חוק אמנות ז'נבה מ-1958 והחוק בדבר פשעים בינלאומיים ובית-הדין הבינלאומי הפלילי מ-2000.⁶⁹

ב. עדאלה, האגודה לזכויות האזרח, אלחאק, המרכז הפלסטיני לזכויות האדם

⁶⁸ שם.
⁶⁹ האלה ח'ורי-בשאראת, 2007.

עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, נוסד ב-1996, ומתמסר להגנה על זכויות האדם והאזרח של המיעוט הפלסטיני בישראל:

"עדאלה מנסה ליצור שיח שונה של זכויות אדם, על-ידי הבאת סוגיות שקשורות למצב זכויות האדם של פלסטינים אזרחי ישראל לבית המשפט, לא רק ברמת זכותם להשתלב, אלא גם זכותם לשוויון, הזכות לקבל שירותים נפרדים לקהילה שלהם, לשמור על הזהות שלהם עם האפשרות לבחור אחרת".⁷⁰

עדאלה מחפש מקרים שיש להם בסיס חוקי במשפט הישראלי, ולפעמים במשפט הבינלאומי. למקרים אלה, המבוססים על תביעות פרטיות או קבוצתיות, יש תמיד מימד קולקטיבי. **עדאלה** עובד עם הקהילה הפלסטינית ועם ארגוני שטח אחרים בחברה האזרחית.

סוגיית המיעוט הפלסטיני בישראל טופלה בעבר במונחים של היטמעות והשתלבות. **עדאלה** רואה בגישה זו שלילת זכותה של הקהילה הפלסטינית להביע את זהותה הייחודית וליהנות משירותים שווים ומהכרה בזכויותיה הקולקטיביות.

תחומי הפעילות המרכזיים של **עדאלה**:

- זכויות בקרקע ובתכנון, האמצעים העיקריים דרכם ישראל מפלה את המיעוט הערבי;
- זכויות אזרחיות ופוליטיות;
- זכויות בחינוך;
- זכויות חברתיות וכלכליות;
- זכויות דתיות;
- זכויות אסירים;
- הפרות זכויות בשטחים הכבושים.

עדאלה פועלת בכל הרמות של המערכת המשפטית: ועדות תכנון; בתי-משפט שלום; בתי-משפט מחוזיים; ובית-המשפט העליון. נכון לאפריל 2008, היו ל**עדאלה** 37 תיקים תלויים ועומדים, ביניהם 25 עתירות שהוגשו לבית המשפט העליון.⁷¹ הנה אחת הדוגמאות לפעילות של **עדאלה**, עליה סיפרה לנו ארנה כהן בראיון עמה:

"התיק הראשון של **עדאלה** היה תביעה להקים שתי מרפאות לטיפול באם ובילד ומתן שירותי רפואה מונעת בעשרה מהכפרים הלא-מוכרים בנגב. מרפאות כאלה היו לשימושן של הקהילות היהודיות הקטנות ביותר באותו אזור. אבל לא בכפרים הלא-מוכרים: בעבר היתה רק מרפאה ניידת אחת שהפעילה **אגודת הגליל**, משרד הבריאות נתן לה תקציב, אך הפסיק באופן פתאומי. אז עתרנו, לא כדי לקבל בחזרה מרפאות ניידות בדרכים, אלא למען בניית מרפאות מקומיות. שיעורי תמותת התינוקות אצל הבדווים קרובים לאלה שבארצות אפריקאיות. אז פנינו לבית המשפט בשם 124 עותרים: **אגודת הגליל** וארגונים אחרים, אבל גם בשם המוני נשים וילדים. יחד איתם נוצרה דינמיקה של העצמה. זכינו בתיק הזה, ועשר מרפאות מקומיות נבנו".

היא מסכמת כדלהלן:

"העניין המפחיד במציאות הוא שעכשיו הן [פסיקת בתי המשפט והחקיקה] הולכות רחוק יותר ממה שמכונה תיקים ביטחוניים: אם היינו מביאים את התיק של המרפאות לאם ולילד לבית המשפט עכשיו, עשר המרפאות לא היו נבנות.

⁷⁰ ארנה כהן, **עדאלה**.

⁷¹ ראו נספח מס' 3, ואת התמצית בניוזלטר של **עדאלה**, גיליון מס' 47, אפריל 2008.
<http://www.adalah.org/newsletter/heb/apr08/11.pdf>

אנחנו נלחמים כדי להביא מי שתייה לבתים בכפרים הלא-מוכרים; אנחנו לא עותרים נגד החומה או דברים כאלה! אז כן, אני מפוחדת יותר מכשהייתי לפני 10 שנים".

האגודה לזכויות האזרח בישראל, נוסדה בשנת 1972, והיא ארגון זכויות האדם והאזרח הוותיק ביותר בישראל. האגודה עוסקת בהפרות זכויות אדם ואזרח בישראל ובשטחים הכבושים. לאגודה יש שלוש מחלקות: מחלקה משפטית שעוסקת בעיקר ב"תיקים פרטיים שיכולים לגרום לשינוי במדיניות או בחקיקה";⁷² מחלקת חינוך שמקדמת זכויות אדם בבתי הספר, בקרב שוטרים וסוהרים ודומיהם; ומחלקה לפעילות ציבורית ולהסברה.

לאגודה לזכויות האזרח מעמד מכובד בישראל, שומעים ומכבדים אותה בוועדות הכנסת, כמו גם הממשלה ובתי המשפט. האגודה משתפת פעולה על בסיס קבוע עם ארגונים אחרים כמו **עדאלה והמוקד**, ומחליפה מידע עם ארגונים בשטחים הכבושים, כמו **אלחאק ומכון מנדלה**.

- **אלחאק** הוא שחקן מפתח בחברה האזרחית הפלסטינית בסינגור משפטי. הוא מזווח באופן שיטתי על הפרות שמבוצעות בשטחים הכבושים, גם על-ידי הרשות הפלסטינית וגם על-ידי הצבא הישראלי. סדרי העדיפויות שלו ל-2008 הם:
 - החלת שלטון החוק ברשות הפלסטינית;
 - הגברת פעולות הסינגור באיחוד האירופי ובארצות הברית כדי להפוך את ההצהרות שלהם לפעולה פוליטית;
 - העמדה לדין של האחראים לפשעי מלחמה בבתי משפט מקומיים ו/או בינלאומיים ושל מדינת ישראל במוסדות האו"ם, על סמך דוקטרינת סמכות השיפוט האוניברסלית.

בנוסף למענקים לפרויקטים מוגדרים, **אלחאק** זוכה גם למימון שוטף של הארגון. הם משתתפים בקמפיינים רבים, לפעמים מאחדים כוחות עם ארגונים ישראלים (בין היתר, נגד ענישה קולקטיבית, נגד הריסת בתים ונגד עינויים, ולמען איחוד משפחות). עבורם, תנאי הכרחי לשלום הוא כיבוד זכויות אדם בשני הצדדים.⁷³

המרכז הפלסטיני לזכויות האדם, נוסד בעזה בשנת 1985, ועיקר פעילותו בשני עניינים: ההפרות הישראליות של זכויות האדם מצד אחד, והפרות שנעשות על-ידי הרשות הפלסטינית מהצד השני (לא משנה אם פתח או חמאס בשלטון). המרכז עוסק קודם כל בהפרות שנגרמות עקב הכיבוש הישראלי רב-השנים, ההתנקשויות המתמשכות, הריסות הבתים והחוות, שלילת הגישה לטיפול רפואי וזכות התנועה, הסבל הכלכלי והחברתי שנוצר על-ידי המצור והסגר.

בצד הפלסטיני, המרכז עוסק בנושאי ביטחון, שימוש לא-ראוי בנשק, ניהול לא-תקין, צווים לא-חוקיים, צעדים לא חוקיים שנעשים על-ידי מנגנוני הביטחון – מעצרים בלתי-חוקיים, עינויים, זכות ההתאגדות, רדיפת עיתונאים. סוגיה מרכזית, לדעתו של סגן-מנהל המרכז ג'אבר וישאח, היא ההשפעה ההרסנית של כל אלה על החיים הדמוקרטיים ועל הקונפליקטים הפוליטיים הפנימיים שהביאו לפיצול בין הגדה המערבית לרצועת עזה.

במרכז פעולות מספר מחלקות, ביניהן מחלקה משפטית, מחלקת דמוקרטיה ופיתוח, ומחלקת עבודת-שטח, ולהן תת-מחלקות. שיטות העבודה והתוצרים העיקריים של המרכז כוללים: פיקוח, דיווח, תיעוד, והתערבות בשם פרטים שנפגעו. עם המשבר הנוכחי, ישנה התמקדות בצרכים המיידיים של הציבור הנתון במצור, כמו בעיות של סירוב ישראלי ליציאת חולים לטיפול רפואי בחו"ל. המרכז עוקב אחרי המקרים האלה מקרוב, ולפעמים עותר לבית המשפט העליון הישראלי. "כשאנחנו מצליחים להציל חיים בעקבות ההתערבות שלנו, זה הישג גדול עבורנו", אומר וישאח.

⁷² דן יקיר, **האגודה לזכויות האזרח**.

⁷³ ראיון עם שעוואן ג'בארין, **אלחאק**, ראמאללה, 4 במאוס, 2008.

2. ארגוני שטח

ארגוני שטח עובדים בקשר קרוב לקהילה ברמה המקומית. ההשפעה העיקרית שלהם היא לקיים או ליצור דינמיקות חברתיות מקומיות ולהעצים את חברי הקהילה. ארגוני שטח שונים זה מזה בגודלם, וקיימים הן בישראל והן בשטחים הכבושים. לפעילותם תפקיד מרכזי בחיי הקהילה.

אפשר לומר כי לרבים מארגוני השטח הנטועים בקהילה יש השפעה של בניית-שלום מאחר והם מדגישים אי-אלימות וחינוך. עם זאת, המוטו שלהם הוא בדרך כלל התנגדות לכיבוש, התנגדות על-ידי חיזוק הזהות והתרבות הפלסטינית. זה מתייחס גם לחינוך העם ביחס לנרטיב של הנכבה, אובדן האדמה, והמורשת והמסורות של התרבות הפלסטינית – ואלו מובילים ל"סקיוריזציה" (securitizing). במלים אחרות, לפעילויות השונות של אותו ארגון יכולות להיות השפעות מנוגדות ביחס ל"סקיוריזציה" כנגד בניית-שלום.

פגשנו נציגים של שלוש קבוצות כאלה בשטחים הכבושים: **מרכז אלפיניק** בדהיישה (ליד בית לחם), **מרכז הנוער שארפ** בג'נין, ו**אגודת אלסלאח** בעזה. אנחנו נסיף לפרק הזה הצגה של עמותת **גולן לפיתוח**, כדי להכליל כאן גם את סוגיית הערכים-הסורים ברמת הגולן הכבושה.

מרכז אלפיניק יוצא דופן בחשיבות שהוא נותן לפעילויות חברתיות. המרכז נוסד על-ידי הוועדה העממית של מחנה הפליטים דהיישה שנוצר ב-1949 עבור פליטים מ-46 כפרים באזור ירושלים. מחנות הפליטים מנוהלים על-ידי אונר"א, סוכנות האו"ם שמטפלת בפליטים הפלסטינים. הרשות הפלסטינית נמנעה מלקחת לידיה את ניהול המחנות כדי להדגיש את האחריות הבינלאומית על הפליטים, עד שסוגיה זו תיפתר כחלק מהסכם שלום כולל עם ישראל. תושבי המחנות התארגנו והקימו ועדות עממיות כדי לפצות על מגרעות הניהול של אונר"א, וכדי להביע את מצוקותיהם בפני נציגי אונר"א. **למרכז אלפיניק** יש כושר התמדה גדול יותר מאשר ליוזמות אחרות כאלה. הוא מציע פעילויות חברה ותרבות מגוונות: פעילויות לילדים ולנוער (תיאטרון, שיעורי ציור, קייטנות...), מרחב חברתי לשימוש משפחות ושכנים, שני אולמות חתונה להשכרה בהישג יד. הפרויקטים המתוכננים שלהם כוללים ספריה ציבורית, בית הארחה ושיעורי כושר גופני לנשים. העבודה הקהילתית שלהם כוללת עזרה למשפחות עניות, תיווך בסכסוכי שכנים, ותמיכה פסיכולוגית.

מרכז הנוער שארפ הוא חלק מרשת מועדוני נוער, שלה סניפים בכל המחוזות בגדה המערבית וברצועת עזה. הסניף שממוקם בג'נין, סובל מקיצוץ בתקציבים על-ידי העירייה בה שולט חמאס מאז שנבחר ב-2006. המנדט של **שארפ** מכוון לילדים ונוער, מגן הילדים ועד גיל 18. המרכז מספק להם מרחב משחקים בטוח ומלמד את זכויותיהם וחובותיהם. הוא ייסד ארבעה גני ילדים בג'נין הנתמכים על-ידי יוניצ"ף, ועובד בשיתוף פעולה הדוק עם מספר ארגוני נשים חילוניים מרשימים.

אגודת אלסלאח האסלאמית, שיושבת בדיר אלבלח, היא אגודת הצדקה האסלאמית הגדולה ביותר ברצועת עזה. הסניפים השונים שלה קשורים באופן עמוק לסביבה המקומית. לאגודה בתי-ספר, גני ילדים, מרפאות, מועדוני נוער ומרכזי נשים. כמו ארגונים לא-ממשלתיים אחרים בעזה, בשנים האחרונות מתמקדות פעילויות האגודה בצרכים ובדאגות הדחופים הקשורים למצור על עזה. בנוסף מנהלת **אלסלאח** תכנית להכשרת נשים ובני נוער שעוסקת בחשיבות ההשתתפות הדמוקרטית. עליא שאהין, מנהלת הפרויקט, מדגישה כי אחת המטרות החשובות של **אלסלאח** היא הבטחת חיים הגונים לכל נזקק. היא אומרת שהיא מאוכזבת מהמדיניות של מדינות המערב שמונעות תמיכה בשל האשמות של ארצות הברית וישראל בדבר הקשרים של **אלסלאח** לפעולות טרור. "אנשי האיחוד האירופי היו אומרים לנו שהם חושבים ש**אלסלאח** הוא אחד הארגונים הטובים ביותר בפלסטין, ופתאום, אחרי הבחירות, הם הפסיקו לתמוך בנו מסיבות פוליטיות טהורות. השוויצרים אפילו הפירו הסכם שנחתם לאחרונה איתנו ללא הצדקה. נראה שהאיחוד האירופי רוצה שנשכח שאנחנו פלסטינים ונשפטיק להילחם עבור זכויותינו", מתלוננת שאהין.

עמותת הגולן לפיתוח מאוד מרשימה. למרות שהגולן הוא לא חלק מפלסטין ההיסטורית, ואינו מיושב על-ידי פלסטינים, הוא חלק מהשטחים שנכבשו על-ידי ישראל ב-1967, וראוי לפחות לאיזכור

כדוגמה לחברה אזרחית בעבודה בתוך השטחים. **גולן לפיתוח**, אומר אחד הפעילים בה, היא "הממשלה של הסורים תחת הכיבוש". ב-1967, לפני הכיבוש הישראלי, היו ברמת הגולן 139 כפרים. אחרי המלחמה נותרו חמישה בלבד, בחלק הצפוני של הרמה. היום גרים בכפרים אלה 18,000 ערבים דרוזים, שמספרם שווה למספר המתנחלים היהודים-ישראלים בכל רמת הגולן.

"אנחנו (סורים ברמת הגולן הכבושה) הבנו מהר מאוד שאנחנו לא צריכים לחכות לאו"ם שיבוא ויעזור לנו, אז התחלנו להתארגן בתוך הקהילה. הארגון שלנו התחיל מהרעיון הפוליטי של יצירת מערכות מתן שירותים כדי לשחרר את הציבור שלנו מלחץ ישראלי. ב-1993, התחלנו להפעיל מרפאה שפתוחה 24 שעות ביממה בזמן שהישראלים הפעילו מרפאה אחת, בכפר אחד, ששירתה 13,000 איש, ועבדה רק שעות ספורות ביום. נרשמנו כעמותה.

ב-1981 קבוצה של פעילים פוליטיים ייסדה את האגודה האקדמית של הגולן. תיקנו כבישים, הבאנו רופאים מהגדה המערבית, פרויקטים חקלאיים, גני ילדים... 300 אקדמאים ולא-אקדמאיים השתתפו בפעילויות האלה. קיבלנו כסף מהציבור הרחב... זו היתה פעילות שטח של ממש: היינו אומרים שאנחנו עומדים לתקן רחוב בשישי-שבת, ואלף איש היו באים מכל רחבי הגולן. דוגמא לכך היא תשתית הביוב שבנינו: התחלנו לבנות אותה, אבל המטרה שמה אנשים בבית הסוהר; אז החלטנו לעבוד בלילות, וכך בנינו את תשתית הביוב.

בסוף שנות ה-80 הבנו שאנחנו צריכים להכין את עצמנו לתקופה ארוכה של כיבוש. הישראלים התחילו להכריח אנשים לשלם מיסים למועצות המקומיות, אבל לא בחרנו את המועצות המקומיות האלה: האנשים האלה הם משתפי פעולה שמונו על-ידי ממשלת ישראל, וכמה מהם אפילו הגיעו מישראל. האדם שאחראי על כל חמשת הכפרים בא מישראל: הראשון שיתף פעולה עם ישראל לפני 1967, והיה בכלא הסורי אחרי שהורשע בריגול עבור הישראלים. שיטת הממשל הזו נשלטת לגמרי על-ידי ישראל. אם אתה רוצה משהו, לא משנה מה, צריך לעבור דרכם...

בשנה שעברה, למעלה מעשרת אלפים עצים נעקרו על-ידי ישראל. לא הלכנו לבית המשפט כי ידענו שזה מקרה אבוד. אבל כשזה קרה, למחרת בבוקר מאות אנשים הגיעו ונטעו עצים חדשים"⁷⁴.

תחום הבריאות פעיל במיוחד בשטחים הכבושים. בהתחשב באופיים של השירותים שניתנים, כל צורות ההתארגנות, ארגוני שטח או בתי חולים ציבוריים או פרטיים, פועלים באופן ישיר עם הקהילה. הם מכסים את כל השדות בתחום הזה, מחינוך להיגיינה ועד לתמיכה פסיכולוגית וטיפול רפואי – כל עוד הציוד והתרופות מצויים. ד"ר מוחמד אבו ע'אלי מנהל את **בית החולים בג'נין**, שחסרים לו אמצעים בסיסיים באופן קבוע, וזאת באחד האזורים המתוחים ביותר בגדה המערבית, בהם הצבא הישראלי מבצע פשיטות באופן כמעט יומיומי.

בראמאללה, ייסדה ריטה ג'קמאן את **המכון לבריאות הקהילה והציבור**. המכון מציע תמיכה סוציו-פסיכולוגית ללא טיפול תרופתי, במיוחד לבני נוער, דרך פעילות קבוצתית.

"אנחנו עוזרים לבני נוער להתמודד עם רמות גבוהות של מצוקה, דרך השתייכות והשתתפות בפעילויות כמו ביקורים אצל קשישים, ביקורים בקמפוסים... דרך הפעילויות האלה, בני הנוער מתחילים לעזור זה לזה, ולבנות מחדש דינמיקה של סולידריות ותמיכה קולקטיבית שמאוימים באופן מתמיד על-ידי הכיבוש הישראלי.

⁷⁴ ראיון עם תייסיר מרעי, **עמותת הגולן לפיתוח**, מג'ד אלשמס, 24 במרס, 2008.

הסיבות העיקריות למצוקות הנפשיות הם חברתיות, ולכן התשובה צריכה להיות חברתית ולא רפואית! מודל ביו-רפואי לא מתאים כאן".⁷⁵

באופן דומה, איאד אלסראג' ייסד מרפאה לתמיכה נפשית בעזה: **המרכז הקהילתי לבריאות הנפש בעזה**. למרפאה הזו יש היום שישה סניפים ברצועת עזה, והיא מציעה שירותים באזור בו רוב האוכלוסיה, ובמיוחד ילדים, סובלים מטראומה הקשורה לאלימות המתמשכת. אלסראג' והמרכז שלו עושים עבודה חלוצית בחברה בה ההתייחסות המסורתית למחלות נפש ולבעיות נפשיות היתה כאל טאבו, שיש להסתיר מהציבור בגלל שזה מביש עבור משפחת החולה. באמצעות התוכניות שלו, תרם המרכז גם למודעות הגוברת להשפעות הפסיכולוגיות ארוכות הטווח של טראומות הקשורות במלחמה, על קורבנות אלימות, עיניים, וחוסר ביטחון פסיכולוגי, ובכלל זה ההשפעה על אלימות במשפחה.

3. פעילות פוליטית וסינגור לשלום

לפעילות פוליטית בישראל ובשטחים הכבושים יש צורה שונה, מטרות שונות, והשפעה שונה. בישראל הפעילים הפוליטיים שמגדירים את עצמם כמתנגדים לכיבוש הם מעטים, והנראות שלהם בחו"ל גבוהה יותר מאשר בארץ. למרות שההנחה היא שלפעילים ישראלים שמקדמים שלום, פיוס וזכויות אדם יש השפעה של בניית-שלום, המיקום השולי שלהם בפוליטיקה הישראלית הופך את ההשפעה שלהם לבלתי נראית. ההשפעה שלהם על הסכסוך היא מקומית (כשמדובר בתנועות שממוקדות בפעולה ולא בסינגור) ובינלאומית, בעיקר דרך קשריהם עם רשתות הסולידריות הבינלאומיות.

לקבוצות פעילים פלסטינים יש מסגרת משותפת של פעולה: פתרון הסכסוך שמכבד את זכויותיהם של שני העמים שקיבלו הכרה בינלאומית, התנגדות לכיבוש, זכות השיבה של הפליטים, ומאבק להגדרה עצמית. מטרת הפעולות שלהם היא בניית שלום על-ידי השבת צדק תוך הסתמכות על החוק הבינלאומי. עם זאת, ההשפעה שלהם היא גם הצתת הסכסוך בכך שהם מעוררים פעולת-נגד והתגייסות אצל אותם ישראלים שתומכים במדיניות של ממשלת ישראל בשטחים הכבושים, וביחס לפלסטינים אזרחי ישראל.

הוועד הישראלי נגד הריסת בתים, שבראשו עומד ד"ר ג'ף הלפר, מגדיר את עצמו כארגון פוליטי ששייך לקהילת זכויות האדם ולמחנה השלום בישראל. הוועד נוסד ב-1997 ומטרתו להביא לתוצאות פרקטיות בשטח, דרך אסטרטגיה של בנייה מחדש של בתים פלסטינים שהרס הצבא הישראלי, בעיקר באזור ירושלים. הלפר ער לכך שהפעולות של הוועד נעשות ברמה הפוליטית הסמלית: "פלסטינים נותנים לנו לבנות את הבתים שלהם בגלל שאלו פעולות פוליטיות של התנגדות", ולא פעולות הומניטאריות. מאז 1967 הצבא הישראלי הרס 18,000 בתים. להלפר עמדה ביקורתית לגבי ארגוני זכויות אדם רבים בישראל בגלל שלדעתו הם מנתקים את זכויות האדם מהפוליטיקה. לדעתו הם עושים זאת "לשירות עצמם".

"רוב פעילי זכויות האדם כאן הם ציונים שרוצים להיפטר מהשטחים הכבושים כדרך הטובה ביותר למדינה היהודית. הפרות של זכויות אדם עבורם קשורות רק בכיבוש; והכיבוש צריך להיגמר בגלל שהוא מעמיד בסכנה את המדינה היהודית. הם משתמשים בזכויות אדם לשירות הציונות. כל הסוגיות שמאיימות על הציונות נחשבות לפוליטיות, לא לזכויות אדם.

[...] אין לנו פיתרון מסוים בגלל שאנחנו חושבים שזכות הראשונים היא של הפלסטינים. יש להם זכות להגדיר לאן הם הולכים. אז שם אנחנו אומרים שאין פיתרון אחד: כל פיתרון יצטרך להתאים למודל של זכויות אדם, כלומר:

- ביטוי לאומי לשני העמים, כלאומים ולא כקבוצות אתניות;
- חיוניות כלכלית;
- התאמה לחוקי זכויות האדם הבינלאומיים;
- פליטים: זכות השיבה אינה תלויה בישראל;

⁷⁵ ראיון עם ריטה ג'קמאן, המכון לבריאות הקהילה והציבור.

- גישה אזורית;
- סוגיות ביטחון".⁷⁶

הוועד הישראלי נגד הריסת בתים נחשב בישראל לארגון שלום שמאלי רדיקלי. ההשפעה שלו היא בעיקר בינלאומית, דרך פעולות סינגור בינלאומיות וסיוורים באזור ירושלים, כולל ההתנחלויות העיקריות במזרח ירושלים. הוא מבקש להדגים את "מטריצת השליטה שישראל פרשה בכל רחבי השטחים הכבושים כדי להפוך את הכיבוש לקבוע".⁷⁷ לסיוורים האלה, שנערכים בשפות רבות, יש ביקוש רב בקרב פעילים בינלאומיים, אך לא בקרב ישראלים: מתוך 250 סיוורים בשנה, רק 30 נערכים בעברית. אפשר לראות בוועד כבונה-שלום ומצית את הסכסוך בה בעת: בניית שלום בגלל שהוא מייצג את הזון הדו-קיום הישראלי; מצית – בגלל שפעולותיו המתנגשות עם המגמות הפוליטיות הרווחות בישראל מעודדות את הימין ואת הימין הקיצוני להחזיק בעמדותיהם.

אנרכיסטים נגד גדרות, כפי שרומז שמם, אינם ארגון או אגודה. הפעילים שלהם מגדירים את עצמם כאנטי-ציוניים ואנטי-קפיטליסטים. הם מכווני-פעולה: כלומר, הם משתתפים בהפגנות השבועיות נגד החומה בבלעין, כמו גם בפעולות רבות של אי-ציות אזרחי. המרואיין שלנו ניתח את השיח הפוליטי שמתייחס לסכסוך: עבורו, רוב ההתבטאויות הן שטחיות, משתמשים בהם בלי שתהיה הסכמה על התוכן הממשי שלהם, כאשר למעשה איש לא מסכים על שום הגדרה:

"סיום הכיבוש": האמירה הזו אינה מתייחסת לנתיב ברור. 'קול אחד לכל אחד' תהיה מטרה מכילה יותר. מה זה 'פיתרון שתי מדינות'? מה התוכן של זה?"⁷⁸

איתיג'אה היא רשת של ארגונים לא-ממשלתיים פלסטינים בישראל. הוא הארגון הפלסטיני היחיד, למיטב ידיעתנו, שהרחיב את פעילותיו לכיוון פוליטי אקטיבי שפונה לפלסטינים באשר הם, כדי להתנגד לפיצול ולכונן מחדש זהות לאומית פלסטינית משותפת. ההשפעה שלו מוגבלת היום, אבל בשנת 2000 הוא ארגן ועידה בקפריסין עם נציגים מהשטחים הכבושים, מהפזורה הפלסטינית בלבנון, ופלסטינים מישראל.

יוזמת המדינה האחת מאגדת אינטלקטואלים פלסטינים וישראלים שקוראים לפיתרון של מדינה אחת. עומד בראשה הוא אחת הדמויות הפלסטיניות המובילות בתנועה, ותומך בתביעה זו כבר 20 שנה. בעבורו, הקמתה של מדינה דמוקרטית יהיה פיתרון מוסרי, שיתקן את העוולות העיקריות אותן גרמה הציונות לפלסטינים. פיתרון כזה ימנע טרנספר של אוכלוסיה ומחלוקות טריטוריאליזם בגלל נוכחותן של ההתנחלויות בשטחים הכבושים, וטרנספר של המיעוט הפלסטיני בישראל. בהתחשב בריסוק הטריטוריאלי, הפוליטי, החברתי והכלכלי הנוכחי בשטחים הכבושים, פתרון שתי מדינות יהיה לא-מוסרי, ובכל מקרה בלתי אפשרי, בגלל ש"מדינה פלסטינית" לא תוכל להיות בשום אופן בת-קיימא.⁷⁹

שני מחקרים שנערכו בשנת 2007, אחד באוניברסיטת ביר זית, והאחר על-ידי "המזרח הקרוב לייעוץ", הגיעו לאותה מסקנה: שני שלישים מהאוכלוסיה הפלסטינית בשטחים הכבושים תומכים ברעיון המדינה הדו-לאומית, למרות שרוב המרואיינים הרגישו שהוא לא-מציאותי. ב-2007, אורגנו כנסים במדריד ובלונדון; בעקבותיהם פורסמה ה"הכרזה על מדינה אחת בפלסטין ההיסטורית" (נספח מס' 4) אחרי חודשים של התייעצויות בין ישראלים, פלסטינים, אמריקאים, אנגלים ואירופים אחרים. ההצהרה הזו, שמדברת על הצורך ב"צדק ושלום עבור העם הפלסטיני ועבור העם היהודי-ישראלי", קובעת כי הארץ "שייכת לכל אלה המתגוררים בה".

⁷⁶ ראיון עם ג'ף הלפר, הוועד הישראלי נגד הריסת בתים, ירושלים, 26 במארס, 2008.

⁷⁷ ראו מאמרו של ג'ף הלפר: "מטריצת השליטה",

<http://www.kedma.co.il/opinion/opinionfile/Halper160403.htm>

⁷⁸ ראיון עם יונתן פולק, אנרכיסטים נגד גדרות, יפו, 17 במארס, 2008.

⁷⁹ ראיון עם עומר ברגותי, ראמאללה, 8 במארס, 2008.

הדיונים הרבים שהיו לנו עם שחקנים בחברה האזרחית ועם אינטלקטואלים עצמאיים הראו ששני הפתרונות (מדינה אחת או שתי מדינות) נראים לא-מציאותיים במידה שווה בהתחשב במבוי הסתום המדיני. עם זאת, גם אם לפיתרון המדינה האחת יש תהודה כלשהי בשטחים הכבושים, חלופה כזו לא עולה בדעתם של רוב רובם של הישראלים, שהפחד העיקרי שלהם הוא הגידול הדמוגרפי של הערבים, וויתור על הגדרתה של מדינת ישראל כ"יהודית".

הרעיון של פיתרון המדינה האחת פונה לשורשיו העמוקים של הסכסוך, מאתגר את התוכניות הלאומיות של הזרמים המרכזיים, גם הישראלי וגם הפלסטיני, ומציע חזון חלופי מבוסס על שוויון לכל תושבי השטח הנתון במחלוקת של ישראל/פלסטין. כך, **יוזמת המדינה האחת** היא אחד השחקנים הבודדים שמציע תהליך של שינוי בתוך הסכסוך (conflict transformation impact).

4. סיגור במגרש הביתי

בפרק זה נציג אנשים וארגונים שמנסים לשנות את החברה להם שייכים, אם בישראל ואם בשטחים הכבושים, ביחס לסוגיות שלא תמיד קשורות לסכסוך. כמה מהיוזמות הללו, כמו **זוכרות** בישראל, מציעות תהליך שינוי בתוך הסכסוך, אבל הן – כמו **יוזמת המדינה האחת** – היוצאות מן הכלל. הרוב, בעיקר בשטחים הכבושים, מפתח ניתוחים שמטרתם לפתור את הסכסוך, אבל עבודתו היומיומית מבקשת לגרום לתהליך שינוי חברתי או בשיטה הפוליטית כהכנה לימים שיגיעו אחרי הפיתרון.

א. בישראל:

העניין המרכזי של **זוכרות** הוא בקידום ההכרה בנכבה בתוך התודעה הלאומית הישראלית כנתיב האפשרי היחידי לשלום; ההכרה בזכות השיבה של הפליטים הפלסטינים מ-1948 ו-1967, ויישום מעשי של הזכות הזו. סיגור להכרה בנכבה מפותח דרך מחקרים שונים ותוכניות פרסומים, אבל גם דרך קמפינים בשטח, כמו ההכרה הגיאוגרפית בכפרים שנהרסו ב-1948. לפני שש שנים, **זוכרות** החלה בקמפיין שמתפל בפארק קנדה, פארק ישראלי שניטע בעזרת דולרים קנדיים על שני כפרים פלסטינים שנהרסו ב-1967. בפארק הזה היו שלטים שסיפרו על הרקע ההיסטורי של המקומות השונים, עם אזכורים לימי התנ"ך, האימפריה הרומית והאימפריה הביזנטית, אבל ללא אף מילה על הכפרים ההרוסים. אחרי מאבק ארוך שנוהל גם בבתי המשפט, גם קיומם של הכפרים הפלסטינים יוזכר בשלטים. **זוכרות** פועלת להרחבת הפרויקט לפארקים נוספים בישראל.

פעולות הסיגור להכרה בזכות השיבה של הפליטים הפלסטינים מבוססת על מחקר, ותוכניות פרסומים ותקשורת, כולל בחינה ייחודית של התנאים המעשיים שדרושים לשיבת הפליטים לאדמותיהם. המחקר הזה מבוסס על ניתוחים גיאוגרפיים, דמוגרפיים ואורבניים. הוא מראה שבאופן מעשי, יש מספיק מקום בישראל לכל הפליטים שיחזרו.

"אנחנו לא עוסקים רק ב"זכות" השיבה, אלא גם באיך לטפל בזה. אנחנו נפרסם קריאה להשתתפות בכנס על זכות השיבה שאנחנו מארגנים ביוני. אנחנו קוראים להכין הצעות על איך מיישמים את זכות השיבה. אחת הבעיות שיש לנו בשני הצדדים, היא שכמעט ואין חשיבה מעשית בעניין הזה, אין הגדרה מעשית של זכות השיבה. אנחנו מנסים לראות את האפשרויות בשטח: כמה כפרים יכולים להיבנות מחדש באתר עצמו, אחרים לידו. הם יחזרו בהכרח למקומם המקורי".⁸⁰

ברור שהצעה כזו מעלה שאלות מהותיות כמו לגבי טבעה של מדינת ישראל, אבל באופן מעניין היא מוכיחה שהטענה שאי אפשר ליישם באופן מעשי את חזרת הפליטים היא טענה אידיאולוגית טהורה, וככזו, יש להעמידה בסימן שאלה. מטרת מאמציה של **זוכרות** לשינוי הלכי הרוח של הישראלים לגבי

⁸⁰ ראיון עם איתן ברונשטיין, **זוכרות**.

הקונפליקט היא ליצור תהליך של שינוי, אבל באופן עקיף, הם עשויים לגרום למהלכי סקוורטיזציה (securitizing) של שחקנים ישראלים אחרים.

מרכז אדוה – מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל הוא מוסד מחקר עצמאי שמתמקד במבנה החברתי והכלכלי של ישראל, ועוקב אחרי ביטויים של אי-שוויון חברתי. מטרתו העיקרית היא להשפיע על מדיניות ועל תהליכים של קביעת מדיניות. שלמה סבירסקי, המנהל האקדמי של המרכז, מספר כי "הקווים המנחים (שוויון וצדק חברתי) בהם אנחנו משתמשים הם יותר תובעניים מאלה שאתה מוצא בדרך כלל בארגוני זכויות אדם. הוא מגדיר את ייעודו של **מרכז אדוה** כדלהלן:

"ההתכוונות שלנו היא לסינוור, לא לפעולה בשטח. אנחנו מפרסמים מחקרים ודו"חות ומפיצים אותם בין מקבלי החלטות, ארגונים לא-ממשלתיים, תקשורת, ובכמה מקרים, אנחנו עושים גם פעולות סינוור אקטיביות, נפגשים עם פקידים במשרדי הממשלה השונים וחברי כנסת".⁸¹

פעילותו של **מרכז אדוה** מקיפה את החברה הישראלית בשלמותה: מזרחים, פלסטינים אזרחי ישראל, פיליפינים, תאילנדים, אתיופים, סודנים...

"אנחנו מספקים כלים לאנשים כדי שייאבקו למען האינטרסים שלהם. אנחנו רוצים לקוות שאנחנו יכולים לגרום לכל הקבוצות השונות הללו – ממוצאים שונים ועם אינטרסים שונים – לפעול ביחד. כך למשל, אנחנו מספקים מידע על הזכות לחינוך ועל האפליה כלפי ערבים או אתיופים בישראל. זה חשוב בשבילם לזהות את הבעיות האלה, אבל אנחנו רוצים שיהיו גם מודעים שהם חולקים אותן עם קבוצות אחרות בחברה.

בהתחשב בגודל ובמשאבים שלנו, ההשפעה שלנו היא מעבר לציפיות. באופן כללי, אנחנו נחשבים למקור מידע וניתוח מכובד, אנשים יודעים מה העמדות שלנו ברוב הסוגיות הבסיסיות, ומוכנים להקשיב, גם כאשר הם לא מסכימים. זה נכון לגבי קהל רחב ומגוון בארץ הזו: פקידי ממשלה, מחוקקים, אקדמאים באוניברסיטאות, ארגונים לא-ממשלתיים, מפלגות פוליטיות... הם הקהל שלנו ואלה שמשתמשים במידע שלנו".

בתקופה האחרונה מרכז אדוה היה פעיל במיוחד בנושא תקציב המדינה, כשסיפק למחוקקים ולאזרחים ניתוח עצמאי של התקציב:

"תקציב הביטחון הוא סוד מוחלט. אף אחד לא יודע, אפילו לא בכנסת. אנחנו יודעים מהו הסך הכול של תקציב הביטחון, אבל זה הכול. אנחנו עוסקים בניתוח כולל של הכלכלה בשלמותה. כך למשל, ב-2005, פירסמנו דו"ח על הקשר בין הכלכלה והכיבוש, שכותרתו: **מחיר היוהרה: הכיבוש – המחיר שישלם ישראל**".

בקצה האחר של המפה הפוליטית, נמצא **NGO Monitor** (העמותה לאחריות ארגונים לא-ממשלתיים). שהמנדט שלו כולל מעקב אחרי ארגוני זכויות אדם ישראלים ופלסטינים. הם הוציאו דו"חות נרחבים. למשל באפריל 2008, "היד הנעלמת של אירופה, תמיכת האיחוד האירופי בארגונים לא-ממשלתיים פוליטיים בסכסוך הישראלי-ערבי: ניתוח תהליכים והשפעה": במסווה של מתן ניתוח ביקורתי של המגזר הזה, **NGO Monitor** מוקיע בהתלהבות את כל הארגונים שפועלים לטובת, מה שהוא מכנה, מטרת "אנטי ישראליות". ב"אנטי ישראלי" הכוונה כאן להתנגדות למדיניות ממשלת ישראל הנוגעת לכיבוש ולמיעוט הפלסטיני בישראל. ארגונים כמו **עדאלה**, **הוועד נגד הריסת בתים**, **המוקד**, **מחסום ווטש**, **האגודה הערבית לזכויות האדם**, **מוסאווה**, **מפתאח**, ורבים אחרים, מופיעים בדו"ח כארגונים אידיאולוגים אנטי-ישראלים מסוכנים, שלא צריכים לקבל מענקים מהאיחוד האירופי, בגלל שיש להם

⁸¹ ראיון עם שלמה סבירסקי, **מרכז אדוה**, תל אביב, 19 במארס, 2008.

אג'נדה פוליטית. ל-**NGO Monitor** יש אפקט ברור של סקווריטיזציה (securitizing) בכך שהוא מצייר קידום זכויות אדם וביקורת על הכיבוש כאיום על ישראל.

ב. בשטחים הכבושים

הארגונים העוסקים בפעולות סינגור פנימיות בשטחים הכבושים הם רבים מספור. יש בהם העוסקים בזכויות אדם, יש העוסקים בדמוקרטיזציה של מנגנוני השליטה של הרשות הפלסטינית, ויש בחינוך לדמוקרטיה. רוב תושבי השטחים הכבושים עדיין מאמינים כי דמוקרטיה הוא המשטר המתאים למדינה העתידית. דמוקרטיזציה של מוסדות והלכי רוח היא תהליך ארוך טווח: עלי סרטאווי, פרופ' למשפטים באוניברסיטת אלנג'אה, ושר המשפטים לשעבר בממשלת האחדות הלאומית, מבטא את עמדתו ביחס למצב בדמוקרטיה בפלסטין:

"יש לנו בעיות פנימיות רציניות שהן לא תוצאה של הכיבוש, ולחברה האזרחית יש תפקיד חשוב בטיפול בהן. דמוקרטיה היא לא רק פעולת הבחירות, אלא משהו שצריך להפנים. לרבים חסרה הבנה עמוקה של מושג הדמוקרטיה, והבנה כזו תושג רק דרך חינוך, החל מבתי הספר, ודרך רמת המשפחה".⁸²

כבר התייחסנו בתחילת הדו"ח לדיון בעניין הדמוקרטיה בשטחים הכבושים. כאן נזכיר בישירות שני ארגונים לא-ממשלתיים מעניינים העוסקים בדמוקרטיזציה ובאזרחות בשטחים הכבושים: **מוואטן**, ומרכז **ראמאללה למחקרי זכויות אדם**.

מוואטן (אזרח), **המכון הפלסטיני למחקר הדמוקרטיה**, נוסד ב-1992 על-ידי קבוצה של אקדמאים ואינטלקטואלים. **מוואטן** מנסה לתרום לתהליך של מעבר דמוקרטי בשטחים הפלסטינים; הוא מבקש להשיג את מטרותיו תוך יצירת רשתות ואקטיביזם, מחקרים ופרסומים, הכנה של ערכות לימוד והפצתן בבתי הספר ולציבור הרחב, סדנאות הכשרה, סימפוזיונים, סמינרים וכנסים. **מוואטן** הוא בה בעת מכון מחקר וארגון סינגור שמציע רפורמות לרשות הפלסטינית, כמו גם מרכז מחקרי וחינוכי הפונה לבני נוער ובמיוחד לסטודנטים באוניברסיטאות.

מרכז ראמאללה למחקרי זכויות אדם נוסד ב-1998, והוא מרכז מחקר שמטרתו להשיג השפעה קונקרטית על הלכי הרוח בשטחים הכבושים:

"אנחנו עובדים כדי לקרב את התרבות הפלסטינית לרעיונות של זכויות אדם ולדמוקרטיה, וזאת דרך שלושה נושאים עיקריים:

- סובלנות ודת: הזכות להיות ולחשוב אחרת ואיך אסלאם פוליטי עוסק בסוגיות של דמוקרטיה וזכויות אדם;
- הזכות לחינוך, ובמיוחד, לחופש אקדמי;
- דמוקרטיזציה.

אנחנו מנסים לערוך דו"חות על מצב החירויות בפלסטין. אנחנו עובדים בעיקר עם בני נוער, סטודנטים באוניברסיטאות, ולפעמים גם בתי ספר ומועדוני נוער, במיוחד בכפרים".⁸³

האינטראקציה של דת ופוליטיקה, וסוגיות כמו חילוניות, היו אחד מהמוקדים העיקריים שלהם במשך כמה שנים: הם התחילו בנושא של חינוך דתי, ובמקומה של הדת באוניברסיטאות, לפני שהם הרחיבו את שדה המחקר והפעולה שלהם למסגדים, בזמן שהם חוקרים את השיח הדתי במרחב הציבורי. הם פירסמו ספר

⁸² ראיון עם עלי סרטאווי, נבלוס, 9 במארס, 2008.

⁸³ ראיון עם איאד ברגותי, **מרכז ראמאללה למחקרי זכויות אדם**, ראמאללה, 11 במארס, 2008.

על זכויות אדם בדרשות יום השישי. הם עוסקים עכשיו בצורה יותר ממוקדת בדת ופוליטיקה בשטחים הכבושים:

"ישנו הבדל בין הפוליטיקאים של חמאס לבין חכמי הדת. הפוליטיקאים של חמאס הם יותר פרגמטיים, בהיבטים מסוימים, מהפוליטיקאים של פתח. אפשר למצוא ליברליזם מסוים באתיקה ובמחשבות שלהם. לעומת זאת, חכמי הדת הם יותר פונדמנטליסטים, ומטיפים לשימוש בקוראן כמקור ההתייחסות היחיד. השיח' יאסין (שהיה מורה לאנגלית) היה היחיד שהיה גם איש דת וגם פוליטיקאי: כאשר הישראלים הרגו אותו, האובדן היה גדול, בגלל שהוא היה היחיד שיכל לעשות את הקישורים הללו, גם עם פתח."⁸⁴

עבודתו של **מרכז ראמאללה למחקרי זכויות אדם** היא ייחודית, כי הוא היחיד שעוסק בדת בצורה מקיפה.

לחכמי הדת יש תפקיד אידיאולוגי ופוליטי, וגם תפקיד חברתי חשוב, בכך שהם פותרים סכסוכים בין משפחות ומקדמים פיוס בין מבצעים וקורבנות של אלימות או של פשעים אחרים. כאשר מערכת המשפט בעזה שותקה בגלל הסכסוך בין ממשלת עזה לממשלת ראמאללה, לחכמי הדת היה תפקיד חשוב בכניסה לתיקים שבאופן רגיל היו מטופלים בבתי המשפט.

ראש חכמי הדת בעזה, מרוואן אבו ראס, הסביר כי חכמי הדת פועלים בשתי רמות לפיתרון סכסוכים ובעיות בין האנשים. קודם כל הם מייסדים ועדת סולחה, הכוללת נציגים של כל הצדדים בסכסוך, שמנסה להגיע לפיתרון מוסכם, שיכול לכלול התנצלות פומבית ו/או פיצויים שישלמו על ידי משפחת הפוגע לקורבן. אם הוועדה אינה מצליחה להגיע להסכם, התיק מועבר למועצת הזקנים (השיח'ים) כדי שיציעו פיתרון.

למרות שבאופן רשמי חכמי הדת פועלים בצורה עצמאית מהמפלגות הפוליטיות, אבו ראס הוא חבר פרלמנט בולט מטעם חמאס, ועומד בראשה של ועדת זכויות האדם במועצה המחוקקת הפלסטינית. הוא ביקורתי ביחס לתפקידם של מוסדות זכויות האדם בפלסטין:

"אני בקשר עם ארגוני זכויות האדם. למרבה הצער, הם לא משרתים את הציבור. הם ממומנים על-ידי מקורות זרים ויש להם אג'נדה נסתרת, של איסוף נתונים סטטיסטיים עבור המחנה הלאומי [פתח]. ההבדל בינם לבינינו הוא שאנחנו לא עוקבים אחרי זכויות, כמו שהם עושים; אנחנו נותנים לציבור את זכויותיו – אנחנו מחזירים זכויות לאלה שהן שייכות להם."⁸⁵

באופן מסורתי, חכמי הדת אימצו עמדות בלתי מתפשרות בנושא המשא-ומתן לשלום. בראשית שנות ה-90, חכמי דת הוציאו שורה של פסקי הלכה שאוסרים על "הפסקת אש עם היהודים" או "נורמליזציה עם האויב"⁸⁶ – ובכך מילאו תפקיד ברור של "סקיוריטיזציה" בשלבים המוקדמים של המשא-ומתן לשלום. עם זאת, נראה כי חכמי הדת ריכזו את עמדותיהם בעניין, וישרו קו עם סימני ההתמתנות של חמאס, עד החרם על הממשלה בשנת 2006. אבו ראס מדגיש כי מבחינה דתית אין בעיה בדיאלוג עם ישראל. הבעיה מצויה בהקשר הפוליטי: "אתם חושבים שאחמד קריע או מחמוד עבאס נמצאים בעמדה בה הם יכולים לייצג את הפלסטינים בדיאלוג עם ישראל? אני לא נגד משא-ומתן, אבל הצוות הפלסטיני הנוכחי הוא מאוד חלש, כך שהם לא יכולים להגן על הזכויות שלנו", טוען אבו ראס, ומדגיש שאסור לקשור בין סוגיית המשא-ומתן חייבת לשאלת ההכרה בישראל. להצהרות כאלה מאיש דת בעל סמכות יש חשיבות

⁸⁴ שם.

⁸⁵ ראיון עם מרוואן אבו ראס, עזה, 30 במארס, 2008.

⁸⁶ Hamas. *Political Thought and Practice*, Hroub, Khaled, Washington DC: Institute for Palestine Studies, 2000, p.186.

עצומה בשיח הפוליטי הפלסטיני, כיוון שהן עשויות, בבוא העת, לעזור בהבטחת תמיכה הכרחית להידוש המשא-ומתן, מתוך המחנה הפלסטיני האסלאמי.

5. פעילויות דו-קהילתיות

כבר הזכרנו את הירידה הדרמטית במספרן של פעולות דו-קהילתיות מאז הכישלון של תוכניות **עם-לעם** והאינתיפאדה השנייה; פעולות כאלה רכשו לעצמן מוניטין מפורקק בעיניהם של פלסטינים וישראלים רבים. בעוד שבמקרי מבחן אחרים של **שור** לפעילויות דו-קהילתיות יש תפקיד מהותי בפיתרון סכסוכים, האי-סימטריה שקיימת בין שני הצדדים היא עמוקה כך שצורות ישירות של דיאלוג אינן יכולות לשאת פירות פוליטיים. רוב בני השיח שלנו מאמינים כי פיתרון יושג רק על-ידי החלטות פוליטיות אמיצות. ג'ורג' ג'קמאן מציג את עמדתו ביחס לדיאלוג עם ישראלים כך:

"**מוואטן** תומך בהבנה המקובלת באופן כללי, אף שחורגים ממנה לעיתים קרובות, של שני אספקטים:

- תמיכה בשיתוף פעולה עם מוסדות ישראליים שיש להם עמדה ברורה בסוגיות הכיבוש וזכויות הפלסטינים;

- התנגדות לנורמליזציה עם מוסדות ישראליים שאין להם עמדה ברורה בסוגיות הכיבוש.

נושאי הליבה לא ייעלמו בדיאלוג בין ארגונים ישראליים ופלסטינים, זה לא עניין של טיפול פסיכולוגי. אין קונפליקט בעולם שנפתר על-ידי שיחות נפש".⁸⁷

הוא מסביר את תחושת האנטי-נורמליזציה החריפה ששולטת היום בשטחים הכבושים:

"דיאלוג נתפס בשם נרדף לנורמליזציה, ונורמליזציה צריכה לבוא בסוף תהליך השלום, לא בתחילתו".

כך או כך, כמה יוזמות דיאלוג עדיין קימות, גם אם ההשפעה שלהן מוגבלת למדי. אנחנו פגשנו שתיים מהן, שפועלות בתחומי גבולות 67, בין אזרחים ישראלים, יהודים ופלסטינים:

נוה שלום/ואחת אלסלאם הוא יישוב שיתופי בו חיים יחד פלסטינים ואזרחי ישראל ויהודים ישראלים. היישוב נוסד ב-1970 על אדמה שהוחכרה מהמנזר בלטרון, במרחק שווה מירושלים, ראמאללה ותל אביב. המשפחות הראשונות התיישבו שם ב-1970. כיום מונה הכפר 150 תושבים, כולל 40 משפחות עם 70 ילדים. יוזמות כאלה עשויות להביא תקווה, להראות כי חיים משותפים יומיומיים אפשריים. עם זאת, ההשפעה הנוכחית שלהן על דעת הקהל הישראלית היא כמעט אפסית, ובקושי שומעים עליהן בצד הפלסטיני.

רעות-סדאקה היא יוזמת תרבות וחינוך קלאסית יותר. המנדט שלה מורכב ממתן מרחב פתוח לילדים ובני נוער יהודים וערבים, שבו הם יכולים להיפגש וללמוד להכיר אחד את השני דרך פעילויות מגוונות. בהתחשב ברמה הגבוהה של הפרדה במערכת החינוך (עם בתי ספר לערבים ואחרים ליהודים), לילדים יש הזדמנויות נדירות להיפגש. **רעות-סדאקה** קיימת מאז 1983, אך מאז 2002, העמותה עברה שינויים מהותיים והגבירה את פעילותה. רכזים ומנחים מפעילים עשר קבוצות בשנה, בסך כולל כ-150 בני נוער, רובם מתחת לגיל 18. הם מגייסים לפעילות בבתי ספר מקומיים, ונפגשים פעם בשבוע במשך שנה לפחות. מעניין לדעת, כי מול כל 100 ילדים ערבים שמעוניינים לקחת חלק בקבוצות הללו, רק חמישה ילדים יהודים מראים עניין. לפיכך, העמותה מתמקדת בפעולות סינוור בבתי ספר יהודיים. בשנה הראשונה, הפעילויות העיקריות כוללות את חשיפת הילדים לנרטיבים היסטוריים ולנושאים שונים

⁸⁷ ראיון עם ג'ורג' ג'קמאן, **מוואטן**, 8 במרס, 2008.

המיוחדים לכל אחת מהקהילות. מטרת העמותה היא "לבנות תנועה דו-לאומית אלטרנטיבית", ובכך "להפוך צעירים לסוכני שינוי פעילים". בשלב השני מעודדים אותם למעורבות בפעילות:

"בקיץ שעבר השתתפנו בקמפיין נרחב נגד הריסת בתים ביפו, שם 500 צווי הריסה תלויים ועומדים היום. אחת מהפעילויות שארגנו היתה הפצה של צווי פינוי מזויפים בשכונות העשירות ביפו (שיהודיות עכשיו).

זכויות אדם הן ערכים כללים, אבל צריך לתרגם אותם למציאות כאן. התחלנו לעבוד בבתי ספר על הנרטיבים, ועכשיו הביקוש עולה על מה שאנחנו יכולים להציע. אנחנו צריכים לבנות את המצגת שלנו בצורה לא מאיימת: לדבר על הנכבה בבתי ספר יהודים זה טאבו. אז אנחנו באים ובונים 5-6 סדנאות בשנה לכל כיתה. אנחנו מתחילים את התוכנית בדיבור על חברות רב-תרבותיות ויחסים ערבים-יהודים, על תפיסות שונות של חיים משותפים, וכיו"ב. אחר-כך אנחנו מתחילים לדבר על זיכרון קולקטיבי, דרך הצגת תיאטרון שבה הילדים משחקים פלסטינים וישראלים, עם קבוצה שלישית שמשחקת את קבוצת העדים. זה עובד מצוין!!"

ההשפעה של רעות-סדאקה יכולה להימדד באמצעות הלחץ שהופעל עליהם לאחרונה:

"העירייה הבטיחה לנו בניין בעבור המרכז, בגלל שאנחנו עובדים בעבור הקהילה. אבל מאז הקמפיין נגד הריסת הבתים, הם מנסים לקחת אותו בחזרה. הלכנו לבית המשפט ולבסוף זכינו, למרבה המזל!"⁸⁸

ניתן לומר בוודאות כי רעות-סדאקה עובדת מתוך פילוסופיה של טרנספורמציה של הקונפליקט, אין לה עמדה רשמית לגבי הפיתרון הפוליטי הטוב ביותר; איפה צריכים לעבור הגבולות, או אם צריכים להיות גבולות בכלל. היא עובדת ברמה עמוקה יותר, מנסה ליצור תנאים מתאימים בתוך הקהילות שיאפשרו לפיתרון לצמוח.

6. עסקים

לטענתה של שרה רוי, המתמחה בכלכלה מדינית, אפשר לאפיין את הכלכלה הפלסטינית תחת הכיבוש הישראלי לא רק בת-פיתוח, אלא גם במה שהיא מכנה "מניעת פיתוח" – תוצאה של מדיניות ישראלית של הפקעה ונישול.⁸⁹

הכלכלה הפלסטינית השתנתה על-ידי התקנות הישראליות שיושמו מראשית הכיבוש ואילך. ישראל הגבילה את הייצוא החקלאי הפלסטיני לחו"ל והטילה מיסי ייצוא על מוצרים פלסטינים בשוק הישראלי, כאשר הייצוא הישראלי לשטחים הפלסטינים התבצע ללא מגבלות.⁹⁰ כך, הסחר הפלסטיני הופנה לישראל כאשר השטחים הפלסטינים הפכו לשוק פתוח בעבור המוצרים הישראליים. תעסוקת עובדים פלסטינים בישראל תרמה לצמיחה הכלכלית בגדה המערבית וברצועת עזה, אבל בה בעת היתה גורם נוסף להעמקת התלות של הכלכלה הפלסטינית בישראל.

בניגוד לציפיות של רוב הפלסטינים תהליך השלום שבא בעקבות הסכמי אוסלו משנת 1993, נכשל בשיפור חיי הכלכלה בשטחים הכבושים. למרות הסיוע הבינלאומי ברמה חסרת תקדים – \$195 לאדם בשנה במשך שנות תהליך השלום⁹¹ - התוצר הלאומי הגולמי לנפש ירד ברוב שנות השלום בעקבות

⁸⁸ ראיון עם פאדי שביטה, רעות-סדאקה, יפו, 18 במארס, 2008.

⁸⁹ The Gaza Strip. The Political Economy of De-development, Sara Roy, Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1995, p.117

⁹⁰ "Economic Aspects of the Palestinian-Israeli Conflict: The Collapse of the Oslo Accord", Fadle M.

Naqib, *Journal of International Development*, vol. 15 (2003), p. 505

⁹¹ (Roy 2007:252)

השימוש הישראלי בשתי צורות שליטה חדשות: סגר ופיצול טריטוריאלי (על-ידי הפקעת אדמות, הרחבת התנחלויות, כבישים עוקפים והקמת נקודות בידוק צבאיות).

לאחר פריצת האינתיפאדה השנייה בשנת 2000, ישראל הידקה את מדיניות הסגר אף יותר, גם החיצונית (מעברי הגבול) וגם פנימית (בין ערים וכפרים פלסטיניים). השטחים הפלסטינים הפכו לאיים מבודדים שמוקפים על-ידי הצבא, מה שגרם לשיבוש עמוק של הכלכלה המקומית. 120,000 עובדים פלסטינים עבדו לפני כן בישראל, ומרובם נשללו אישורי העבודה, מה שגרם לכלכלה הפלסטינית לשקוע במצולות. הסגרים הגבילו גם את מעבר הסחורות וכך השפיעו באופן חמור על הסחר והפעילות המסחרית. הבנק העולמי קבע כי התל"ג לנפש ירד ב-40% בין השנים 1999 ו-2006, ודיווח כי הכלכלה הכבד-שברירית השתנתה "מכלכלה המונעת על-ידי השקעות ויצרניות של המגזר הפרטי, לכזו הממומנת על-ידי הממשלה וצריכה פרטית, וסיוע של תורמים".⁹²

ההידרדרות נמשכה מעבר לכך, קודם כל בעקבות החרם הבינלאומי על ממשלת חמאס שהוטל אחרי בחירות 2006, כאשר דומה שנקודת השפל של הנסיגה הכלכלית הזו הגיעה בעקבות אמברגו כמעט-מוחלט שישראל הטילה על רצועת עזה אחרי ההשלטות הצבאית של חמאס ביוני 2007. ישראל אינה מאפשרת להכניס לרצועה חומרי גלם וסחורות מלבד מוצרי מזון בסיסיים ותרופות, וגם אלה במגבלות.

מנהל **לשכת המסחר בעזה**, בסאם מורתג'א, טוען שהכלכלה הפלסטינית לא חוותה קטסטרופה כזו במשך כל ארבעים שנות הכיבוש. מחסור בחומרי גלם, לטענת מורתג'א, שיתק את כל המגזר התעשייתי בעזה; המחסור בבטון לבדו גרם לאובדן 30 סוגים של משרות. מתוך 3,900 מפעלים רשומים, 3,700 הוכרחו להפסיק את פעילותם בגלל מחסור בחומרי גלם ובמשאבים, כאשר היתר פועלים ביכולת מופחתת. בסך הכול, 75,000 עובדים בסקטור הפרטי בעזה איבדו את מקומות העבודה שלהם בגלל המצור. "12,000 חברי הלשכה שלנו סיפקו תעסוקה לאנשים אחרים. היום, האמברגו הפך אנשי עסקים שהיו אמידים בעבר למקבלי סעד מושפלים, התלויים בחבילות המזון של אונר"א ושל אגודות צדקה פרטיות, בגלל שהעסקים שלהם פשטו את הרגל", מתלונן מורתג'א.

מורתג'א עצמו נפגע מהאמברגו. חומרי בניין של החברה המשפחתית שלו נתקעו בנמל אשדוד ביוני 2007. אחרי שהבקשות להכניס את הסחורה לעזה סורבו, הוא הצליח להפנות אותה לגדה המערבית, רק כדי לגלות שהחום והעיכוב קלקלו סיליקון בערך של \$30,000.⁹³

לשכת המסחר בעזה נקטה בצעדים משפטיים ועתרה לבית משפט ישראלי בשם מאה סוחרים שהסחורות שלהם נתקעו בנמל אשדוד. בתקופה שבין יוני 2007 למארס 2008, עיכבה ישראל 1500 מכולות של ייבוא מחו"ל לעזה בערך של 50 מיליון דולר, לדברי מורתג'א, שמדגיש כי "אנחנו לא מבקשים פיצויים. אנחנו רוצים שישראל תמלא את חלקה בהסכמי הכלכלה והמסחר הקיימים, עליהם ישראל חתמה. אנחנו דורשים כי כל הסחורות שאינן מהוות איום בטחוני לישראל ישוחררו מיד".⁹⁴

באופן מסורתי, סוחרים פלסטינים היו קבוצה בעלת אוריינטציה פרגמטית, המורגלת בשיתוף פעולה עם השליטים השונים בפלסטין. הם חוו את השפעתם הרעה של מתח פוליטי וסכסוך אלים על הכלכלה. על-פי תיאוריה השלום הליברלית⁹⁵ – אשר מניחה כי "רוח הסחר" יוצרת תמריצים עבור שחקנים בסכסוך ומקדמת בכך את השלום – סוחרים פלסטינים צריכים להיות כוח בניית-שלום. מורתג'א מאשר

⁹² World Bank, "Investing in Palestinian Economic Reform and Development", Report for the Pledging Conference, Paris, December 17th, 2007. Available online at: <http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Resources/294264-1166525851073/ParisconferencepaperDec17.pdf>

⁹³ לפי נתוני **לשכת המסחר**, ראיון עם בסאם מורתג'א, עזה, 31 במארס, 2008.

⁹⁴ ראיון עם בסאם מורתג'א. אחד מההסכמים הכלכליים שמורתג'א מתייחס אליהם, הוא פרוטוקול פריס שנחתם ב-1994 בפריס בין ישראל ואש"ף.

⁹⁵ על תיאורית השלום הליברלית, ראו: Michael W. Doyle, "Three Pillars of the Liberal Peace", *American Political Science Review*, Vol. 99, No. 3 August 2005.

כי הוא ואנשי עסקים אחרים רוצים וצריכים שלום. אבל הוא גם הצהיר כי תהליך אוסלו היה ניסיון רע שגרם לאנשי עסקים רבים לאבד את האשליות לגבי פירות השלום.

"חלמנו שעזה תהיה כמו סינגפור – עם נמל משלה, עם שדה תעופה משלה. במקום זה, הסכמי אוסלו הביאו הגבלות על יחסינו עם הישראלים. ועכשיו אנחנו חיים בכלא גדול. כשאני משווה את המציאות של היום למציאות של לפני האינתיפאדה הראשונה, אני חייב להודות שהמצב אז היה מאוד נחמד. היינו חיים כמו שכנים. הלכנו לבתים שלהם, והם [הישראלים] ביקרו אצלי בבית".

מורתג'א מדגים את רמת התסכול הכללית, המופנית כלפי כל השחקנים המרכזיים בסכסוך, כאשר הוא מאשים את "התוקפנות הישראלית", "כמה קיצונים בעזה" ואת "המושחתים שהגיעו מתוניס" באחריות למצב העניינים הקטסטרופלי הנוכחי.

עניין אחרון שמדאיג את לשכת המסחר הוא ההשפעה הכלכלית של סיוע החירום. מורתג'א טוען שזה בעייתי שכל הפרויקטים מוכוונים הפיתוח מושעים, כאשר במקומם ניתן סיוע חירום. יותר מזה, בעבר, התורמים נהגו לקנות – עד כמה שניתן היה – את חבילות מזון במקום, כדי לתמוך בייצור המקומי. אבל כתוצאה מהסגר ואיסור הכנסת חומרי הגלם, בקושי אפשר למצוא מוצרים מקומיים שהאיחוד האירופי ותורמים אחרים יכולים לקנות בעזה, מה שהופך את התלות בסיוע אפילו ליותר מזיקה לחיי הכלכלה.

7. מגדר

הן בישראל והן בשטחים הכבושים קיימים מספר רב של ארגוני נשים. שאלנו את רוב המרואיינים שלנו עד כמה השפיע הסכסוך על יחסים מגדריים ועל מעמד האישה. כשמדברים על נושאי מגדר הקשורים לסכסוך, הדיון מתייחס בעיקר להקשר הפלסטיני. עם זאת, כמה ארגוני נשים ישראלים חשובים מתמקדים בכיבוש. הנה שתי דוגמאות:

א. ארגונים ישראלים:

נשים בשחור הוא לא ארגון אלא תנועת שטח. הפעילות המרכזית שלהן הן הפגנות בכל יום שישי במרכזי ערים ישראליות בקריאה לסיום הכיבוש בשטחים הכבושים. בראשית פעולתן, ב-1988, בהפגנות הללו נכח קהל רב; עם זאת, מאז אמצע שנות ה-90 ובמיוחד מאז האינתיפאדה השנייה, הן מושכות פחות תשומת לב.

מחסום ווטש נוסדה בשנת 2001 ופיתחה שתי פעילויות עיקריות: הן מפורסמות בעיקר בגלל הנוכחות הקבועה שלהן במחסומים ונקודות הביקורת בגדה המערבית, שם הן מנסות ללחוץ על החיילים הישראלים להתנהג כמו שצריך. מספר פלסטינים מבקרים את הפעילות הזו ורואים בה דרך "לזכות בגן העדן" עבור הישראלים; הם טוענים שיש להיאבק לסיום הכיבוש, ולא ל"כיבוש יותר נחמד".

לצד המשמרות במחסומים מאז 2006 הארגון פיתח זרוע משפטית שמטרה לעקוב אחרי פעילות בתי המשפט הצבאיים. עו"ד סמדר בן נתן, אחת היועצות המשפטיות שלהן, מתארת את גורלם של האסירים הפלסטינים במכניזם של בתי המשפט הצבאיים:

"אנחנו רואות בבתי המשפט הצבאיים חלק מהכיבוש. בתי המשפט האלה אמורים להיות פתוחים לציבור, אבל אף אחד לא מגיע לשם. רוב הפלסטינים שנעצרים היום בגדה המערבית נשפטים באחד משני בתי משפט צבאיים שם: סאלם ועופר, אליהם עורכי דין פלסטינים יכולים להגיע. עם זאת, החלטות על הארכות מעצר נעשות בבתי משפט בתוך ישראל ולעורכי דין פלסטינים אין גישה לשם. המשפטים מתנהלים בעברית; לנאשמים יש מתורגמן, בדרך כלל חייל בסדיר, שבמקרה הטוב מחזיק באוצר המילים בסיסי. יש סיפור על מישהו שזוכה בבית המשפט, והחייל שתירגם בעבורו לא ידע את המילה הערבית ל'זכאי'!"

היה בית משפט צבאי גם בארז, אבל הוא בוטל אחרי ההתנתקות. עכשיו כל אלה שנעצרים בזה מובאים לבתי משפט ישראלים. בתי המשפט בדרום מוצפים בתיקים: כל פעם שהצבא הישראלי נכנס לעזה, הוא עוצר 30-40 אנשים, כלומר 30 או 40 תיקים חדשים, ועורכי הדין לא יכולים לטפל בהם".⁹⁶

הענף המשפטי של **מחסום ווטש** מתחיל תוכנית חדשה בשיתוף פעולה עם **נאדי אלסיר**, ארגון לא-ממשלתי שיושב בראמאללה ומתמקד בהגנה על זכויות אסירים. מטרת התוכנית היא לתת לעורכי דין פלסטינים הכשרה בחוק הפלילי הישראלי ובמשפט הצבאי, כמו גם במשפט בינלאומי. לדברי בן נתן:

"עורכי דין פלסטינים רבים לא יודעים אפילו שיש להם זכות לבקש מהשב"כ את ההוכחות עליהן מושתת כתב האישום. התקציב שלנו לא מספיק לכל עורכי דין המעוניינים בהשתלמות. אנחנו מוציאות ספר מקורות של החוק הפלילי והצבאי הישראלי, כמו גם החוק הבינלאומי, בערבית ובעברית. חלק מהפרויקט הזה הוא ליצור קורפוס זמין לציבור של טקסטים משפטיים בערבית. אנחנו עומדות להתחיל לפעול עם **אלהאק** על זה (הטקסטים המשפטיים קיימים בערבית, אבל לרובם קשה להגיע). המרצים בהשתלמויות שלנו הם אזרחים ישראלים, ערבים ויהודים. אנחנו נוהרות שזה לא ייראה כמו יהודים שמלמדים ערבים".

ב. ארגוני המיעוט הפלסטיני בישראל

נדמה שהחברה האזרחית של המיעוט הפלסטיני בישראל מונעת במידה רבה סביב סוגיות של נשים. שלושה ארגונים משכו את תשומת ליבנו: שניים מהם חילוניים (**אלטופולה ונשים נגד אלימות**) ובראשם עומדות שתי דמויות פלסטיניות מפורסמות, נבילה אספניולי ועאידה תומא-סלימאן; ואחד עם אוריינטציה אסלאמית ליברלית (**ניסאא ואאפאק** – נשים ואופקים). שלוש העמותות האלה עוסקות בקונפליקט פחות מאשר בנושאים הנוגעים לנשים בנות המיעוט הפלסטיני בישראל.

בראשות **אלטופולה** עומדת פעילה פמיניסטית נחושה. הארגון יושב בנצרת, בבניין גבוה ומצויד היטב שמקבל כל שנה 56 ילדים למעון היום, וממנו מארגן מספר רב של פעילויות חינוך וטיפול לילדים ולנשים:

"**אלטופולה** התחילה לפעול בשנת 1994 כארגון נשים שהבין כי המדינה מפלה אימהות עובדות ערביות בכך שהיא לא מספקת להן שירות של מעונות יום, כמו שהיא עושה בעבור אמהות עובדות יהודיות. נשים פלסטיניות מופלות בשלוש דרכים, בהיותן:

- בנות המיעוט הפלסטיני;
 - נשים בתוך ישראל;
 - חלק מחברה מסורתית בתוך החברה שלנו עצמה.
- הקונפליקט משפיע באופן ישיר על נשים פלסטיניות: למשל, לחוק האזרחות ואיחוד המשפחות יש השלכות דרמטיות על משפחות וחייהן של נשים, כיוון שאסור לאזרח/ית ישראלית/ת להינשא לתושב/ת עזה או הגדה המערבית".⁹⁷

בנוסף לפעילויות המקומיות, לפעולות שלהן יש אפקט מכפיל:

"במשך חמש השנים עבדנו עם נשים מהכפרים הלא-מוכרים או כאלה שהוכרו לאחרונה, ניסינו לגרום לנשים להתארגן ולדרוש את זכויותיהן. בהתחלה, הן היו

⁹⁶ ראיון עם סמדר בן נתן, יועצת משפטית ל**מחסום ווטש**, תל אביב, 15 במארס, 2008.
⁹⁷ ראיון עם נבילה אספניולי, **אלטופולה**, נצרת, 22 במארס, 2008.

מביאות את הגברים כדי לספר את הסיפור של הכפר. אבל מהר מאוד הן הלכו ואספו היסטוריה שבעל-פה... ובסוף הפרויקט, הן מספרות את הסיפורים במילים שלהן עצמן. אחרי שלוש שנים, הנשים החליטו להקים מועדונים ומרכזים לילדים. ואנחנו עזרנו להן. שינינו את מעמדן של הנשים הללו, פתחנו בעבורן את המרחב הציבורי. הנשים פתחו מרכזים בכפרים, ומנהלות אותם על בסיס התנדבותי כבר שנתיים. הם שולטות בעניינים עכשיו."

ניסאא ואאפאק (נשים ואופקים) נוצרה ב-2002 ופעילותיה התפתחו לאיטן. הנשים שמובילות את העמותה הזו הן מאוד משכילות ומשלבות ידע עמוק הן בתיאוריות פמיניסטיות בינלאומיות, היסטוריות ובנות-זמננו, והן בטקסטים ובמסורות אסלאמיות. המייסדת של העמותה היא סאיידה מוחסין ביאדסי, שמשלימה בימים אלה את הדוקטורט שלה באוניברסיטת בר-אילן. הן מציעות לנשים פלסטיניות פרשנות אלטרנטיבית ליברלית לטקסטים אסלאמיים, ומוכיחות שאסלאם עולה בקנה אחד עם זכויות אדם ושחרור האישה. העבודה מתוך המסגרת של האסלאם מאפשרת להן להגיע למספר גדול יותר של נשים.

"אנחנו לא עוסקות בנושאי תכנון המשפחה, למשל. כאן הרעיונות של האסלאם הליברלי הם מאוד חדשים, ואנחנו מעלות את המודעות; יש ללכת דרך ארוכה לפני שמביאים את הרעיונות האלה. היינו רוצות לדבר על חג'אב ועל פוליגמיה, אבל יש דרך ארוכה לפני כן.

בשנה שעברה, ארגנו כנס על זכויות ירושה, הזכות של נשים מוסלמיות לרשת: לפי הפרשנות הקלאסית, נשים מקבלות מחצית ממה שמקבלים הגברים, אבל במציאות נשים אינן מקבלות דבר.

מאז שנת 2003, אנחנו נותנות הרצאות וקורסים בכל הארץ. אנחנו משתפות פעולה עם ארגונים אחרים, מהנגב ועד הגולן. הקהל שלנו נע בין 5 ל-300 משתתפות, רובן נשים. אנחנו מתכוונות להציע טיוטה לחוק דיני אישות חדש שיישום בבתי הדין השרעיים; החוק הקיים הוא משנת 1917. הוא היה מהפכני אז, אבל לא עוד"⁹⁸.

היוזמות האלה דומות לפעולות של קבוצות פמיניסטיות באיראן שמפתחות שיח פמיניסטי ליברלי בתוך המסגרת של האסלאם בצורה אפקטיבית. האימפקט שלהן על הסכסוך הפוליטי יכול להיות רק עקיף, ועדיין מוקדם מדי כדי להעריכו.

ג. ארגוני נשים בשטחים הכבושים

פגשנו רק נציגה אחת של ארגון נשים בשטחים הכבושים, ופאא עפיף זכארה, שמייצגת את **האיגוד הכללי של הנשים הפלסטיניות** בג'נין. לאיגוד יש סניפים בכל רחבי השטחים הכבושים והוועד הפועל שלו מורכב מ-13 חברות מאזורים גיאוגרפיים ומזרמים פוליטיים שונים, מלבד חמאס. האיגוד פעיל ברמת השטח, ונותן חינוך פוליטי לנשים, עזרה ותמיכה באסירות פוליטיות ובמשפחותיהן, ופעילויות מגוונות בתוך הקהילה.

תנועות נשים ריכוזו סביבן אלפי חברות בשנות ה-70 וה-80, בתקופה בה נשים חלקו את המרחב הציבורי והשתתפו במאבק הלאומי. הצירוף של פמיניזם ולאומיות התגלה כאמצעי רב-עוצמה לשחרור שלהן. עם זאת, כמו במקרה של כל ארגוני השטח, מספר החברות ירד בהדות מאז הסכמי אוסלו.⁹⁹

כך, לסכסוך יש השפעה ישירה על פני השטח של תנועה פמיניסטית בשטחים הכבושים. השפעתו על סוגיות מגדריות היא רבה. לדברי שעואן ג'בארין, מנהל **אלחאק**,

⁹⁸ ראיון עם סאיידה מוחסין-ביאדסי, **ניסאא ואאפאק**, באקה אלע'רביה, 23 במארס, 2008.
⁹⁹ ראו: אסלאח ג'אד, 2004.

"הסכסוך משפיע באופן חמור על מצב האישה, בעקיפין: בגלל חוסר הביטחון במציאות (מחסומים...) רבים פוחדים לשלוח את הבנות שלהם לבית הספר או לאוניברסיטה. יותר מזה, משפחות מתפרקות, לקשיים הכלכליים ולמדיניות העוצר יש השלכות שאין להתעלם מהן על חיי המשפחה ועל הזוגיות. הבחנו כי מספר הגירושים נמצא בעליה בשנים האחרונות. אנשים היום יותר שמרנים משהיו בשנות ה-70 וה-80".

כמה מהמרווינים שלנו ניתחו את הנסיגה במגזר הנשי גם כתוצאה של מדיניות המימון של התורמים. ריטה ג'קמאן, מנהלת **המכון לבריאות הקהילה והציבור**, אומרת שדווקא הגברים הם הראשונים שסובלים מהדיכוי היומיומי של החיילים הישראליים, הם אלה שנכלאים, הם המובטלים, וכו'.

"נראה כי האבטלה ממנה סובלים הגברים, כמו חשיפתם לאלימות קשה, מתורגמות לאלימות בתוך המשפחה, כלפי נשים וילדים. התוכניות האלה נוטשות את הגברים בגלל שהם טרוריסטים פוטנציאליים, בעוד שהקורבנות היחידים שלהם הן הנשים אצלם בבית. נטישה כזו היא מדאיגה, כי אנחנו עוסקים רק בהשלכות של הבעיות, ולא בשורשיהן.

"כך, יש להתייחס להגדרה הראשונית והמצומצמת של מגדר – היחסים בין המינים. קוצר הראות של תורמים כאשר הם זנים במענקים הקשורים למגדר תרם לעיצובה מחדש של מסגרת הפעולה של ארגוני הנשים, לצד תהליך ארוך של אנגליזציה; זה החליש את המסרים שלהם והרחיק גברים מהסוגיות הללו, במקום לקרב אותם אליהן. עיסוק ביחסי אנוש, במיוחד ברמת החברה, לוקח זמן. כך שהאסטרטגיה שאומצה על-ידי רבים מהתורמים, המבוססת על פרויקטים קצרי-טווח – בין חודשים ספורים לשלוש שנים – אינה מתאימה כאן."¹⁰⁰

8. אלימות – התנגדות

אחרי שחמאס נבחר בינואר 2006, כמה מהתורמים הבינלאומיים כמו יו.אס.אייד ביקשו מהנתמכים שלהם לחתום על "אישור אנטי-טרור", ולהצהיר כי "מקבל התמיכה לא סיפק, והוא יעשה ככל העולה בידו כדי להבטיח שהוא לא מספק, ולא יספק, תמיכה חומרית או משאבים בודדים, לאדם כלשהו או לישות או שמבצעים, או מנסים לבצע, מסגרים, מסייעים, או משתתפים בפעולות טרור, או שביצעו, ניסו לבצע, סייעו, או השתתפו בפעולות טרור".¹⁰¹ רוב השחקנים בחברה האזרחית הפלסטינית התייחסו לתביעה כמתנשאת ומשפילה, וכהוכחה לחוסר האבחנה וההבנה של המצב המקומי והאזורי. כתוצאה מכך, מעטים הסכימו לחתום על ההצהרה הזו, ורבים אבדו את מקור המימון שלהם. זהו סיכום של האינטראקציה הבעייתית של שני מושגים: אלימות והתנגדות. במובן מסוים, האינטראקציה הפכה לבעייתית בגלל הלחץ המתמשך של הקהילה הבינלאומית להפסיק את האלימות בחלק זה של העולם. המינוף הפיננסי שלה אפשר לה להשפיע בשטחים הכבושים, ואילו האלימות שנוקטת בה ישראל גונתה רק באופן מילולי, ללא השפעה על המציאות בשטח.

ריטה ג'קמאן הדגישה כי "כל ההיסטוריה שלנו [הפלסטינים] היא של התנגדות לא-אלימה: מטרן של 99% מפעולותינו היא בניית מוסדות". ואכן, למעשה, החברה האזרחית הפלסטינית מתנהלת רובה ככולה ברוח של אי-אלימות. עם זאת, הנושא הופך מורכב יותר כאשר המרווינים נשאלים אם הם תומכים בהתנגדות חמושה. חלק מהמרווינים שלנו ענה על השאלה בשאלה משלו: האם יש לגנות את לוחמי תנועת ההתנגדות ("ריזיסטאנט") כי נקטו במאבק מזוין, או לא? ההשוואה יוצרת הקבלה חשובה. כמו שמנכ"ל **אלחאק** מנסח זאת, "החברה האזרחית היא נגד אלימות, אבל אנחנו תופסים זאת כדרך התנגדות אחרת. התנגדות היא גם זכות וגם חובה: סעיף 51 של אמנת האו"ם קובע כי הזכות להגנה עצמית היא לגיטימית".

¹⁰⁰ ראיון עם ריטה ג'קמאן, **המכון לבריאות הקהילה והציבור**.

¹⁰¹ Anti Terrorist Certification, article 1.

http://www.usaid.gov/wbg/misc/2004.Certification_Regarding_Terrorist_Financing.pdf

יונתן פולק (**אנרכיסטים נגד גדרות**), אמנם רחוק מלהיות נציג הזרם המרכזי של דעת הקהל הישראלית, אבל הניתוח שלו דומה:

"עבורי להיות פציפיסט היא עמדה לא מוסרית כלפי הפלסטינים. הממשלה שלי משתמשת באלימות נגדם, מי אני שאגיד להם לא להשתמש באלימות! אני לא חושב שעמדה גנדיאנית היא אפקטיבית היום, אבל אפשר להתווכח על זה. בדיבור על אי-אלימות בקונטקסט הפלסטיני של היום, יש סוג של גזענות. הישראלים הורסים רכוש באופן מסיבי; האם זו אלימות? יש כאן הרבה צביעות. אנחנו מחילים על עצמנו מדדים אחרים מאלה שאנחנו מיישמים על יריבינו. אני חושב שהאלימות הפלסטינית באינתיפאדה הראשונה היתה אפקטיבית בחלקה. השאלה היא לא אי-אלימות מול אלימות, אלא מה היא האלימות הזו, ומי נוקט בה, איך היא נתפסת ומוצגת, ומול מי היא נקטת".

בשני הצדדים, האלימות נראית כתגובה לאלימות של האחר. עם זאת, בהתחשב ביחסי הכוחות הלא-סימטריים בכל המישורים, נראה כי הדרישה מהנתונים תחת כיבוש להפסיק להשתמש באלימות, ולהחריש מול האלימות של הכובש, היא לא במקום ואינה מאוזנת.

9. תרבות

זהות תרבותית היא תחום פעולה מסוים בסכסוך, בעיקר בקרב פלסטינים בישראל ובשטחים הכבושים. בקרב פלסטינים, תרבות מובנת הן כמסורת וזהות, והן כלובשת צורה של תוצרים אמנותיים בני-זמננו. סוסי אנדזיאן מנסחת זאת כך:

"הכישלון של תהליך אוסלו, שמאפיין בפיצול טריטוריאלי וחברתי, הוביל להשקעת-יתר של החברה הפלסטינית בתחום התרבות, לא רק כדי להתנגד לאיום הגדול יותר מאי-פעם על האחדות הלאומית, אלא גם כדי להגדיר הקשרים חדשים לספרה הפוליטית.¹⁰²

בסוף שנות ה-90, מרכזי תרבות צצו בכל רחבי הגדה המערבית, במיוחד במחנות הפליטים שם היה בהם צורך רב. יש להבחין בין שלושה סוגים של מסגרות: פעילויות שטח מקומיות שפונות לקהילה, במיוחד לבני נוער; יוזמות שמטרתן לקדם ולהגן על המורשת התרבותית והמסורת; ומסגרות שמטרתן לתמוך ולקדם יצירה תרבותית ואמנותית בת-זמננו. שלושת הענפים הללו מטפחים דינמיקות חברתיות ותרבותיות בחברה הפלסטינית. קבוצות כמו **מרכז אלרואד ומרכז לאג'** במחנה הפליטים עאידה, **מרכז אבדאע** בדהיישה, **ודיאן** בקרואת בני זיד, כפר מצפון לראמאללה, הן דוגמאות נוספות לאלה שהוזכרו כאן קודם. כל המרכזים האלה חולקים את אותה אמונה: שפיתוח זהות תרבותית פלסטינית ועידוד כישורנות אמנותיים בקרב בני נוער הם האמצעים הלא-אלימים הטובים ביותר להתנגדות לכיבוש המצויים כיום, הן בגלל העומק ההיסטורי שלהם והן בגלל ההשפעה בת-הקיימא על העתיד. המוטו שלהם הוא התנגדות לא אלימה באמצעות התרבות.

אלמשע'ל בעכו, ו**רוואק** בראמאללה, הן שתי דוגמאות להתארגנויות מהסוג השני:

אלמשע'ל, "מרכז ערבי לקידום אמנות ותרבות בקהילה הפלסטינית בישראל", הוקם בשנת 2007 על-ידי קבוצה של פלסטינים אזרחי ישראל – אמנים, עיתונאים, סופרים, מוזיקאים, שחקנים ופעילי

¹⁰² Seminar, EHESS, Paris. «L'échec du processus d'Oslo, caractérisé notamment par l'éclatement territorial et la fragmentation du corps social, a conduit la société palestinienne à surinvestir le champ culturel, non seulement pour créer une unité nationale de plus en plus menacée, mais pour définir un nouveau rapport au politique»

חברה אזרחית, כדי להגביר את צמיחת התרבות הלאומית של הפלסטינים בישראל, וכדי להגן על המורשת התרבותית. עלא חליחל, ממיסדי **אלמשע'ל**:

"התרבות כאן היא עוד עניין של אפליה. אנחנו אף פעם לא נוכל להיות חלק מהתרבות הישראלית, בגלל השפה, אבל גם בגלל שהם לא רוצים שנהיה חלק ממנה. הם לא מרגישים חלק מעולם הערבי, הם לא מדברים ערבית והם לא בקשר עם התרבות הערבית. ישראל יצרה פסיפס של גטאות: גטו ערבי וגטו רוסי... בהם לא משתמשים בעברית אף פעם; וגטו עברי-יהודי".¹⁰³

כמה מהפרויקטים המתוכננים של **אלמשע'ל**:

- איסוף "ארכיוני תרבות פלסטינים ומרכזי מחקר", כדי לקדם נרטיב היסטורי פלסטיני בישראל, מול השיח הציוני שטוען לפני 1948 "לא היה כאן כלום חוץ ממדבר וערבים על גמלים".¹⁰⁴ הם מתכוונים לשוב ולבקר במחוזות התרבות הפלסטינית שהתקיימו לפני 1948, ולהראות עד כמה חיונית ושופעת היתה התרבות הפלסטינית, במיוחד בערים כמו יפו וח'פה.
- הוצאה לאור בערבית לספרות בת-זמננו ולמחקרים, כמו גם עיתונים, כתבי-עת, דו"חות... היא תהיה הראשונה בישראל.
- פיתוח כלים תרבותיים וחינוכיים עבור הקהילות הערביות בישראל. **אלמשע'ל** כבר הקים בית ספר למוסיקה אחד בח'פה.

בראמאללה, **מרכז רוואק לשימור ארכיטקטוני**, שנוסד בשנת 1991, מתמקד בהגנה ובפיתוח המורשת הארכיטקטונית הפלסטינית:

"פעילויות **רוואק** כוללות מסד נתונים לאומי של מבנים היסטוריים: הכולל כ-51,000 מבנים; יישום של כחמישים פרויקטים של שימור בערים ובכפרים; מספר תוכניות הגנה ושימור של מרכזים היסטוריים; הוצאה לאור של עשרה ספרים שעוסקים במורשת תרבותית; וארכיון תמונות מרהיב. [...] הפרויקט יצר 80,000 ימי עבודה בשימור של 36 מבנים היסטוריים – הפיכתם מחורבות עזובות למרכזי תרבות ומרכזים קהילתיים שוקקים. הפרויקט נעשה בשיתוף פעולה עם אנשי הקהילה ונציגייה (החברה האזרחית והשלטון המקומי)".¹⁰⁵

פעולותיו של **רוואק** תואמות מספר גבוה להפתיע של מוזיאונים קטנים של מורשת ופולקלור בערים רבות ובמספר כפרים בגדה המערבית.

הקטגוריה השלישית של מוסדות תרבות נוגעת בפעילויות תרבות בנות-זמננו בישראל. פלסטינים בישראל לא נהנים כמעט מתשתית תרבותית. למרות שיש להם גישה למקורות מימון ישראלי, כמו קרן הקולנוע הישראלית, האפליה מתחילה מוקדם, באפשרויות המוגבלות של צעירים פלסטינים לפתח את הכישרונות שלהם בבתי הספר או בחינוך המשלים.

בעניין תשתיות התרבות, נזכיר את קיומו של **התיאטרון הערבי-עברי** המצליח, הנמצא ביפו. התיאטרון נוסד ב-1998, והוא מארח שתי להקות, אחת ערבית (**אלסראיה**) והשנייה עברית (**תיאטרון מקומי**) שמפיקות מחזות במשותף ובנפרד. כאשר אדיב ג'השאן, המייסד והמנהל של **אלסראיה**, פנה לעירייה וביקש להפוך מבנה עות'מאני נטוש ביפו לתיאטרון, נאמר לו שהוא יקבל את המקום רק אם יחלוק אותו עם קבוצת תיאטרון יהודית. הוא בחר ב**תיאטרון מקומי** בגלל השקפותיהם המשותפות. שתי הקבוצות מתחלקות בהוצאות התפעול, אבל התקציבים ש**תיאטרון מקומי** מקבל ממשרד התרבות

¹⁰³ ראיון עם עלא חליחל, עכו, 22 במארס, 2008.

¹⁰⁴ שם.

¹⁰⁵ www.riwaq.org

ומהעירייה גדולים פי עשר מאלה של **אלסראיה** – דרך נוספת של מוסדות הציבור הישראליים לאפליית ערבים. ג'השאן מסביר, כי למרות ששתי הלהקות מסתדרות ביניהן ויוצרות הפקות משותפות, השם **תיאטרון ערבי-עברי** משמש בעיקר כדרך לקבל תרומות מתורמים אירופיים. ההתנהלות היומיומית שלהם היא סביב עבודתם והקהל שלהם: ג'השאן והצוות שלו עובדים קשה כדי להגיע לאוכלוסיה הפלסטינית ביפו, שרובה ענייה, בעלת השכלה מועטה ונטולת גישה לפעילות תרבות. "בנינו את התיאטרון הזה, ואנחנו צריכים לבנות את הקהל שלנו. זה המקום היחידי בתל אביב שבאמת שייך לערבים, שבו הם מתקבלים בברכה, מרגישים בבית, שבו אנחנו מדברים את שפתם."¹⁰⁶ היקף הרפרטואר שלהם נע בין מחזות ערביים לעיבודים של מחזות זרים, כמו "מחכים לגודו", שהפך ל"ירח מעונן", בו גודו "שלהם" הפך לראש ממשלה פלסטיני בישראל. הם בוחרים מחזות שנוגעים בנושאים שקרובים לליבו של הקהל, קומיים ובה בעת ביקורתיים ביחס לפוליטיקה ולמדיניות.

הם עובדים רבות עם ילדים ותלמידים, דרך מועדוני נוער וארגונים ביפו, וגם בבתי ספר. המדיניות החברתית שלהם כלפי הקהילה הערבית ביפו מתורגמת למחירי כרטיסים נמוכים יותר בעבור ערבים.

בשטחים הכבושים, תשתית התרבות, למרות חולשותיה, עדיין מונה תריסר גלריות לאמנות ומספר קרנות חשובות, הנמצאות בעיקר בראמאללה ובירושלים. **קרן אלקטאן** היא החשובה שבהן. הקרן נוסדה בשנת 1994, היא רשומה בבירטניה ויש לה משרדים בלונדון, ראמאללה ועזה. בשנותיה הראשונות התמקדה הקרן בסוגיות חינוך, באמצעות הקמת **מרכז אלקטאן לפיתוח ומחקר בחינוך בראמאללה**, ו**מרכז אלקטאן לילד**. עם זאת, ב-1999 היא השיקה תוכנית תרבות ומדע (ששמה שונה לתוכנית לתרבות ולאמנות בראשית 2006) כדי לתת תמיכה כלכלית ומוראלית לאמנים מוכשרים במספר שדות של יצירה, במיוחד לצעירים. התוכנית מעניקה תמריצים לאמנים ולאוצרים כדי לפתח את כישוריהם ולפתח אופקים חדשים. דרך מספר רב של מענקים ופרסים, **קרן אלקטאן** היא הקטליזטור שפעולתו גילתה את רוב האמנים הפלסטינים המפורסמים היום.

¹⁰⁶ ראיון עם אדיב ג'השאן, יפו, 18 במארס, 2008.

מסקנות: התפקיד של האיחוד האירופי: תמונת מצב והמלצות

הדו"ח הזה מראה את הקשיים המובנים בחלוקה של שחקני החברה האזרחית בישראל ובשטחים הכבושים שמעניניהם נתונים לסכסוך ולמאבק נגד הפרות זכויות האדם, לקטגוריות במונחים של "סקיוריטיזציה" (securitization). רוב המרווינים שלנו בארגונים הלא-ממשלתיים, כמו גם חברים אחרים בחברה האזרחית, הן ישראלים והן פלסטינים, מתנגדים באופן נחרץ לכיבוש ולהשלכותיו. בפועל ובמפורש, או במשתמע ובחיבוק ידיים, הם מבקשים לשים סוף למה שנראה בעיניהם שלילת זכויות אדם, שמאפיינת את ישראל ב-42 שנות הכיבוש של הגדה המערבית ובמצור הנוכחי על עזה. ניתן לומר, בעקבות המחקר שלנו, שאיש מחברי החברה האזרחית האלה לא יכול לראות באופק את סיום הכיבוש. תהליך השלום שהחל בוועידת מדריד ב-1991, המשיך בהסכמי אוסלו ב-1993, עבר מאוחר יותר לטיפול הקוורטט, ו"הונע מחדש" בוועידת אנאפוליס, מעורר עכשיו אצל בני השיח שלנו אכזבה מרירה וחוסר אמון. עם זאת, העבודה שהם עושים בשירות זכויות האדם בהקשר שכרגע נראה חסר תקווה היא, כמו שצינו, מעוררת יראת כבוד וראויה להוקרה ולתמיכה.

השלב הנוכחי של הסכסוך נשלט על-ידי הגיון מכריע של "ביטחון" כמו שישראל תופסת אותו. הממסד הביטחוני בישראל מושל בכיפה מאז הקמת המדינה. הכוח שלו, פוליטי, כלכלי ואידיאולוגי בה בעת, הוא עצום. כאשר, להלכה, הוא חלק משיטה דמוקרטית וכפוף לחברה אזרחית, הממסד הביטחוני צורך את החלק הגדול ביותר של תקציב המדינה. לייצור הנשק שלו תפקיד מרכזי בכלכלת הארץ ובייצוא שלה. למעלה מכך, הוא נוהג כקבוצת לחץ, לובי פוליטי וממסד אידיאולוגי. "ביטחון" מחלחל לכל היבט של החיים בישראל. לצבא הישראלי (צה"ל), לשירות הביטחון הכללי (שב"כ), למוסד ולמשטרה יש השפעה עצומה בתוך החברה ועל ההחלטות המדיניות. הרמטכ"ל משתתף בישיבות הממשלה באופן קבוע, כדי להביע את "עמדתו של הצבא". רשת גדולה של קציני צבא לשעבר ממשיכה להשפיע על המדיניות ועל האידיאולוגיה. קצינים בכירים פורשים משירות צבאי באמצע שנות הארבעים שלהם, ועוברים למשרות בכירות בתעשייה, בשירות הציבורי ובמפלגות הפוליטיות.

אם רוצים להבין את הסכסוך, את תפקידה של החברה האזרחית, ואת שאלת זכויות האדם, אי אפשר להמעיט בחשיבותן של השפעת הצבא ושל המיליטריזציה בישראל. אלה מוסוות בדרך כלל, על-ידי סיסמאות בדבר "זכותה של ישראל להתקיים", והאמונה ש"מה שאפשרי הוא מה שנכון". מאז הולדתה מצויה ישראל שוב ושוב במצב מלחמה. העמדות הרווחות בדעת הקהל וברוב החברה האזרחית התעצבו על-ידי המוכנות המתמדת למלחמה והמיליטריזציה שנלווית אליה. המוכנות הצבאית מעצבת את דעת הקהל, והמדיה עושה כמיטב יכולתה כדי להבטיל שהאוקלוסייה תתמיד ב"היערכות" שלה.

חשיבה צבאית היא שעומדת בבסיס השליטה בשטחים הפלסטינים הכבושים מאז 1967. יש לה תפקיד מכריע ביחס להתנחלויות הישראליות הנרחבות בשטחים הכבושים. הנוכחות של מתנחלים בשטחים הכבושים הוא אחד המאפיינים העיקריים של הכיבוש ומחסום מרכזי לפיתרון הסכסוך. ההתנחלויות, לא-חוקיות ובעלות השפעה גוברת והולכת כקבוצת לחץ, כאשר הן מאיימות במלחמת אזרחים אם הן יפנו, לא היו קימות ובגודלן הנוכחי ללא עידוד פעיל של הממסד הביטחוני. ואכן, קציני צבא רבים חיים בהתנחלויות. תנועת ההתנחלות, אף על פי שהוקמה על-ידי הצבא והמנהיגים הפוליטיים ונתמכה על-ידיהם, כבר אינה נתונה לשליטתם, וכבר לא מציינת בקלות לממשלה ולבתי המשפט.

העניין האירופי בשלום צודק עם הפלסטינים, בסיום הכיבוש וההתנחלויות, ובהקמת מדינה פלסטינית בת-קיימא, נתפס על-ידי הזרם המרכזי של הישראלים כחלום באספמאי שמתאים למוגי-לב רכרוכיים. אלה שמכונים "ריאליסטים" תופסים את השלום כלא יותר מאשליה מסוכנת. מעבר לכך, ניתן לטעון שהכישלון בהגעה לפיתרון הסכסוך משרת את האינטרסים של ישראלים רבים בעלי זכויות יתר ועמדות השפעה.

כל זה מסביר באיזו מידה חברים בחברה האזרחית הישראלית, יהודים ופלסטינים, שמתנגדים לכיבוש ולשלילת זכויות אדם, בארגונים לא-ממשלתיים ובעיתונות, צריכים להיאבק מול נחשול של דעת קהל עוינת. גדעון לוי, אחד מהעיתונאים הבודדים שמכסה את השטחים הכבושים בעבור עיתון יומי ישראלי, אמר לנו שהוא רואה במאמרים שלו כלי לחשיפת המקרבים בתוך החברה שלו עצמו, היהודית-

ישראלית, ולא כהזדהות עם, או כתב הגנה עבור, הקורבנות הפלסטינים של הכיבוש. עבור פעיל השלום גדעון ספירו, המסורת היהודית צריכה לגרום לישראלים להיות הומניסטים ושוחרי שלום. מנקודת המוצא הזו, הוא מעורב בהתנגדות לשירות הצבאי בשטחים הכבושים, ופעיל למען מזרח תיכון נטול נשק גרעיני. קולות ישראלים כאלה קיימים, אבל יותר ויותר מדובר בקול קורא במדבר. מאז האינתיפאדה השנייה בשנת 2000, פעילויות שלום בחברה האזרחית הישראלית נחלשו באופן דרמטי, אבל עדיין נשמרת נוכחות מסוימת שלהן ויש להן אפקט סימבולי.

חלק חשוב יותר ויותר של אוכלוסיית ישראל הם פלסטינים עם אזרחות ישראלית, לעיתים מכונים "ערביי הפנים" או "ערביי 48". לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2009 הם מנו 1,498,000 נפש או 20.2% מאוכלוסיית ישראל המונה 7,411,000 נפש. שיעור גידול האוכלוסיה השנתי הממוצע שלהם מוערך ב-3%, כפול מזה של האוכלוסיה היהודית. הפלסטינים אזרחי ישראל סובלים מהזנחה ומאפליה של המדינה ונחשבים ל"פצצת זמן" על-ידי רבים מהיהודים, שותפיהם לאזרחות. בעבור שאר העולם, הם נותרים בלתי-נראים במידה רבה. ולמרות ההקשר הזה, הם יצרו רשת פעילה של ארגוני שטח, לכמה מהם בני ברית וקשרים עם יהודים, יחידים וארגונים לא-ממשלתיים. הם לוקחים חלק בחברה האזרחית, וגורסים שזכויות האדם שלהם מופרות. הם מתמקדים בהגנה על זכויותיהם כמיעוט, ובצורך שלהם בשירותים שהמדינה אינה נותנת וצריכה לספק באופן נורמלי. בגלל שהארגונים האלה נתפסים כחלק מהסצנה המקומית הישראלית, הם זוכים לגישה מוגבלת לתשומת לב ולמימון של האיחוד האירופי. עם זאת, תנאי החיים שלהם והדרישה לשוויון, הם חלק בלתי נפרד מהסכסוך הישראלי-פלסטיני הגדול יותר, וודאי שזה יהיה כך באופן הולך וגובר.

בשטחים הכבושים, החברה האזרחית נתקלת במכשולים עצומים בעצם קיומה בלא-מדינה תחת כיבוש או במצור. בעניין התפקידים והיכולות של הארגונים הלא-ממשלתיים, טוען ג'ורג' ג'קמאן ממוואטון כי ארגונים כאלה לא יכולים לבנות חברה אזרחית או להביא לשינוי חברתי בכוחות עצמם. המשימות האלה שייכות לישויות כמו מפלגות פוליטיות, איגודים מקצועיים ואיגודי סטודנטים. האיחוד האירופי נוטה להתייחס לארגונים הלא-ממשלתיים בשטחים הכבושים כרשויות מקבילות לממשלה ולתת להם אחריות גדולה מזו שהם מסוגלים לה.

פלסטינים שחיים תחת כיבוש בגדה המערבית ובמצור בעזה סובלים מהפרה מתמשכת של זכויות האדם שלהם: הזכות לחיים, הזכות לחופש והזכות לביטחון. חברים בחברה האזרחית המעורבים בפעילויות לא-ממשלתיות, רבים מהם נהנים מסיוע הנציבות האירופית, חשים, באופן לגיטימי, בתסכול ובכעס כלפי האיחוד האירופי בגלל כישלונו למלא תפקיד עצמאי במדיניותו כלפי הסכסוך. רבים מהמרואיינים שלנו התבטאו בצורה דומה כאשר אמרו כי האיחוד האירופי צריך לפעול בשטח כ"שחקן" ולא לשים עצמו בצד כ"מממן". ברור שבפועל תשלום הוא סוג של השתתפות במשחק. האיחוד האירופי חבר בקוורטט, חולק ותומך במדיניות שלו.

הסירוב להכיר בממשלת חמאס שנבחרה באופן דמוקרטי, החרמתה על-ידי הקוורטט וישראל, וההסכמה שבשתיקה למצור על עזה, היא מדיניות בה נוקטות הן ממשלות אירופאיות והן ארצות הברית. מנקודת מבטה של החברה האזרחית הפלסטינית, האמון באיחוד האירופי כגורם בינלאומי הוגן שמחויב לפתרון הסכסוך בין ישראלים לפלסטינים נמצא בנקודת השפל. האיחוד האירופי נתפס כתורם לקיפאון של הסכסוך. חוסר העצמאות הזו, כך נטען, הוא יותר מבלתי-מוצדק, כיוון שבסוגיה הישראלית פלסטינית אירופה עשויה להרוויח יותר ולהפסיד יותר מאשר ארצות הברית. כך, למשל, כאשר האיחוד האירופי מממן בשטחים הכבושים פרויקטים של שיקום התשתיות שנפגעו או הוחרבו על-ידי הצבא הישראלי, הוא עוזר לממן את הכיבוש ופוטר את ישראל מהאחריות שיש לה ככוח כובש (שקבועות באמנת ז'נבה הרביעית). בעיני רוב הפלסטינים האיחוד האירופי נראה כמי שמשחק תפקיד של שותף שקט ופסיבי במדיניות שנקבעת על-ידי אחרים עבור אחרים. האיחוד האירופי משתתף בנייהול הסכסוך הישראלי-פלסטיני, מדיניות שמתיימרת לרסן את האלימות בעודה מקבלת את המשך הכיבוש ואת העדרו של פיתרון שלום בר-קיימא. כך הוא מואשם בנשיאת חלק ניכר מהאחריות לחוסר ההתקדמות לכיוון של פיתרון לסכסוך.

במאמרו "חמאס במעבר: כישלון הסנקציות"¹⁰⁷ ארה הובדנק, אחד המחברים של הדו"ח הזה, טוען בצורה משכנעת, שתמיכת האיחוד האירופי בבויקוט הבינלאומי על ממשלת חמאס שנבחרה בצורה דמוקרטית הביאה לתוצאות הפוכות. הכניסה של התנועה לפוליטיקה הציעה אפשרות להכרה בדמוקרטיזציה פלסטינית, ואת זה האיחוד האירופי לא הצליח לקלוט. הוא הניח שפתח, המפלגה הלאומית של אש"ף, ינצח בבחירות ב-2006. כך, בעוד שהאיחוד האירופי תמך בהכללת חמאס בתהליך הפוליטי, הוא לא קיבל את הכרעת הבוחר. המדיניות הלא-עקבית שלו סתרה את יומרתו לקדם עקרונות של דמוקרטיה במסגרת מדיניות השכנות האירופית שלו. בהצטרפות לחרם של הקוורטט על ממשלת חמאס, האיחוד האירופי המעיט בערכם של סממני מתינות פוליטית שהחלו להופיע בחמאס אחרי הבחירות ב-2006.

צריך לזכור את ההקשר של ניצחון מועמדי חמאס. מאז הסכמי אוסלו ב-1993 אש"ף נכשל להשיג באמצעות משא-ומתן את סיום הכיבוש והקמתה של מדינה פלסטינית. אחת התוצאות העיקריות של הכישלון הזה היתה הצלחתו של חמאס לרכוש אמון ולגיטימציה בקרב הציבור. נוספו לכך תפקידו באינתיפאדה של שנת 2000 שפרצה בעקבות כישלון המשא-ומתן בין ישראל ואש"ף, ונסיגתם של הצבא והמתנחלים הישראלים מרצועת עזה ב-2005 שנחגגה כניצחון של ההתנגדות ושל חמאס. הובדנק מצטט את אחד ממנהיגי התנועה:

"מה שפתח וחמאס נכשלו להשיג על-ידי המשא-ומתן, חמאס הצליח לקחת בכוח. יתר על כן, הוא יצר רשת מאורגנת היטב של אגודות בתוך השטחים הכבושים. התנועה היתה מוכנה להיכנס לפוליטיקה, כשהיו בה שאיפות גוברות לכוח פוליטי ופרגמטיות צומחת. כשנבחר, ניסה חמאס להוריד את המתח עם ישראל, אבל הסכסוך הפנימי עם פתאח הוביל במהרה לחמישה ימים של קרבות בעזה ולניצחון צבאי של הכוחות שבשליטת חמאס ביוני 2007, ומצור ישראלי. זה היה סופו של שלטון דמוקרטי וחוקתי גם ברצועת עזה וגם בגדה המערבית, וקיבע את החלוקה הטריטוריאלית של השטחים הכבושים".

התסכול בקרב פלסטינים הוא עמוק, וכך גם התרעומת נגד המערב בכלל ונגד אירופה בפרט. הרטוריקה של האיחוד האירופי העוסקת בקידום הדמוקרטיה וזכויות האדם נתפסת כלא-תואמת את המדיניות שלו, וכהפגנה של הסטנדרט הכפול שלו. לאסטרטגיה המתעתעת הזו יש השלכות מזיקות לא רק במונחים של נסיגת הדמוקרטיה, בניית מוסדות ופיתוח כלכלי במסגרת הרשות הפלסטינית. למדיניות האיחוד האירופי יש גם השפעה הרסנית על הפוליטיקה הפנימית הפלסטינית, כשהיא מחלישה את המתונים, מחזקת פלגים מיליטנטיים בתוך חמאס, ומזינה את הקונפליקט בקרב פלסטינים, שחילק את הגדה המערבית ורצועת עזה ליחידות פוליטיות נפרדות. לסיכום, טוען הובדנק, מדיניות האיחוד האירופי גרמה לערעור האמון בו בעיני תומכי חמאס, כמו גם בקרב חלקים גדולים של הציבור הפלסטיני.

המרואינים שלנו בשטחים הכבושים עמדו על הצורך להכיר בחמאס כשחקן מפתח פוליטי עבור עתיד הדמוקרטיזציה ועשיית השלום עבור פלסטינים וישראלים. רעיון מרכזי בשיח החברה האזרחית ביחס לאיחוד האירופי הוא הצורך הדחוף להיכנס לדיאלוג עם חמאס ללא תנאים מוקדמים. בן השיח שלנו מאלחאק, למשל, הצביע על כך שאנשי חמאס שהיו מוכנים להכיר בעקרונות של חוק זכויות האדם הבינלאומי נהרגו על-ידי הישראלים. כך, בתחילתה של האינתיפאדה השנייה הצבא הישראלי התנקש בג'מאל ג'מאל, אחד ממנהיגי החמאס שהיה פתוח לדיאלוג בכל התחומים, פוליטי, חברתי ותרבותי.

אי אפשר להתעלם מהנוכחות הרחבה והאחיזה העמוקה של חמאס בשטחים הכבושים. כמה מהמרואינים שלנו טענו שחמאס מייצג היום את הלאומיות הפלסטינית ושיש להכיר בכך. מנהיגי חמאס הביעו נכונות להסכים להודנה, הפסקת אש ארוכת טווח. הודנה אינה הסכם שלום מלא עם ישראל, אבל היא יכולה להביא לכזה.

Are Hovdenak, "Hamis in Transition: the Failure of Sanctions" (to appear in the *Journal of* ¹⁰⁷
Democratization)

למעשה, אחרי ניצחוננו בבחירות, חמאס קיבל את המשך שיחות השלום עם ישראל על-ידי יו"ר אש"ף. לאיחוד האירופי אין נכונות להגיע לפיוס עם חמאס, וממשיכים להתייחס אליו כאל ארגון טרור. הפחד של האירופאים, של האמריקאים ושל הישראלים, מתנועות אסלאם פוליטיות מהווה מכשול ברור לאפשרות של יחסי משא-ומתן, ומונע התקדמות לכיוון של דמוקרטיה בשטחים הכבושים.

הביקורת של פלסטינים מוערכים ושל חוקרים חיצוניים יכולה להיות ארסית. כמה מהם הולכים רחוק עד האשמת האיחוד האירופי בשותפות בפשעי המלחמה של ישראל. האירופים יודעים, הם אומרים, לפעמים טוב יותר מאשר הפלסטינים, מה היקף ההפרות הישראליות של החוק הבינלאומי בשטחים הכבושים. מחקרים הנתמכים על-ידי האיחוד האירופי חושפים את ההפרות אלה, והאיחוד האירופי לא נוקט בשום פעולה בנוגע להן. זו נחשבת לסוג של שותפות בפשע. יתר על כן, העמדה של האיחוד האירופי בעניין ההתנחלויות הישראליות בשטחים הכבושים מואשמת בהתעלמות מהמשפט הבינלאומי ומזכויות האדם, בכישלון להפעלת לחץ על ישראל לפנות את ההתנחלויות. פעילי החברה האזרחית טוענים שזכויות האדם של הפלסטינים מופרות על בסיס יומיומי על-ידי הפעלה לא-חוקי של הכוח הצבאי של הכיבוש. ישראל מתעלמת מאמנות ז'נבה, החלטות האו"ם והחוק הבינלאומי, ונראה שהאיחוד האירופי מקבל את הפרות החוק הבינלאומי והאמנות, כולל יצוא של סחורות שיוצרו ההתנחלויות בשטחים הכבושים, שהיה אסור להרשות שיתקיים במסגרת הסכמי הסחר המועדף שנחתמו עם ישראל.

האיחוד האירופי הוא שותף הסחר העיקרי של ישראל, והפרות זכויות האדם לא הפריעו ליחסים אלה. הדבר הזה אינו מקובל, לא מבחינה משפטית ולא מבחינה מוסרית. ארגונים לא-ממשלתיים כמו **עדאלה** בישראל, כמו גם אחרים בשטחים הכבושים, מציינים כי ישראל מסרבת להצטרף לפרוטוקולים המשלימים של ההסכמים המשותפים עם האיחוד האירופי, שיאפשרו לגופים בינלאומיים לבחון תלונות ספציפיות. בית המשפט האירופי לזכויות האדם יכול וצריך להשפיע על הפעולות של מדינות שעמן יש לו הסכמים.

המרוויינים שלנו דיברו גם על מדיניות המענקים של הנציבות האירופית. מנציגי הארגונים הלא-ממשלתיים הפלסטינים, בשטחים הכבושים ובתוך ישראל עצמה, שמענו ביטויים רבים של חוסר שביעות רצון עם מה שנתפש כחוסר הוגנות של הנציבות האירופית. הם מרגישים כי הארגונים היהודיים הישראליים נהנים מעדיפות בקבלת מענקים עבור הפרויקטים שלהם. ארגונים לא-ממשלתיים ערבים בישראל אמרו לנו כי הפרויקטים עבורם ביקשו מימון מהאיחוד האירופי לא נהנים מחלוקה הוגנת של התמיכה, בהתחשב בכך שהם מהווים 20% מכלל אזרחי המדינה. לדעתנו, קבוצה זו של פלסטינים ראוייה לתשומת לב חיובית.

ביקורות אחרות התמקדו בנטייה של הנציבות האירופית לממן פרויקטים קטנים לתקופה מוגבלת, ולא פרויקטים שיכולים להשפיע על תנועות חברתיות וקבוצות עם מטרות ארוכות טווח. כמה ארגונים לא-ממשלתיים, ישראלים ופלסטינים, התלוננו על האופי המסובך ועל אורכן של בקשות התמיכה בפרויקטים, ועל הסירוב של הנציבות האירופית לקחת בחשבון את עלויות ההפעלה השוטפות של הארגונים.

לסיכום, ניתן לומר כי האופק של הקמת מדינה עצמאית פלסטינית בת-קיימא, עבור פיתרון צודק ומעשי של שתי מדינות לסכסוך הישראלי-פלסטיני, נראה מאוד לא סביר בהווה או בעתיד הנראה לעין. אחת ההשלכות היא חידוש הדיון בעניין פיתרון המדינה האחת - דיון שמכיל בתוכו תקוות לטוב ביותר ופחדים מהרע מכול, תלוי במתדיינים ובהשקפותיהם.

בעתיד הקרוב המאוד, אנחנו סוברים שלמדיניות האיחוד האירופי בעניין מימון פרויקטים של החברה האזרחית לכיבוד זכויות אדם תוכל להיות השפעה חיובית קונקרטית יותר על הסכסוך בדרכים אלה:

- הערכה מחדש של הקריטריונים ושל מדיניות המימון, תוך התרחקות מ"הגיון-פרויקט" על-ידי עידוד יוזמות לטווח ארוך דרך מימון של עלויות תפעול שוטפות ושיפור המעקב. פישוט האופי של הליכי בקשות המענקים.

- קונסיסטנטיות עם הסכמי הסחר של האיחוד האירופי עצמו, על-ידי הפעלת לחץ על ישראל לכבד את סעיפי זכויות אדם הכלולים בכל אחד מהסכמי הסחר המועדף ולחתום על הפרוטוקולים הנוספים שיאפשרו לגופים בינלאומיים לפקח על היישום של הסעיפים האלה. זה כולל בבירור את הוצאת כל הפריטים המיוצרים בהתנחלויות מההסכמים הללו, כמו שקובע החוק הבינלאומי.
- הגברת ההכרה והתמיכה בחברה האזרחית הפלסטינית בישראל ובארגונים שלה.
- פתיחה בדיאלוג עם נציגי חמאס.

פאריס, ספטמבר 2008 / נובמבר 2009

נספחים

נספח מס' 1: כרונולוגיה

1914-1918 מלחמת העולם הראשונה; בריטניה נתנה התחייבות סותרות בעניין עתידה של פלסטין במכתבי חוסיין-מקמהון (1915-1916), הסכם סייקס-פיקו (1916), והצהרת בלפור (1917); האחרונה הבטיחה "בית לאומי" לעם היהודי בפלסטין/ארץ ישראל.

המנדט הבריטי 1917-1948

1919-1922 ועדת קינג-קריין, ועדת חקירה אמריקאית רשמית, מדווחת לוועידת פאריס על השאיפות הערביות לעצמאות; חבר הלאומים שנוצר אז, מתעלם מקינג-קריין ויוצר את "המנדט הבריטי מטעם חבר הלאומים על פלשתינה (א"י)".

1924-1928 גל הגירה המכונה העלייה הרביעית, הכולל מעט סוציאליסטים, ויותר מזרח אירופים מהמעמד הבינוני והיהודים סובייטים.

1933-1935 היטלר עולה לשלטון בגרמניה; העלייה החמישית מתפתחת לעלייה המונית כאשר מצטרפים אליה יהודים שברחו מגרמניה ומאזורים בשליטה גרמנית.

1936-1939 מרד ערבי בפלסטין; בריטניה מוחצת את ההתקוממות, מגרשת ומוציאה להורג את מנהיגיה.

1937 דו"ח ועדת פיל ממליץ לחלק את פלסטין לאזורים יהודים וערבים, ומקומם עליו את רוב האוכלוסיה הערבית-פלסטינית.

1939 "הספר הלבן" של מקדונלד ממליץ על הגבלת ההגירה היהודית ורכישת הקרקעות; קורא להקמת מדינה עצמאית ודו-לאומית בפלסטין תוך 10 שנים, ומקומם עליו את היהודים, שהיוו 31% מתושבי הארץ.

1945 סוף מלחמת העולם השנייה.

1946 ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית ממליצה על נאמנות בפיקוח האו"ם; יהודים ופלסטינים פועלים באלימות נגד בריטניה ואלה נגד אלה; ניצולי שואה יהודים מתחילים להגיע לפלסטין, בהסתננות חשאית בים וביבשה.

1947 בריטניה מבקשת מהאו"ם לעסוק בשאלת פלסטין; "החלטה מספר 181 של העצרת הכללית של האו"ם" קוראת לחלוקת הארץ למדינה יהודית (57% מהשטח) ולמדינה ערבית (43% מהשטח), האזור הכולל את ירושלים ובית לחם היה אמור להיות שטח נייטרלי בחסות האו"ם. באותה תקופה, בעלות היהודית על אדמות היא פחות מ-7%.

1948-1967 חלוקת פלסטין ההיסטורית

1948 מלחמת אזרחים בפלסטין; המנדט הבריטי מסתיים, ישראל מכריזה על עצמאות, מדינות ערב מכריזות מלחמה על ישראל; ישראל משתלטת על 77% מפלסטין המנדטורית, כולל על כמה אזורים שיועדו למדינה הערבית; ירדן ומצרים מחזיקות בגדה המערבית וברצועת עזה בהתאמה, ירושלים מחולקת; 85% מהפלסטינים נעקרים לפני, במהלך, ואחרי הקרבות, ולא מורשים לשוב; החלטה 194 של העצרת הכללית של האו"ם תומכת בזכותם של הפליטים הפלסטינים לחזור לבתיהם אם ירצו בכך או לקבל פיצויים אם יבחרו לא לחזור.

1948-1958 הגירה המונית לישראל מאירופה, צפון אפריקה ואסיה.

1950 חוק השבות וחוק נכסי נפקדים מתקבלים; הפקעה נרחבת של רכוש ערבי.

1956 מלחמת סיני; ישראל, בתמיכת בריטניה וצרפת, תוקפת את מצרים, כובשת ולבסוף נסוגה מסיני ומרצועת עזה.

1964 הקמת הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף).

1956 פתח (נוסד ב-1959 על-ידי יאסר ערפאת ואחרים) מבצע את פעולות הגרילה הראשונות נגד ישראל.

כיבוש הגדה המערבית ועזה, 1967 ועד היום

1967 מלחמת ששת הימים. ישראל תוקפת את מצרים וכובשת את הגדה המערבית, רצועת עזה, סיני המצרית ורמת הגולן הסורית. ישראל מרחיבה את גבולות ירושלים ומחילה את החוק הישראלי במזרח ירושלים; החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם קוראת לנסיגת הכוחות הישראליים משטחים שנכבשו ב-1967; 500,000 פלסטינים נעקרים.

1968-1970 ישראל מקימה התנחלויות בשטחים הכבושים; אש"ף קורא למדינה חילונית דמוקרטית בכל פלסטין המנדטורית; ערפאת מתמנה ליו"ר אש"ף. מלחמת התשה בין ישראל ומצרים, ישראל וסוריה.

1970 ספטמבר השחור. מלחמת אזרחים בין הצבא הירדני לבין פלסטינים בעקבות חטיפות מטוסים על-ידי קבוצות גרילה פלסטיניות; אש"ף מגורש מירדן, עובר ללבנון.

1973 מלחמת יום כיפור/רמזדאן/אוקטובר. מצרים מבקשת להחזיר שטחים שישראל תפסה ב-1967; החלטה 338 של מועצת הביטחון של האו"ם קוראת להפסקת אש ולועידת שלום כוללת.

1974 הליגה הערבית קובעת כי אש"ף הוא הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני; יאסר ערפאת פונה לאו"ם שמעניק לו מעמד של משקיף ב-1975.

1975 ארצות הברית מבטיחה לישראל שהיא לא תנהל מגעים רשמיים עם אש"ף עד שאש"ף יקבל את החלטות 242 ו-338.

1976 למועמדים תומכי אש"ף הצלחה גורפת בבחירות המוניציפאליות בגדה המערבית.

1977 הליכוד עולה לשלטון בישראל, מנחם בגין הופך לראש הממשלה, נשיא מצרים אנואר סאדאת מבקר בירושלים ונושא נאום בכנסת; תחילתו של משא-ומתן לשלום בין ישראל למצרים.

1978 פלישה ישראל זמנית לדרום לבנון; בגין, סאדאת, ונשיא ארצות הברית ג'ימי קרטר חותמים על הסכמי קמפ דייוויד.

1979 בגין וסאדאת חותמים בווינגטון על הסכם השלום הישראלי-מצרי.

1980 חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל נחקק בידי הכנסת, וקובע כי ירושלים השלמה והמאוחדת היא בירת ישראל; מועצת הביטחון של האו"ם מגנה צעד זה.

1981 הפסקת אש בין ישראל ואש"ף בחסות ארה"ב שנמשכת עד יוני 1982; ישראל מספחת את רמת הגולן.

1982 ישראל פולשת ללבנון; אש"ף מפונה מביירות ועובר לתוניס; טבח במחנות הפליטים סברא ושאתילא ליד ביירות; שלום עכשיו מוציאה להפגנה 400,000 שקוראים לחקירה של תפקיד ישראל בטבח.

1985 ישראל נסוגה מרוב שטחי לבנון, ממשיכה לשלוט בדרום לבנון באמצעות כוחות לבנוניים שבשליטתה; ישראל מפציצה את המפקדות של אש"ף בתוניס.

האינתיפאדה הראשונה 1987-1993

1987-1993 האינתיפאדה הראשונה, לא-אלימה בעיקרה (הפגנות, שביתות).

1988 ירדן מתנתקת מהגדה המערבית; צמיחת חמאס; הכרזה על מדינה פלסטינית באסיפת המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר; ערפאת מגנה את הטרור, מקבל את החלטות 242 ו-338 של מועצת הביטחון של האו"ם, ומכיר במדינת ישראל; ארצות הברית פותחת בשיחות ישירות עם אש"ף.

1989 מחלקת המדינה של ארצות הברית מפרסמת דו"ח על הפרות זכויות האדם בישראל; הפגנת שלום בינלאומית בירושלים.

1990 הקואליציה בישראל מתפרקת בעקבות הצעה למשא-ומתן עם הפלסטינים; תחילתו של גל הגירה לישראל מברית המועצות לשעבר; יצחק שמיר מרכיב ממשלת ימין צרה בראשות הליכוד; ארצות הברית משעה את הדיאלוג עם אש"ף.

1992 שיחות שלום דו-צדדיות ורב-צדדיות נמשכות; מפלגת העבודה מנצחת בבחירות בישראל, יצחק רבין הופך לראש הממשלה; ממשל בוש מנסה להגביל את ההתנחלויות על-ידי עיכוב הערבויות האמריקאיות.

1993 ישראל מגבילה את תנועת הפלסטינים בין השטחים הפלסטינים הכבושים (למעט מזרח ירושלים) לבין ישראל; מדיניות ישראלית של סגרים והגבלות על תנועה פלסטינית; ישראל ואש"ף חותמים על "הצהרת העקרונות" ("הסכם אוסלו") בהם נקבעים הסדרי ביניים של ממשל עצמי בשטחים הכבושים.

1994 טבח של פלסטינים במסגד בחברון על-ידי מתנחל ישראלי; פיגוע ההתאבדות הראשון הפלסטיני נגד אזרחים ישראליים; יאסר ערפאת מקים מוסדות לרשות הפלסטינית בעזה וביריחו; ישראל וירדן חותמות הסכם שלום.

1995 הסכם אוסלו ב' מכונן שלושה סוגים של שליטה בגדה המערבית (שטח A – שליטה ישירה פלסטינית, שטח B – שליטה אזרחית פלסטינית ושליטה ביטחונית ישראלית, שטח C – שליטה ישראלית); רבין נרצח בתל אביב.

1996 ניצחון של ערפאת בבחירות הפלסטיניות הראשונות לנשיאות ולפרלמנט; פיגועי התאבדות פלסטיניים בירושלים ובתל אביב; המבצע הישראלי "ענבי זעם" נגד לבנון, הפצצת מתחם האו"ם בכפר קנא שהרגה 102 אזרחים; בנימין נתניהו נבחר לראש ממשלה בישראל.

1997 פרוטוקול חברון מחלק את הצד המערבי של חברון לאזורים ישראליים ופלסטינים; ישראל מתחילה לבנות את התנחלות הר חומה בין מזרח ירושלים לבית לחם.

1998 הסכם ואי.

1999 אהוד ברק נבחר לראש ממשלת ישראל; מזכר שארם אלשייח'.

האינתיפאדה השנייה 2000-היום

2000 פסגת קמפ דייוויד השנייה שהובלה על-ידי קלינטון ושיחות המשא-ומתן מסתיימים בכישלון; התקוממות פלסטינית חדשה (האינתיפאדה השנייה) מתחילה, מוצתת על-ידי ביקורו של אריאל שרון בחרם אלשריף / הר הבית.

2001 המשא-ומתן בטאבה נכשל; פיגועי התאבדות פלסטיניים נגד חיילים ואזרחים ישראלים; הכוחות הישראליים מגבירים את "הסיכולים הממוקדים" של פלסטינים, ואת הפלישות החמושות לתוך שטחי הרשות הפלסטינית; שרון נבחר לראשות הממשלה בישראל; דו"ח מיטשל האמריקאי קורא להפסקת אש מיידית ולהקפאה מלאה של בניית התנחלויות בגדה המערבית וברצועת עזה.

2002 פיגועי התאבדות פלסטיניים ו"סיכולים ממוקדים" ישראלים ממשיכים; ישראל כובשת מחדש כמעט את כל השטחים הפלסטיניים שפנו במסגרת תהליך אוסלו; ערפאת נתון במעצר בית ברמאללה; הליגה הערבית מאשרת תוכנית להכרה בישראל תמורת סיום הכיבוש; ישראל מתחילה לבנות את "גדר הביטחון" ("החומה") בתוך הגדה המערבית, ומפקיעה אדמות פלסטיניות נוספות; "הקוורטט" (ארה"ב, האיחוד האירופי, רוסיה והאו"ם) מציע "מפת דרכים" לשלום.

2003 פיגועי התאבדות פלסטיניים ו"סיכולים ממוקדים" ישראלים ממשיכים; מחמוד עבאס (אבו מאזן) נבחר כראש הממשלה הפלסטינית; ישראל משלימה את השלב הראשון של גדר ההפרדה; אבו מאזן מתפטר, ומוחלף על ידי אחמד קריע (אבו עלא).

2004 מייסד חמאס ומנהיגו הרוחני השייח' אחמד יאסין נהרג על ידי ישראל במסגרת מסע "הסיכולים הממוקדים" בתגובה לפיגועים נגד ישראלים בתוך ישראל ובשטחים הכבושים; בית הדין הבינלאומי לצדק מוצא כי חומת ההפרדה "מנוגדת לחוק הבינלאומי"; יאסר ערפאת מת בפריז ונקבר בראמאללה.

2005 מחמוד עבאס נבחר לנשיא הרשות הפלסטינית; ישראל מגבירה את פעילות ההתנחלות בירושלים ובסביבתה; ישראל מפנה באופן חד-צדדי את כל ההתנחלויות בעזה וארבע התנחלויות בצפון הגדה המערבית.

2006 חמאס זוכה ברוב בבחירות לפרלמנט הפלסטיני בינואר; התחלת הסכסוך חמאס/פתח; אהוד אולמרט נבחר לראש ממשלת ישראל בראש מפלגת קדימה; ביוני, אחרי שפלסטינים שבו את החייל הישראלי גלעד שליט, ישראל פתחה במבצע צבאי נגד רצועת עזה, הרגה 400 ופצעה 1,000 פלסטינים;

מפלגת הימין "ישראל ביתנו" מצטרפת לממשלת ישראל; ישראל מכריזה על הקמת התנחלות חדשה בגדה המערבית הכבושה.

2007 פברואר: הסכם מכה בין חמאס לפתח, הקמת ממשלת אחדות; יוני, חמאס משתלט על רצועת עזה, מצור ישראלי על עזה; מחמוד עבאס מפזר את ממשלת האחדות ויוצר ממשלת חירום, למשך חודש אחד כחוק, אך כהונתה מוארכת שוב ושוב עד היום. נובמבר: ועידת אנאפוליס.

2008 ישראל מפסיקה את אספקת הדלקים לעזה בתגובה על הרקטות שנורו מעזה.

מקור: *American Friends Service Committee; mideastweb.org*

תנורי האפייה הורדו למחתרת. שתי מאפיות הכעכים והעוגיות כבר נסגרו בפקודה, באחת מהן החרים צה"ל את התנורים, אבל בשנייה הצליחו העובדים להצילם ולהעבירם למקום מסתור. גם חנות האופנה הפופולרית Pretty Woman, בלב קניון הומה בחברון, ושכנתה, חנות בגדי התינוקות היוקרתית Mama Care, עומדות להיסגר. כמותן גם המרכול החדש והמרווח, מכון הפיסיותרפיה המודרני, מכון היופי, המספרה והספרייה. כל אלה ייסגרו בפקודת אלוף הפיקוד.

גם מחסני מזון וביגוד רוקן צה"ל בשבוע שעבר. אוכל ובגדים בשווי כ-750 אלף שקלים, שנועדו לבתי היתומים המרשימים של אגודת הצדקה האיסלאמית, הועלו על משאיות והוחרמו, גם זאת בפקודת אלוף פיקוד המרכז. בבית היתומים המטופח שבו ביקרנו השבוע אכלו מאות הילדים, חניכי המוסד החינוכי, רק מג'דרה ויוגורט לארוחת הצהריים. אין בשר, אין עוף, אין דגים. הכל הוחרם. שערי בית הספר החדש של האגודה, מבנה אבן נאה שמיועד ל-1,200 תלמידים, גם הם רותכו בידי חיילי צבא ההגנה.

צה"ל אסר מלחמה על אגודת הצדקה האיסלאמית בחברון, כחלק מהמלחמה בחמאס, המלחמה בטרור. אחרי שלפני כמה שבועות רוקנו את משרדי החלפנים בעיר מכסף, היעד האסטרטגי הבא הוא המאפיות והחנויות הפרטיות בעיר, שבעליהן שוכרים במקרה את עסקיהם מידי בעלי הבניינים, האגודה האיסלאמית.

כמה עלוב הוא צבא כיבוש שמרוקן מחסני מזון ובגדים שמיועדים לילדים יתומים; כמה מגוחך הוא אלוף הפיקוד, גד שמני, החותם על צווי סגירה למכוני יופי ולחנויות אופנה; כמה פתטית היא החרמתם של מקררים תעשייתיים שבהם נשמר מזון לילדים; כמה אכזרי הוא משטר צבאי, שסוגר ספריות לנוער; כמה נלעגים הם התירוצים שסגירת מאפיות תורמת למלחמה בטרור; כמה מטופשת היא המלחמה ברפתות חלב, שתוצרתן מיועדת לילדים הללו; כמה קשה מצבו של הכיבוש הישראלי בשטחים, אם הוא נדרש לפעולות מעוררות שאט נפש מעין אלו, כדי לבסס את מעמדו.

אגודת הצדקה האיסלאמית בחברון הוקמה עוד ב-1962, הרבה לפני הולדת חמאס, קצת לפני הולדת הכיבוש הישראלי. היועץ המשפטי של האגודה, עו"ד עבד אל-כרים פראח, צעיר נמרץ בחליפה הזורה וזקן מטופח, שלא מהסס ללחוץ ידי נשים ולומד עכשיו עברית ב"אולפן" המקומי, מספר שבראשית ימי הכיבוש סייע הממשל הצבאי לפעילות האגודה. הוא עצמו התחנך במוסדותיה.

מאז פרש הארגון רשת מסועפת של מוסדות חינוך ורווחה, שמטרתם המוצהרת היא להגיש סעד לנזקקים. כיום מטפלת האגודה ב-7,000 יתומים וילדי מצוקה מחברון ומכפרי הסביבה: 350 ילדים שוהים בפנימיות שלה. 1,200 תלמידים לומדים בשלושת בתי הספר של האגודה בחברון. בעיירות מסביב לעיר היא מפעילה עוד שישה בתי ספר. הילדים שלומדים בכל המוסדות התייתמו מאחד מהוריהם או משניהם, או שהם סובלים ממצוקה קשה. רק מיעוט קטן הם ילדי חללים. 550 עובדים מועסקים במוסדות האגודה, ובצדם מאות מתנדבים. תקציב ההוצאות החודשי מסתכם ב-400 אלף דינרים ירדניים, יותר משני מיליון שקלים.

רוב התקציב מגיע מתרומות מחו"ל, ממדינות ערב וגם מעמותות אירופיות ואמריקאיות. אבל לאגודה גם מקורות הכנסה עצמאיים לא מעטים: בניינים ומרכזים מסחריים חדישים שהיא משכירה לדיירים ולבעלי עסקים פרטיים, וגם שתי מאפיות, מתפרה ורפת, שתוצרתן מיועדת לילדים במוסדות וגם למכירה בשוק החופשי.

לדברי הפרקליט פראח, כל הפעילות הכלכלית היא בפיקוח של רואי חשבון ושל משרד הפנים, משרד הרווחה ומשרד החינוך ברשות הפלשתינית. גם תוכניות הלימודים במוסדות החינוך של האגודה זהים לתוכנית הלימוד של הרשות, אומר פראח, שמדגיש ש"הכל חוקי".

לאגודה יש ועד מנהל, שנבחר אחת לשנתיים. איש לא עומד כעת בראש הוועד, לאחר שד"ר עדנאן מסוואדי, רופא אף-אוזן-גרון, נעצר על-ידי ישראל בשל תפקידו. לאחרונה שוחרר, אך לא חזר לתפקיד מחשש שישוב וייעצר. עוד כ-30 עובדים מוחזקים כעת במעצר, בשל השתייכותם לאגודה.

"אני רוצה להדגיש", אומר פראח, "שלאגודה שלנו אין כל קשר רשמי עם חמאס. חלק מהעובדים שלנו משתייכים לחמאס, בדיוק כמו במוסדות אחרים כגון עיריות, אבל אין כל קשר פורמלי. אין גם העברות כספיים לחמאס, כמו שישראל טוענת, הדו"חות הכספיים שלנו שקופים וגלויים. אנחנו בשום אופן לא התשתית של חמאס".

מאז 2002 פשט צה"ל פעמים רבות על משרדי האגודה. כאן מחריים מחשב, שם מחריים תיקים, עוצר עובדים לחקירה, מוציא צווי סגירה. אבל מה שקרה בימים האחרונים לא אירע מעולם קודם לכן. ב-26 בפברואר פשט צה"ל והוציא שבעה צווי סגירה למוסדות האגודה. ביום חמישי שעבר גם פשטו על המחסן הגדול, ורוקנו אותו כליל מהבגדים ומוצרי המזון הרבים שהיו בו. צווי סגירה הוצאו גם נגד כל החנויות והמרכזים המסחריים שבבעלות האגודה.

עו"ד פראח אומר שהיה שמח אילו הסביר צה"ל את צעדיו. העמותה כבר שכרה את שירותיו של עורך דין ישראלי, ג'ואד בולוס, כדי שיפנה מטעמה ליועץ המשפטי לממשלה וינסה לבטל את רוע הגזירה. מוסא אבו-השהש, תחקירן בצלם, כתב דו"ח מטעם ארגונו, ואנחנו יוצאים לסיור ברחבי חברון בלוויית עו"ד פראח, להיווכח בתוצאות מלחמתם של צה"ל והשב"כ בחמאס.

תחנה ראשונה: "מאפיית הרחמים", חנות וגלריה, כעכים ותופינים. "צו החרמה וסגירת מקום" מודבק על חלון הראווה בעברית, בחתימת שמני, "בתוקף סמכותי" וגו'. יש עוד כעכים למכירה, אמרו להם שעד 1 באפריל עוד מותר למכור בייגלעך, אף שהצו של שמני נכנס לתוקפו ב-27 בפברואר. הוא תקף לשלוש שנים. למה שלוש שנים? אולי עד אז ישנו באגודה את דעותיהם ותודעתם תיצרב. שלוש שנים עם תורה, אבל בלי קמח. ליתר ביטחון העלימו מכאן האופים מבעוד יום את התנורים האסורים. שני שקי קמח לבן מטעם תוכנית המזון העולמית והאיחוד האירופי נותרו לפליטה.

ליד המאפייה - מרכול חדיש ומפואר, כל טוב הארץ בו. בעליו שוכר את החנות מהאגודה, לכן גורלו נחרץ. "צו החרמה וסגירת המקום. מתאריך 1.4 תיאסר הפעילות בכלל הציוד שיימצא בתחום בית העסק והמפקד הצבאי יפעל למימוש בעלותו ולתפיסת ציוד זה." הכל בלשון העילגת והנלעגת הרגילה של צה"ל.

בעל הסופר, מוג'היד אל-אטרש, פתח את חנותו רק לפני שלושה חודשים. חצי מיליון שקל השקיע בה. "מה אני קשור לזה? לאן אלך?" הוא שואל. גם החנות הסמוכה, המספרה של איימן, עם צו סגירה על החלון. הכל ברחוב נימרה, הנמרה.

ברחוב המלך פייסל, דיזנגוף של חברון, Pretty Woman ו-Mama Care זו בצד זו. חנויות רחבות ידיים, שתי קומות הומות. בעלת החנויות, לינה קרקי, פתחה אותן לפני תשע שנים. לדבריה, לפני שנה השקיעה עוד כמיליון שקל בהרחבתן ובשיפוץ. החנות אכן מהודרת, רצפת שיש ונברשות. "אני לא שייכת לשום ארגון ולשום מפלגה. אין לי דבר עם כל זה. מה לא חוקי בחנות שלי? הם נתנו לנו חודש לצאת. לאן נצא? זה לא דוכן ברחוב שאפשר לסגור בחודש".

בקומה השנייה, אגף שמלות הערב, פאר אופנת חברון ב-3,000 שקל הפריט. 18 עובדים בחנות, שעלולים לקפח את מקור פרנסתם. מכירת סוף העונה בפריטי-וומן בעיצומה, אבל קרקי מדגישה שאין לכך כל קשר לצו הסגירה, אלא לעונות השנה. הקיץ בא, והיא עדיין מקווה שרוע הגזירה יוסר.

ומה יש בירכתי הקניון, מעוז חמאס שעל כולו מרחף צו הסגירה של האלוף? פרפומריה, שתי חנויות בגדים, גאפ וקלווין קליין בחלונות הראווה שלהן. מרפאת השיניים של ד"ר רימא קוואסמה בקומה השנייה וצו סגירה גם על דלת מכון הפיסיותרפיה הפרטי של ד"ר מוחמד עמרו, הפעם בחתימת אל"מ יהודה פוקס, מח"ט חברון. שמני ופוקס כנראה חילקו ביניהם את הסמכויות, שמני חותם על צווי סגירה למאפיות ופוקס למכוני כושר.

ד"ר עמרו אומר שהמטופלים חוששים להגיע, מאז פשט צה"ל על המכון לפני כחודש. "אין חוק בעולם שיעשה לי ככה. אני לא שייך לאף אחד, לא קשור לאף אחד. אני רק משלם כאן דמי שכירות".

בקומה מעל, משרד יחסי הציבור של אגודת הצדקה: חדרים שדלתותיהם נותצו והם רוקנו מכל תכולתם, להוציא שני תנורי החימום, שהיו כנראה כבדים מדי לסבלים של צה"ל. פראח אומר שלצה"ל כבר יש בוודאי מכולות עמוסות לעייפה בציוד שהוחרם מארגונו. גם הספרייה הציבורית לנוער של הארגון, במרומי הקומה השלישית של הקניון, אמורה להיסגר. 18,800 ספרים, מקוטלגים וממוינים, ספרי מדע ודת לבני הנוער, מחשבים וגם קלטת ללימוד עברית. הכל ייסגר בקרוב, בפקודה.

דובר צה"ל ל"הארץ": "במהלך השבועות האחרונים פעלו כוחות צה"ל, שב"כ והמינהל האזרחי לפגיעה במוסדות 'אגודת הצדקה האיסלאמית' השייכת לארגון הטרור חמאס ופועלת להגדלת התמיכה בארגון, הפצת רעיונותיו, איתור וגיוס פעילים והעברות כספים להפעלת טרור. פעילות ארגון טרור חמאס מבוצעת תחת מחסה אזרחי של תמיכה באוכלוסייה ושל צדקה, אך בפועל מטרת האגודה הינה חיזוק כוחו של ארגון טרור חמאס ואחיזתו במסגרת הרחבת פעילות הטרור נגד מדינת ישראל וניסיונו לצבור כוח בשטחי יהודה ושומרון.

"האגודה העבירה כספים לפעילי טרור ולמשפחותיהם, חינכה צעירים ברוח הג'יהאד, תמכה במשפחות שאהידים ואסירים ופעלה להפצת עקרונות חמאס. במסגרת הפעילות פעל צה"ל נגד מספר נכסים כלכליים של האגודה והורה על סגירתם ועל החרמת חלק מהרכוש. נכסים אלה היוו מקור הכנסה של ארגון טרור חמאס, שהפיק מהם סכומי כסף ניכרים לפעילות טרור. צה"ל ימשיך וינקוט בכל האמצעים על מנת להעניק ביטחון לתושבי מדינת ישראל".

בית היתומים של האגודה נמצא בשכונה נאה בשיפוליה המערביים של העיר, על ספו של כרם ענבים. כמה בתי אבן מטופחים להפליא, מבהיקים מניקיון. הכל כה נקי ומטופח, בחדר האוכל, בשירותים, בחדרי השינה ובכיתותיהם של 150 ילדי המוסד. קשה להאמין שכאן, במבנים הללו, מתגוררים עשרות ילדי מצוקה. עכשיו הם בחצר, נערכים להיכנס לחדר האוכל, לארוחת הצהריים. המשמעת קפדנית והסדר מופתי. ברכת המזון על הקיר. הילדים לבושים היטב, חדרי השינה שלהם מצוחצחים, ציפורי ארצם בכרזות על הקיר.

מוחמד יתום מאב, מחמוד מאם, כל הילדים שאתם שוחחנו באו ממצוקה קשה. גינה ופינת ישיבה מוצלת בחוץ, מגרשי ספורט רחבי ידיים ומסגד בצד. שישה ילדים בחדר, ישנים במיטות עץ נאות שכיסויי מיטה פרחוניים מכסים עליהם. בכל אגף מגורים יש גם חדר אורחים גדול עם כורסאות וטלוויזיה, "כדי שהילדים ירגישו כמו בבית", כדברי פראח. ספק אם חיו אי פעם בבית בתנאים כאלו; ספק אם יוכלו להמשיך לחיות כאן כך, אם צה"ל ימשיך להחרים, לסגור ולהרוס.

הארץ, 14 במארס, 2008

<http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=964034>

נספח מס' 3: תמצית התיקים המשפטיים של עדאלה:

תיקים תלויים ועומדים, אפריל 2008

I. קרקעות וזכויות תכנון

בית המשפט העליון

1. דרישה לבטל את מדיניות מינהל מקרקעי ישראל, המאשרת לשווק ולהקצות קרקעות שבשליטת קרן קיימת לישראל (קק"ל) במכרזים הפתוחים ליהודים בלבד. בג"ץ 04/9205, עדאלה נגד מינהל מקרקעי ישראל ואח' (בג"ץ הסכים בספטמבר 2007, בעקבות ההתנגדות הנמרצת של עדאלה, להצעה שהעלו היועץ המשפטי לממשלה וקק"ל, שקרקעות בשליטת קק"ל יהיו זמינות לכל אזרחי ישראל, וביניהם גם אזרחים ערבים, לשלושה חודשים. כן הוסכם כי המדינה תפצה את קק"ל בקרקעות שבבעלות המדינה, אם אזרח ערבי יזכה במכרז לשיווק קרקע של קק"ל. הבקשות הרבות שהגישה הפרקליטות לדחיית המשך הטיפול בתיק נענו, כדי לאפשר לה להגיע להסכם חילופי קרקעות עם המדינה).

2. בקשה לבטל את "תוכנית דרך היין", המיועדת לאפשר הקמת כ-30 התיישבויות בודדים בנגב, או למתן אישור בדיעבד להתיישבויות בודדים קיימות באזור, כדי להבטיח שקרקעות אלה יישמרו בשימוש בלעדי של יהודים. בג"ץ 06/2817, עדאלה ואח' נגד המועצה הארצית לתכנון ובנייה ואח'

3. ייצוג תושבי הכפר כמאנה שבגליל במאבקם נגד מאמצי היישוב היהודי השכן כמון לכפות תנאים גזעניים על תוכנית המתאר של כמאנה. בג"ץ 06/6176, האגודה השיתופית של היישוב החקלאי כמון נגד המועצה הארצית לתכנון ובנייה ואח'

4. ערר על הפקעת אדמות בלג'ון השייכות ל-300 משפחות ערביות מאום אל-פאחם ע"א (ערר אזרחי) 07/4067, ג' בארין ואח' נגד מדינת ישראל

5. התנגדות למדיניות מינהל מקרקעי ישראל, המסתמך על ועדות קבלה כדי להקצות מגרשים לבנייה ביישובים קהילתיים, באופן המדיר מיישובים אלה אזרחים ערבים, יהודים ממוצא מזרחי, משפחות חד-הוריות, הומואים ולסביות. בג"ץ 07/8036, פתינה אבריק זבידאת ואח' נגד מינהל מקרקעי ישראל ואח' (צו ביניים שהוצא באוקטובר 2007 הורה ליישוב הקהילתי רקפת לשמור מגרש למשפחת זבידאת עד לקבלת פסק דין סופי בעתירה; דיון בעתירה נקבע למאי 2008)

בתי משפט מחוזיים

6. התנגדות לתוכנית מתאר המאיימת בהפקעת אדמות השייכות ל-24 תושבי היישוב הערבי דלית אל-כרמל, כדי להקים "גן לאומי ויער הר שוקף" בית המשפט המחוזי בחיפה, ע"מ 07/4377, מקלדה סאפי ואח' נגד המועצה הארצית לתכנון ובנייה (בינואר 2008 הודיעה המדינה על החלטתה לבטל את הפקעת 27 מ-36 החלקות המיועדות להקמת הגן).

בתי משפט שלום

7. דרישה לבטל את תביעות הפינוי שהוגשו נגד כאלף ערבים בדווים אזרחי ישראל תושבי עתיר-אום אל-חיראן ותביעה להכיר בכפר הלא מוכר בית משפט השלום בכפר שבע, ת"א 04/3326, מדינת ישראל ומינהל מקרקעי ישראל נגד איברהים פרהוד אבו אל-קיעאן ואח' (עדאלה מייצג 26 משפחות נוספות שנגדן הוגשו תביעות אזרחיות דומות).

8. בקשות לבטל צווי הריסה שהוצאו במעמד צד אחד נגד 33 בתים בכפר הערבי הבדווי הלא מוכר עתיר-אום אל-חיראן
בית משפט השלום בבאר שבע, בקשות שונות 06/8477, אבו אל-קיעאן עלי ואח' נגד מדינת ישראל
(באוקטובר 2006 הורה בית המשפט לעכב את ביצוע צווי ההריסה, אבל ביוני 2007 הרס מינהל מקרקעי ישראל תשעה בתים בכפר, מתוך הפרה של הצווים שהוציא בית המשפט. מרכז עדאלה דרש מהיועץ המשפטי לממשלה לפתוח בחקירה בעקבות הפעולות הלא חוקיות של המינהל).

9. 45 בקשות דחופות לבטל צווי הריסה שהוצאו במעמד צד אחד נגד כמעט כל הבתים בכפר הערבי הבדווי הלא מוכר אל-סורה שבנגב
בית משפט השלום בבאר שבע, בקשות שונות 06/9364, סולימן נסאסרה ועדאלה נגד מדינת ישראל
(באוגוסט 2007 הורה בית המשפט להקפיא את צווי ההריסה; דיון בעניין נקבע לספטמבר 2008)

ועדות תכנון

10. התנגדות שהוגשה לתוכנית המתאר לכפר הערבי סנדלה בצפון, בשם חברי המועצה בכפר. ההתנגדות הוגשה בדצמבר 2007, בדרישה לשרטט מחדש את תוכנית המתאר באופן שיאפשר לשמר את אופיו של הכפר כיישוב חקלאי, יקדם את פיתוחו הכלכלי וישקף את החזון של תושביו בנוגע לעתיד היישוב.

11. התנגדות לתוכנית המתאר למטרופולין באר שבע, המפירה את זכויותיהם של האזרחים הערבים תושבי הנגב לכבוד, שוויון ודיור הולם.
ההתנגדות הוגשה באוקטובר 2007

12. ניסיון לבטל את תוכנית המתאר למטרופולין באר שבע ולהביא להכרה בכפר הערבי הבדווי אום אל-חיראן
ההתנגדות הוגשה באוקטובר 2007, על-ידי עדאלה ובמקום.

13. ערר נגד תוכנית המתאר לדלית אל-כרמל, בנימוק שהתוכנית מתעלמת מזכויותיהם של תושבי העיר הערבים
הערר הוגש במרס 2008, בעקבות ההחלטה לדחות את ההתנגדויות שהגישו תושבי העיר ולאשר את תוכנית המתאר.

למסמך המלא:

<http://www.adalah.org/newsletter/heb/apr08/11.pdf>

נספח מס' 4: הכרזה על מדינה אחת בפלסטין ההיסטורית

הערת העורכים: ההצהרה הבאה הוצאה על-ידי פגישת מדריד לפיתרון המדינה האחת ביולי 2007, וועדת לונדון בנובמבר 2007.

זה עשרות שנים שכל המאמצים להחלת פתרון שיביא להקמת שתי המדינות בפלסטין ההיסטורית לא הצליחו לספק צדק ושלוש עבור העם הפלסטיני ועבור העם היהודי-ישראלי, או כל התקדמות ממשית לקראת תהליך המוביל למימושם.

פתרון שתי המדינות מתעלם מן העובדות הפיזיות והפוליטיות בשטח, וכן מבוסס על הנחה מופרכת של שוויון ביחסי הכוח והתביעות המוסריות, בין אלה החיים תחת כיבוש והתנחלות קולוניאלית מחד, ובין המדינה הקולוניאלית והכובש הצבאי מאידך. פתרון זה מבוסס על ההנחה הבלתי-צודקת ששלוש ניתן להשגה על-ידי הענקת זכויות לאומיות מוגבלות לפלסטינים החיים תחת כיבוש מאז 1967, אך לא לפלסטינים החיים בישראל מאז 1948, או לאלה בגלות. על כן, פתרון שתי המדינות מקבע את מעמד הפלסטינים בישראל במצבם הנוכחי כאזרחים מדרגה שנייה במולדתם, במדינה גזענית השוללת את זכויותיהם באמצעות חוקי יסוד המעניקים זכויות יתר – זכויות פוליטיות, חוקיות, חברתיות ותרבותיות – ליהודים. יתרה מזאת, פתרון שתי המדינות שולל את זכותם של הפלסטינים החיים בגלות לשיבה למולדתם – זכות אשר קבלה הכרה בינלאומית.

פתרון שתי המדינות מבסס וממסד מדיניות הפרדה בלתי שוויונית בארץ אשר, טריטוריאליה וכלכלית, הפכה לאינטגרלית יותר ויותר. כל המאמצים הבינלאומיים לממש את פתרון שתי המדינות אינם מסוגלים לכסות על העובדה שמדינה פלסטינית אינה בת-קיום, ושעצמאות פלסטינית ויהודית-ישראלית בשתי מדינות נפרדות אינה יכולה לפתור את חוסר הצדק הבסיסי, ואת הצורך בתיקון היסטורי, המהווים את מהותו של כל פתרון צודק.

לאור עובדות נוקבות אלה, אנו מאשרים את מחויבותנו לפתרון דמוקרטי המבטיח שלום צודק ועל כן בר-קיימא, במדינה אחת המבוססת על העקרונות הבאים:

- פלסטין ההיסטורית שייכת לכל אלה המתגוררים בה, ולא לה אשר הוגלו או גורשו ממנה מאז 1948, ללא הבדל דת, מוצא אתני או לאומי, או מעמד אזרחי נוכחי;
- כל מערכת ממשל חייבת להיות מבוססת על עקרון שוויון הזכויות – האזרחיות, הפוליטיות, החברתיות והתרבותיות של כל אזרחי המדינה. כל פעולות הממשל חייבות לעמוד בבחינה קפדנית של חוסר-אפליה, ועליהן לשרת את טובת כל אזרחי המדינה על מורכבות וריבוי זהויותיהם;
- יש הכרה בתיקון היסטורי צודק לתוצאות ההרסניות של עשרות שנים של קולוניזציה ציונית, לפני ואחרי הקמת מדינת ישראל, אשר יכלול את ביטול כל החוקים, וסיום כל מהלכי המדיניות, הנוהלים ומערכות השליטה הצבאיות והאזרחיות העוסקות בדיכוי ואפליה על בסיס אתני, דתי או לאומי;
- המדינה תכיר באופיה המורכב של החברה הטומן בחובה זהויות דתיות, לשוניות, תרבותיות ולאומיות שונות;
- הקמתה של מדינה בלתי-מגזרית אשר אינה מעניקה זכויות יתר לקבוצה אתנית או דתית אחת על פני אחרת, ואשר מכבדת את עקרון הפרדת הדת המוסדית מהמדינה;
- החלת זכות השיבה של הפליטים הפלסטיניים, בכפוף להחלטה 194 של האומות המאוחדות, מהווה תנאי בסיסי לצדק היסטורי, ולהכרה בכבוד עיקרון השוויון על פי חוק;
- קיום מדיניות הגירה שקיפה ושוויונית;

- הכרה בקשרים ההיסטוריים של הקהילות השונות בתוככי המדינה הדמוקרטית החדשה שתקום, ובקשרים שבינן לבין הקהילות מחוץ למדינה;
- בביטוי ובניסוח המאפיינים הספציפיים של פתרון המדינה האחת, חייבים למלא תפקיד מרכזי אלה אשר באורח היסטורי הוצאו מתהליך קבלת ההחלטות – בפרט הפלסטינים בגלות, הפליטים, והפלסטינים בתוך ישראל;
- תוקמנה מסגרות מוסדיות ותחוקתיות אשר תבטחנה צדק ופיוס;
- המאבק לצדק ושחרור חייב להיות מלווה בחזון ברור, מוסרי וכוללני של היעד – פתרון המאפשר לכל האזרחים המאמינים בשוויון לראות עתיד לעצמם ולכל האחרים. אנו קוראים לדיון נרחב, פתוח ומעמיק, וכן למחקר ופעילות אשר יקדמו פתרון דמוקרטי כולל ואת מימושו הלכה למעשה;

מדריד ולונדון, 2007

חֲתוּמִיּוֹת:

עלי אבו-נעמה, שיקגו
נסיר ערורי, נורת' דרמות', מסצ'וסטס
עומר ברגותי, ירושלים
אורן בן-דור, לונדון
ג'ורג' בשאראת, סן פרנסיסקו
חיים בראשית, לונדון
ג'ונתן קוק, נצרת
ראזי פאלח, אקרון, אוהיו
לילה פרסח, בוסטון
אסלאח ג'אד, ראמאללה
ג'וזף מסעד, ניו יורק
אילן פפה, טוטנס, בריטניה
קרלוס פרייטו דל קאמפו, מדריד
נדים רוחאנה, חיפה
קבוצת המדינה האחת – לונדון

תוֹמְכֵי:

נהלה עבדו, אוטווה
רבאב עבד אלהאדי, סן פרנסיסקו
סלימאן אבו שרח', סאות'המפטון, בריטניה
טארק עלי, לונדון
סמיר אמין, דקאר
גבריאל אש, ז'נבה, שוויץ
מונה בכר, מנצ'סטר, בריטניה
ג'יימס בוון, קורק, אירלנד
דניאל בויארין, ברקלי
לני ברנר, ניו יורק
איתן ברונשטיין, תל אביב
מייקל צ'אנאן, לונדון
לורנס דוידסון, ווסט צ'סטר, פנסילבניה
אורי דיוויס, סח'נין
ריימונד דין, דבלין
אנג'לו דורסי, טורינו
חיידר עיד, עזה
סאמרה אסמיר, ברקלי
קלודין פהנדרין, נוישטל, שוויץ
ארג'אן אלפאסד, אוטרשט

אסעד ע'אנם, חיפה
ג'ס ע'נאם, סן פרנסיסקו
ראמון גרוספוגל, ברקלי
לילא אלהדאד, עזה
היפאא חמאמי, לונדון
אלן הרט, קנטרברי
ג'מיל הלאל, ראמאללה
איזבל המפריז, קיימברידג', בריטניה
סלמא ג'יוסי, בוסטון
קלאודיה קאראס, פרנקפורט
ע'אדה כרמי, לונדון
חאזם קוואסמי, ראמאללה
ג'ואל קובל, ניו יורק
רונית לנטין, דבלין, אירלנד
מלקולם לויט, סהות'המפטון, בריטניה
יוספה לויצקי, לונדון
סארי מקדיסי, לוס אנג'לס
נור מסאלחה, לונדון
אוגו מטאי, טורינו
סאבין מאתס, מינכן
וולטר מיניולו, ראליי-דורהאם
יונת ניצן-גרין, ווינצ'סטר, בריטניה
ג'יאן פאולו קאלצ'י נובאטי, פאביה, איטליה
קת'לין אוקונל, בלפסט
רג'אא זועבי עומרי, חיפה
קבוצת המדינה האחת, עזה
גבריאל פיטרברג, לוס אנג'לס
קלאודיה פרסטל, לססטר
מאזן קומסייה, ניו הייבן
מייקל רוזן, לונדון
אמיר סאדר, בואנוס איירס / ריו דה ז'נרו
גונטר שנק, סרסבור
ג'ולז טאוונשנד, מנצ'סטר, בריטניה
דנילו זולו, פירנצה

כל החותמים על העצומה חתמו עליה באופן אישי, ובשם עצמם.

<http://www.onestate.net/>

רשימת המרואיינים

ארגונים

תאריך	מקום	ארגון	שם
03/20/08	שפרעם	עדאלה	ארנה כהן
03/19/08	תל אביב	מרכז אדוה	שלמה סבירסקי
03/28/08	דהיישה	מרכז אלפיניק	נאג'י עודה
03/04/08	ראמאללה	אלחאק	שעואן ג'בארין
03/29/08	עזה	אלרסאלה	ויסאם עפיפה
03/26/08	دير אלבלאח	אגודת אלסלאח	מוסטפא אבו ח'ליל ועליא שאהין
03/22/08	נצרת	אלטופולה	נבילה אספניולי
03/29/08	עזה	פרויקט אלביאן (יו-אס-אייד)	נאאל יוניס
03/23/08	כפר קרע	אלסוואר	ערין הווארי
04/02/08	ירושלים	המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית	מיכאל ורשבסקי
03/17/08	יפו	אנרכיסטים נגד גדרות	יונתן פולק
03/24/08	נצרת	האגודה הערבית לזכויות האדם	מוחמד זידאן
03/17/08	תל אביב	האגודה לזכויות האזרח	דן יקיר
03/28/08	בית לחם	בדיל	אינגריד ג'רדאת
04/09/08	תל אביב	Bitterlemons.org	יוסי אלפר
03/27/08	ירושלים	בצלם	ג'סיקה מונטל
03/31/08	עזה	לשכת המסחר	בסאם מורתג'א
03/25/08	חיפה	מכון אמיל תומא	סלמאן נאטור
03/22/08	עכו	אלמשע'ל	עלא חליחל
03/28/08	הרצליה	גדר לחיים	אילן ציון
03/20/08	שפרעם	אגודת הגליל	מוחמד ח'טיב
03/28/08	עזה	המרכז הקהילתי לבריאות הנפש בעזה	איאד אלסראג'
03/19/08	תל אביב	גישה	קנת מן ושרי בשי
03/24/08	מג'ד אלשמס	גולן לפיתוח	תייסיר מרעי
03/17/08	תל אביב	גוש שלום	אדם קלר
04/09/08	תל אביב	חד"ש / הסתדרות	ג'יהאד עאקל
03/30/08	ירושלים	המוקד	דליה קירשטיין
04/06/08	חברון	אגודת הצדקה של חברון	ע'סאן מוחמד
03/26/08	ירושלים	הועד הישראלי נגד הריסת בתים	ג'ף הלפר
03/22/08	נצרת	מרכז אעלאם	חנין זועבי
03/06/08	ראמאללה	המרכז לבריאות הקהילה והציבור	ריטה ג'קמאן
03/30/08	ירושלים	המכון לאסטרטגיה ציונית	ישראל הראל
03/27/08	עזה	הסעד האסלאמי	מוחמד אלסוסי
04/02/08	ירושלים	IPCRI	גרשון בסקין
03/20/08	חיפה	איתיג'אה	אמיר מח'ול
04/12/08		ג'רוזלם פוסט	אתגר לפקוביץ'
04/03/08	ירושלים	קשב	נעמי מנדל-לוי

03/17/08	תל אביב	אלבית	אורי דייזיס
03/15/08	תל אביב	מחסום ווטש	סמדר בן נתן
03/05/08	ראמאללה	קבוצת מתין	צ'רלס שמאס
03/07/08	ירושלים	מפתאח	לילי פייד
03/28/08	עזה	מיזאן	עסאם יונס
03/27/08	עזה	מוג'מע אסלאם	אבו אסלאם
03/08/08	ראמאללה	מוואטן	ג'ורג' ג'קמאן
03/23/08	באקה אלע'רביה	ניסאא ואאפאק	סאידיה מוחסן ביאדסי
03/08/08	ראמאללה	יוזמת המדינה האחת	עומר ברגותי
04/07/08	ראמאללה	Palestine Monitor	קירסטי
04/08/08	ירושלים	Palestine-Israel Journal	זיאד אבו זיאד והלל שנקר
03/09/08	שכם	המרכז הפלסטיני למחקרי מדיניות ודמוקרטיה	פרופ' ראאד אלמרוואת
03/27/08	עזה	המרכז הפלסטיני לזכויות אדם	ג'אבר וישאח
03/05/08	ראמאללה	המרכז הפלסטיני למדיניות וחקר דעת קהל	מחמוד ג'ראבעה
03/30/08	עזה	אגודת המורים הפלסטינית	מוחמד אלע'ורה
03/26/08	עזה	Patients' Care Association	Ahmed Said Lubbud
03/29/08	עזה	PNGO	אמג'ד שווא
03/30/08	ירושלים	שומרי משפט – רבנים למען זכויות האדם	אריק אשרמן
03/11/08	ראמאללה	מרכז ראמאללה למחקרי זכויות אדם	איאד ברגותי
03/18/08	יפו	רעות-סדאקה	פאדי שביטה
04/01/08	ירושלים	שלום עכשיו	חגית עופרן
03/10/08	ג'נין	מרכז הנוער שארפ	כיפאח אבו סרור
04/01/08	ירושלים	Stop the Wall	דאוד חמודה
03/30/08	עזה	איגוד הסטודנטים	מרואן סלימאן עתאוונה
03/16/08	תל אביב	תעאיוש / תראבוט	פרופ' גדי אלגזי
03/21/08	חיפה	נשים בשחור	ד"ר חנה ספרן
04/02/08	ירושלים	יש גבול	ד"ר ישי מנוחין
04/06/08	דורא (חברון)	ועדת הזכאה	ח'אלד אלעמאירה
03/17/08	תל אביב	זוכרות	איתן ברונשטיין
03/18/08	יפו	התיאטרון הערבי-עברי	אדיב ג'השאן
03/26/08	ירושלים	PASSIA	מהדי עבד אלהאדי

מרואיינים נוספים

תאריך	מקום	מוסד מעסיק	שם
03/31/08	עזה	אוניברסיטת אלאזהר	פרופ' ג'האד חאמד
03/28/08	עזה	אוניברסיטת אלאזהר	פרופ' מח'מר אבו סעדה
03/09/2008	שכם	אוניברסיטת אלנג'אח	פרופ' עלי סרטאווי
03/10/2008	ג'נין	האוניברסיטה הפתוחה אלקודס	פרופ' עמאד סלאח
03/10/2008	ג'נין	האוניברסיטה הפתוחה אלקודס	פרופ' עמאד נזאל

03/04/2008	ביר זית	אוניברסיטת ביר זית	פרופ' הלגה באומגרטן
03/04/2008	ביר זית	אוניברסיטת ביר זית	פרופ' סאלח עבד אלג'ואד
03/10/2008	ג'נין	האוניברסיטה הפתוחה אלקודס	פרופ' האני אבו אלרוב
03/19/08	תל אביב	אוניברסיטת תל אביב	ד"ר נטע זיו
04/07/2008	ראמאללה	פתח/משטרה	נאסר יוסף
03/30/08	עזה	מנכ"ל מועצת השרים	מוחמד עואד
03/10/2008	ג'נין	מושל	מוסא כדורה
03/18/08	תל אביב	עיתון הארץ	גדעון לוי
03/23/08	חיפה	אוניברסיטת חיפה	מוהנד מוסטפא
03/27/08	עזה	ממשלת חמאס	אחמד יוסף
03/30/08	ירושלים	האוניברסיטה העברית	ד"ר הלל כהן
03/08/2008	ראמאללה	אמאם-ח'טיב	עיסא ואדי
03/18/08	ירושלים	עיתונאי	גדעון ספירו
05/22/08	ברלין	עיתון הארץ	עמירה הס
03/28/08	עזה	מוח'תאר	אבו סלמאן אלמוע'אני
03/09/2008	שכם	חברת המועצה המחוקקת, חמאס	מונא מנסור
03/08/2008	ראמאללה	חבר המועצה המחוקקת, חמאס	אימאן דראע'מה
03/30/08	עזה	מועצת החכמים, עזה	מרואן אבו ראס
03/23/08	אום אלפחם	מנהל בית ספר	סמיר סובחי מחאמיד
03/09/2008	ראמאללה	תומכת חמאס	מייסון
03/11/2008	ירושלים	סוציולוג	ג'מיל הלאל
03/15/08	תל אביב	אוניברסיטת תל אביב	פרופ' שלמה זנד
03/18/08	תל אביב	אוניברסיטת תל אביב	ד"ר ענת מטר
03/22/08	נצרת	מכון ון ליר	ד"ר ראיף זריק